

elki-

evangélikus
Lelkészi
szakfolyóirat

őaszton

LVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1981. ÁPRILIS

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

A Türelmi Rendelet előzményei a magyarországi evangélikus- ság történetében (Dr. Fabiny Tibor) — — — — —	193
Fogyatékos emberek az egyház szeretetközösségében (Muncz Frigyes) — — — — —	203
Az Ágostai Hitvallás és a 16—17. századi ortodox tantételek (Dr. Dorothea Wendenbourg — Ford.: Dr. Selmeczi János) —	210
A pápa Mária-kegyessége (Werner Völker — Ford.: Ifj. Szent- pétery Péter) — — — — —	221
A modern ember és a halál valósága (Ribár János) — — —	225
Jób megváltó Istene (Dr. Muntag Andor) — — — — —	237
Becsület munkával a munka becsületéért (Bánfi Béla) — —	242

AZ IGEHIRDETŐ MŰHELYE

Aratási hálaadó istentisztelet (Győri Gábor) — — — — —	248
Templomszentelési ünnep (Ponicsán Imre) — — — — —	250
Temetési igehirdetések — — — — —	253
Nem hagyod el... (Tóth-Szöllős Mihály) — — — — —	253
Egymondatos életrajz (Brebovszky Gyula) — — — — —	254
Nem vagy messze Isten országától (Győr Sándor) — — —	255

EGYHÁZTÖRTÉNETI ÉVFORDULÓK

Ihász Dániel emlékezete (Németh Tibor) — — — — —	Borító III
--	------------

LELKIPÁSZTOR

Felelős szerkesztő és kiadó: Dr. Nagy István
A szerkesztés munkájában a szerkesztő bizottság vesz részt
Előfizetési ár: havi 35,— forint, fél évre 210,— forint, egy évre 420,— forint
Csekk számla: Lelkipásztor Kiadóhivatal, Budapest 516—220507
Szerkesztőség és kiadóhivatal: 1088 Budapest VIII., Puskin u. 12.
Telefon: 142-074

Egyetemi Nyomda — 81.6663 Budapest, 1981. Felelős vezető: Sümeghi Zoltán igazgató
Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya
Indexszám: 26 451

ISSN 0133—2821

Tanulmányok

A Türelmi Rendelet előzményei a magyarországi evangélikusság történetében

A Kárpát-medence területén olyan mély gyökereket eresztett a reformáció tanítása, hogy lakossága két évszázados protestáns-üldözés ellenére még a XVIII. század elején is többségében hozzá tartozónak vallotta magát.¹ Jellemzője volt ennek a két évszázados fejlődésnek, hogy a protestantizmus nagyobb szabadságot mindig csak egy-egy nemzeti szabadságharc fegyveres sikerei során tudott magának kivívni. Bocskai István, Bethlen Gábor, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes felkelései nemcsak a magyar nép függetlenségét, hanem egyben a protestáns rendek szabadságát is biztosították.² A Rákóczi-szabadságharc leverése (1711) után kétszeresen is kedvezőtlen fordulatot vett a reformáció ügye: nemcsak újabb üldözés vette kezdetét, hanem a vallási sérelmek tárgyalása is lekerült az országgyűlések napirendjéről. Az 1715-i pozsonyi diéta 30. törvénycikke a vallásügy elintézését az uralkodó hatáskörébe utalta.

III. Károly, majd Mária Terézia uralkodása alatt egy *vértelen ellenreformáció* nehéz korszakát élte át a magyar protestantizmus. Csaknem minden jelentős joghatóság és politikai szerv irányítása a *klérus* hatáskörébe került. A protestánsok néhány évtized leforgása alatt 675 templomot veszítettek; ebből 105-nek az elvétele Mária Terézia idejében történt.³

A *felvilágosodás* térhódításának, különösen pedig a fiatal *II. József* trónörökös toleráns gondolkodásának és az államérdeket szem előtt tartó politikájának következtében azonban a XVIII. század hetvenes éveinek eleje óta a *változás, az enyhülés jelei kezdtek mutatkozni Magyarországon*. Vizsgálódásunk területét most leszűkítjük a Kárpát-medence evangélikusainak a történelmére. Azokra a jelenségekre irányítjuk figyelmünket, amelyek közrehatottak az enyhülés légkörének kialakításában és a *tolerancia* eszméjének érvényesülésében.

Az első biztató hírek az északkeleti vármegyék — a mai Kelet-Szlovákia — vidékéről érkeztek. *1770 júniusában* az akkor 28 éves trónörökös a magyar—lengyel határország — az ún. Cordon — megsemlélése során ellátogatott több felvidéki városba. *Eperjesi tartózkodása során* megtekintette az evangélikus templomot is. Egyik kísérője, *Kriebel János* eperjesi német lelkész feljegyezte e látogatás részleteit és a trónörökös által feltett sok érdeklődő kérdést.⁴ Részletesen megérdeklődte, mikor épült a templom, mekkora a gyülekezet, elférnek-e az imaházban, le szoktak-e térdelni, hány prédikátoruk van a városban, hol van a szuperintendens székhelye, és így tovább. — A híres Kollégium akkor a jezsuiták kezén volt, de az evangélikus elemi iskolát ugyancsak megtekintette. Megkérdezte, milyen tárgyakat tanulnak a gyermekek és milyen pedagógiai módsze-

reket alkalmaznak a tanítók. — A lelkészektől ezenkívül két tárgykörben kérdezősködött: a szórványok helyzetéről és a lelkészképzésről, különösen a külföldi akadémiák látogatásának lehetőségeiről. A templomfogalásokról is érdeklődött. Kreibel lelkész hallgatott arra a kérdésre, hogyan vették el tőlük régi templomaik $\frac{3}{4}$ részét. Ekkor maga felelt meg a feltett kérdésre: „Nemde, modo bono, modo malo?” — Hasonlóan széles körű volt az érdeklődése a széppesei *Lőcse* városában is, ahol *Hermann János* esperes kalauzolta végig a trónörökösöt.⁵

Az új korszak hajnalát sejtető jelenségekre — amelyek a fentiekhez hasonlóan a magyar reformátusoknál is előfordultak — mindkét protestáns egyház vezetői korán felfigyeltek. Hiteles forrásul szolgál erre a Bányai Egyházkerület akkori szuperintendensének, *Pohl Mihály* acsai lelkésznek az Evangélikus Országos Levéltárban őrzött *Emlékirata*.⁶ Arról tudósít, hogy amikor gróf *Beleznay* Miklós tábornok, a reformátusok főgondnoka 1773 májusában Mária Terézia királynőnél volt kihallgatáson a sérelmek ügyében, szóba került egy *konzisztórium* felállításának a gondolata. Ez évente ülésezne, egybegyűjtené és közösen felterjesztené az esetleges panaszokat és kérelmeket. A később oly fontos szerepet vivő szervezet még annak az évnek az őszén meg is alakult *Beleznay* gróf bugyi kastélyában.

E Generale Consistorium tagjai a református egyház négy kerületének főgondnokai és szuperintendensei lettek. Küldöttségüket a királynő 1773 októberében kihallgatáson is fogadta.

Pohl püspök emlékirata szerint ezen a kihallgatáson nyilvánította ki a királynő azt a kívánságát, hogy a magyarországi evangélikus alattvalói is „hasonló módon csoportosulhatnának”. Ha egyházi reformismék távol is álltak az ekkor már több mint három évtizede uralkodó Mária Terézia szigorú katolicizmusától, ezek — a következményeiben fontosnak bizonyuló — tárgyalások és csoportosulások egy mérséklődő egyházpolitika érvényesülésére utaltak.

Az akkoriban ugyancsak négy egyházkerületre tagolódó magyarországi evangélikusok addig csak laza egyházszervezetet alkottak egymással. Bár 1758-ban báró *Zay Péter* személyében „primus et principalis inspector”-t és egy-egy kerületi felügyelőt is választottak világi patrónusaik közül, e *congressusok* csak alkalmoszerűek voltak, s azokból lelkészek ki is voltak zárva.

A bécsi hírek hallatára *Pohl* püspök 1773. november 1-re *tanácskozást* hívott össze Acsára. Házigazda az acsai kastély ura, *Prónay Gábor* volt. Itt határozták el, hogy küldöttséget menesztenek Bécsbe annak engedélyezésére, hogy gyűléseiket ezentúl évente rendszeresen tarthassák. 1774. március 6-án a királynő trónörökös fia társaságában *kihallgatáson* fogadta az evangélikusok öttagú küldöttségét.⁷ Elnökük és szónokuk, *Zay Péter* nemcsak a rendszeres közgyűlés tartása iránti kérelmüknek adott hangot, hanem átnyújtotta azt a *folyamodványt* is, amely a lutheránusok addigi sérelmeinek a felsorolását tartalmazta, 15 pontba foglalva. Az igen jelentős kihallgatás naplója ugyancsak az Evangélikus Országos Levéltárban található.⁸

A kihallgatásnak és a két protestáns sérelmi kérvénynek a jelentősége a következő években mutatkozott meg igazán: ezekből került összeállításra 1781 tavaszán — amint látni fogjuk — „a magyarhoni protestánsok emlékirata”, amelynek anyaga részben a Türelmi Rendelet alapjául szolgált.

De térjünk vissza időrendben az eseményekhez. 1777-ben egy londoni névtelen szerző lefordította és kiadta *Christian Friedrich* német írónak 1773-ban írt, a protestáns és katolikus államokat összehasonlító munkáját a következő címmel: „Egy kérdésnek a megvilágosítása: Miért, hogy a protestánsok tartományainak boldogsága sokkal nagyobb, mint a katolikusoké?” A tolerancia előmozdítása végett írt mű gyakorlati érvekkel bizonyítja a protestáns gondolkodásnak az előnyét a *közjó*, a *közhaszon* szempontjából. Azt fejtegeti, hogy a protestáns iskolákban a gyermekeket önálló vizsgálódásra szoktatják és a könyveket szabadon tanulmányozhatják. Ugyanakkor a jómód is nagyobb közöttük — írja a szerző — mert idejüket és pénzüket nem vesztegetik költséges és hosszan tartó búcsújárásokra, ünnepek megtartására, kolostorok fenntartására, díszes templomok építésére. Más vonatkozásban: a vallásüldözés elől hozzájuk áttelepülő és általuk befogadásra találó mesteremberek új mesterségekre, újszerű tudományokra, új gazdálkodási módszerekre tanítják meg őket... Ha az „aufklärista” gondolkodásnak ez a jellegzetes terméke talán kevés illetékes kezébe került is, mégis érdekes kísérletként tarthatjuk számon a vallási tolerancia eszméjének magyarországi népszerűsítése történetében.⁹

A *döntő fordulat* akkor következett be, amikor Mária Terézia 40 évi uralkodás után 1780. november 22-én elhunyt. A panaszok és kérelmek lajstromával egyes egyházi vezetők mindjárt a nagy bécsi temetés után II. Józsefhez akartak fordulni. Így pl. *Csernyánszky* János bányakerületi szuperintendens is, akit Drozdiak János bécsi evangélikus ágens beszélt le erről a tervről.¹⁰

Mindkét egyház illetékesei elengedhetetlennek látták azonban, hogy haladéktalanul hozzáfogjanak egy *közös folyamodvány* elkészítéséhez. Az előkészítő tanácskozásra 1781. február 4-én került sor Pesten, *Beleznay* generális elnöklése alatt. Ez a gyűlés már korábban tervbe volt véve, és pedig a filiák ügyében akarták a sérelmeket megfogalmazni. Most azonban úgy döntöttek, hogy emellett gyökerében kell feltárni panaszait, azok orvoslását kérve az új uralkodótól. A folyamodvány megfogalmazására a gyűlés után három helyen került sor. A két református vezető: *Vay István* tiszáninneni főgondnok a berkeszi kúriájában, az erdélyi *Teleki József* gróf pedig marosvásárhelyi házában írta meg elaborátumát, amelynek végleges szövegét a pesti gyűlés határozata értelmében két evangélikus és két református deputatusnak kellett majd megfogalmaznia.¹¹ *Teleki* és *Vay* mellett egy rövidebb, 5 ívre terjedő német nyelvű elaborátumot készített *Horváth Jakab*, a neves pesti evangélikus ügyvéd.¹²

A három tervezet egybedolgozásából született meg áprilisban a nagy jelentőségű közös magyar folyamodvány. Ez — *Ráday Gedeon* szavaival „egy felette szép” német nyelvű összefoglalással kezdődik, ezt szánták az uralkodónak elolvasásra. Utána csatolták a magyarországi protestánsok közjogi helyzetét nagy részletességgel feltáró latin iratot¹³, amely jogi és történeti érvei közül sokat merített az evangélikus Okolicsányi Pál híres művéből: *Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria* (Frankfurt, 1710) és *Bod Péter* 1749-ben megjelent református egyháztörténetéből. Az ezt követő, ugyancsak részletes *Gravamenekből*¹⁴ megismerhetjük azt a történeti és egyházpolitikai hátteret, amelyen jól kirajzolódik a fél évre rá megjelenő Türelmi Rendelet jelentőségének a körvonalai. A sajtós magyar helyzet ismerete végett érdemes ezeket közelebbről is megvizsgálunk.

Az első sérelem az áttérések akadályoztatásával volt kapcsolatos, a protestáns hitre való áttérés ugyanis jó ideje lehetetlenné vált, mert aposztázia címen büntetést szabtak ki az áttérőre, valamint a prédikátorra is. Ugyanakkor a szülőknek a gyermekekhez való jogát is semmibe vették, mert a plébánosok vegyesházasság esetén a protestáns féltől reverzálist követeltek, de ha ugyanezt szabad akaratából a katolikus fél tette, azt érvénytelennek tekintették. — Sérelmezték továbbá a dekretális esküt: a protestáns tisztviselők, bírák és ügyvédek Szűz Máriára és a szentekre voltak kötelesek esküt tenni, ami lelkiismereti kényszert jelentett. — Arra kényszerítették továbbá a protestánsokat, hogy hitvallásukkal ellentétes szertartásokon, miséken és körmenetekben vegyenek részt, s a katolikus ünnepeket is megtartsák, ellenkező esetben pénz-bírsággal sújtották őket. Ez sokszor évi adójuk összegét is meghaladta. — A prédikátorok és a hívek érintkezését is megnehezítették: sem falvak, sem nemesi udvarházak betegei vagy haldoklói nem hozhattak magukhoz protestáns papot lelki vigasz végett, sőt több vármegyében büntetés terhe alatt a protestáns beteghez is a plébánost kellett elhívni. — Új iskolák alapítására nem kaphattak engedélyt, sőt több régi iskolájukat is alapítványaikkal együtt elvették vagy lefokozták, s az evangélikus falvakra katolikus iskolamestert kényszerítettek. — A cenzúra is súlyosan érintette a protestánsokat: dogmatikus és egyháztörténeti könyveket sem belföldön nem nyomtathattak, sem külföldről be nem hozhattak; több bibliájukat, kátéjukat vagy egyéb könyveiket elégették. — Egykori templomai közül mintegy nyolcszázat elvették, s fél század alatt kb. 250 helyen szüntették meg vallásgyakorlatukat. — A filiákat elszakították az anyaszentegyházaktól, a prédikátorokat eltiltották azok felkeresésétől, a lévitákat kiűzték a falvakból, az oratóriumokat világi célokra hasznosították. — A nemesek és mágnások magánképeiket nemcsak a szomszédos falvak, hanem az illető község lakói sem kereshették fel. — A plébánosoknak nemcsak stólát kellett fizetniük, hanem helyenként évi rendes összeget is. — A protestáns egyház jog szerint érvényes házasságaikat a püspökségek semmisnek nyilvánították, házassági periket pedig ugyancsak a katolikus püspök elé kellett vinniük. — A vallásügyek vizsgálata a megyéspüspök megbízottainak a közreműködésével, a protestáns tisztviselők kizárásával történt; a Helytartótanácsnál is a klérus tagjai referálták azokat. A megyei bírói székeket is a klérus emberei majorizálták, s azok egy személyben voltak vádlók és bírák. — A földesúri jog alapján sokszor igazságtalanul bántak a katolizálni nem akaró jobbágyokkal, de áttérésük esetén még büntetéseiket és adósságaikat is elengedték. A protestáns jobbágyokat sok helyen ki is telepítették falvaikból. A helytartótanácsi rendeletekben és hivatalos iratokban sértő volt a megnevezésük: hol szektáriánusoknak, hol heterodoxusoknak, hol eretnekeknek, legjobb esetben akatholikusoknak nevezték őket, úrvacsorájukat pedig csak impanisatióknak emlegették. — Polgárjogukat Pesten is, Budán is megszüntették, sőt városi tisztségeket más városokban sem kaphattak, még a céhekbe sem nyerhettek felvételt. — Végül azt sérelmezte az irat, hogy kirekesztették őket a közhivatalokból: sem a közigazgatásban, sem a kamaránál, sem az önkormányzati testületekben nem kaphattak tisztséget. Hogy pedig nagyobb országos tisztségekhez eleve ne juthassanak, főnemesi rangot sem kaphattak.

E nagy fontosságú dokumentum átnyújtóit¹⁵ 1781. április 29-én *külön-külön kihallgatáson* fogadta a császár. Az audienciáról két hiteles feljegyzés maradt ránk. *Vay István* május 1-i rövid híradása arról tudósít,

hogy „keményke volt először a kezdet, de akkor is hamar meglágyult a beszélgetés, s utoljára pedig mindenünk eránt olly kegyelmessen végződött, hogy urunknak igasságától s egyenességétől, ha nem hamar is, de idejében minden jót reménylhetünk”.¹⁶

A „keményke kezdet” arra utalhat, hogy a császár szokása szerint ridegen kezdte a beszélgetést, s mindegyik követ előtt megemlítette, hogy nem lett volna szabad általános folyamodványt, legfeljebb a helyi sérelmek felsorolását benyújtaniok. A későbbiekre nézve döntő fontosságú kihallgatás után a küldöttek felkeresték a hangadó kormányférfiakat. Erről több részletet tudunk meg *ifj. Ráday Gedeonnak* apjához írt, május 4-én keltezett leveléből. „Már az dolgunk az státus consiliariusinál vagyon, én már Báró Zaival mind eljártam őket és részszerint informáltuk, részszerint recomendáltuk, holnap némelyikéhez Prónai úr és Vaji úr el is fognak menni, mivel úgy is tanátsolták, hogy némelyikéhez mind az négyen, de egyszerre tsak kettő-kettő, némelyikéhez pedig tsak mi ketten Báró Zaival menjünk, némely Nagy Urakhoz pedig, az kik nem egészen influálnak, egyenesen tsak magamat engemet küldöttek. Hertzeg Kaunitznál is már bejelentettük magunkat, nem tudom, fog é bébótsátani magához. Az status consiliariusok többnyire mind felette biztattak és azt el is hitettük velek, hogy valóságos receptusok és nem toleratusok vagyunk”.¹⁷

A kihallgatás után és az azt követő látogatások során az a helyzetkép bontakozott ki a küldöttek előtt, hogy a császár generális toleranciára talán nem gondol, de partikuláris rendezést remélni lehet tőle. Belátták, hogy nehéz helyzete van az uralkodónak: *a befolyásos katolikusok zöme az eddigi egyházpolitika teljes fenntartását, sok protestáns pedig a teljes egyenlőség kivívását akarja*. Az uralkodó bölcsességét, higgadságát és egyben jóindulatát jelezték az audencia során mondott szavai: a kérvényt nem adja át a kancelláriának, „hogy az elmék annál jobban ne lobbanjanak fel”, — amivel egyúttal azt is tudtukra adta a magyar delegátusoknak, hogy ne keressék fel se Eszterházy Ferenc kancellárt, se pedig Ürményi József kancelláriai tanácsost, a tolerancia gondolatának ádáz ellenségeit.¹⁸

A *kancellária* csakugyan a konzervatív katolikus érdekeket képviselte. Az uralkodó ezért az *államtanácsnak* adta át a magyar folyamodványt. Ez hamarosan — május 4—12. között — tárgyalás alá is vette. Fő ellenlábasa *gróf Hatzfeld Károly* államminiszter volt. Kifogásolta, hogy a kérvény nincs aláírva, s a deputátusoknak nem is volt meghatalmazásuk. Az egész akcióét törvénytelennek minősítette és azt javasolta, hogy kezdeményezői ellen eljárást indítsanak, az elégedetleneket pedig leplezzék le.

Ugyanakkor pártfogója is akadt a folyamodványnak, főként *bárá Gebler Tóbiás* és *bárá Kressel Ferenc* államtanácsosok személyében. Mindketten a gallikanizmus alapelveire hivatkoztak — a protestánsokat szelid eszközökkel, meggyőzéses politikával kell megtéríteni s a felvilágosodás határozott képviselőiként érveltek. Pontról pontra elemezték és többnyire pozitívan véleményezték a felterjesztést, a sérelmek nagyobb részének orvoslását javasolták.

Az államtanács tagjai ellentétes nézeteinek vitájában a döntőbíró *herceg Kaunitz Vencel* kancellár volt, aki a Gebler—Kressel-féle javaslatot fogadta el és terjesztette a császár elé.¹⁹ Ennek alapján látott napvilágot május 22-én II. József *Billet an die hungar. Hofkanzley* feliratú legfelső elhatározása. Ezt a német nyelvű fogalmazványon kívül latin fordítás is követte *Resolutio Augustissima* címen. A császári döntés ket-

tős alapelveit tartott szem előtt: *a katolikus vallásnak meg kell tartania uralkodó szerepét, a protestánsok üldözését és vallásgyakorlatuk korlátozását azonban meg kell szüntetni.*²⁰

A rezolúciót II. József mint legfelső elhatározást zsinórmértékül szánta a kancellária számára. *Ürményi József* ki is jelentette, hogy publikációjáról egyelőre szó sem lehet. Azt is elérte, hogy *Sáros vármegye* május 17-én beterjesztett sérelmi iratát — amelyben több nemes család kéri egy filiáját látogató prédikátorra kivetett vármegyei büntetés elengedését — visszautasítással és figyelmeztetéssel küldjék vissza a sárosiaknak.²¹ Ugyancsak *Ürményi* keze érvényesült még egy *Zólyom vármegyei* nemes, *Palugyay Elek* ügyében, akinek az ösztönzésére *Zólyom város* polgárai az év nyarán gyűjtést kezdtek az imaház építése és tanító alkalmazása érdekében. A helytartótanács *Ürményi* javaslatára „fiscalis actio”-t indított *Palugyay* ellen, a gyűjtött pénzt pedig visszafizettette az adakozóknak. Ugyancsak *Ürményi* főispáni vizsgálat indítását javasolta öt észak-magyarországi vármegye evangélikusai ellen, akik *Eperjesen* 1782 januárjában előzetes engedély nélkül tartottak zsinatot.²²

A kemény kéz politikájánál azonban erősebbnek bizonyult a felvilágosult *uralkodó akarata*. Szeptember folyamán, az osztrák vallásügyek tárgyalása során ismételten lerögzítette türelmi politikájának alapelveit, s ezeket közölte a magyar kancelláriával. Indítékai elsősorban politikai, nem pedig vallási természetűek voltak: az *államérdek, alattvalóinak nyugalma és jó közérzete* készítette erre. Hiszen az általa előírt 1780-as adatszolgáltatás eredményeként nyilvánvaló lett, hogy Magyarország 4 502 817 lakosából a 2 974 133 katolikus állampolgár mellett nem kevesebb mint 1 147 651 protestáns, 334 807 orthodox és 46 166 zsidó élt. *A több mint másfél millió magyarországi „akatholikus”* érdekeit annál is inkább szem előtt kellett tartania, mert azok vallásszabadságát korábbi törvények már biztosították. Arra pedig külön is felfigyelték Bécsben, hogy a magyarországi protestáns lelkészeknek a száma (2706) meghaladta a katolikus plébánosok számát (2381).²³

Miközben az osztrák—cseh kancellária is megkapta a császár vallásügyi utasításait, szeptember 14-én *Hatzfeld gróf* elkészítette *a magyar és erdélyi kancelláriának* szólókat.²⁴

Ezek után a császár az előterjesztésre saját kezűleg ráírta a „placet”-et. *A magyar kancellária számára* szeptember 15-i kelettel így került sor külön kísérő szöveggel a *rezolúció kibocsátására*.²⁵

A császár ezután az államtanács javaslata alapján megállapította a türelmi politikáról szóló tájékoztató közleményt. Ez négy nyelven jelent meg: németül, franciául, olaszul, a magyaroknak külön latinul is. Magyar területen a *Wiener Zeitung* (X. 17.) után a *Pressburger Zeitung* (X. 20.), majd a *Magyar Hírmondó* közölte.²⁶

A rendelet végsőnek szánt szövegén végzett több módosítás után²⁷ és *Batthyány József kalocsai érsek* október 12-i tiltakozása ellenére²⁸ október 24-én elkészült és a császár elé került aláírás végett az *Edictum Tolerantiae* végleges, történelmi dokumentuma.²⁹

*

Egy évtized eseményeiben kísértük vázlatosan nyomon a *Toleranzsystem* kialakulásának magyarországi evangélikus vonatkozásait. A rendelet szövegének ismertetése és jelentőségének értékelése most nem feladatunk. Arra szorítkozunk csupán, hogy ismertessük a vármegyei és

egyházi gyűlések spontán visszhangját és a Türelmi Rendeletnek az evangélikusság életében kiváltott hatását.

A pilisi kastélyban, 1781. december 10—11. napjain tárgyaló közös protestáns egyetemes gyűlés — amelyről még alább szólunk — jegyzőkönyvéhez érdekes vármegyei nyilatkozatokat csatolt. Vegyük először szemügyre többnyire katolikus többségű megyék sajátos hangú reakcióját. *Vas vármegye* gyűlése azt írja a helytartótanácsnak, hogy a TR kiadatását „szívfájdalommal vette”, már csak azért is, hogy országgyűlésen kívül adatott ki. Miután pedig a magyar törvények és a királyi explanációk világosan meghagyják azt, hogy az akatolikusoknak csak artikulás helyeken tarthassanak istentiszteleteket, hogy a dekretális esküforma szerint tegyék le az esküt, hogy a katolikus ünnepeken részt vegyenek, mind ezeket pedig a türelmi parancs egy tollvonással megsemmisíti, fölkéri a helytartótanácsot, hogy mint a törvények őre, legyen azon, hogy a türelmi parancs visszavonassék.

Pozsony vármegye azt látja, hogy véghetetlen ugyan az a kegyelem, amelyet a türelmi parancs kiadatása által Ó Felsége az akatolikusok iránt tanúsít, de miután ez a katolikus rendek meghallgatása nélkül történt, miután, ha a parancs életbe fog léptettetni, sok római katolikus pap elesik jövedelmétől, jóllehet elismeri, hogy vannak törvények, amelyekben az akatolikusoknak a vallás szabad gyakorlata biztosított, de ez akkor történt, midőn azok az országgyűlésen, fájdalom, többséget képeztek, kéri a helytartótanácsot, hogy a türelmi parancs életbe léptetését az országgyűlésig halassza el.

Heves vármegye mély fájdalmának és megütközésének ad kifejezést. Három dolog az szerinte, amin az emberek boldogsága nyugszik: a törvények iránti tisztelet, a kölcsönös szeretet és egyetértés, valamint az örök üdvösség reménye. A megye mindhárom veszélyeztetve látja a türelmi rendelet által. A törvények iránti tisztelet: mert a parancs a törvények mellőzésével, országgyűlésen kívül adatott ki; a haza lakosai közötti békét: mert ha a rendeletet foganatosítják, abból újabb sűrűlódások keletkeznek majd; s ami a legveszélyesebb, az örök üdvösséget: mert előre látják, hogy most már az áttérések sűrűbbek lesznek, s nekik „szívük szakadna meg fájdalmukban”, ha azt látnák, hogy unokáik az egyedül üdvözítő római katolikus vallást megtagadva, protestánsokká lennének. Kérik ezért a helytartótanácsot, legyen azon, hogy a rendelet visszavonják.

Végül *Pest vármegye* iratát találjuk csatolva az egyházi gyűlés jegyzőkönyvéhez. Itt a protestáns rendek érdekes módon paritásban voltak. A katolikusok a rendelet visszavonását sürgették, a protestánsok pedig hálával fogadták. Mindkét rend nyilatkozatát hivatalos írásba foglalta a vármegye és a helytartótanács elé terjesztette.

A *pilisi közös protestáns konvent* Beleznay generális elnöklete alatt — még mindig csak a lelkészi elem nélkül — 8 evangélikus és 6 református nemes részvételével tanácskozott. Ekkor olvasták fel a helytartótanács iratát a TR kihirdetéséről. Úgy döntöttek, hogy egy hónap múlva ismét összejönnek, s akkor köszönő küldöttséget neveznek majd ki Bécsbe.

A vármegyék hangulata láttán fogalmazódhatott meg a gyűlésnek ez a határozata is: „Mint hogy tartani lehet attól, hogy az értelmetlen köznép a türelmi rendelet kihirdetése folytán olyanokra talál vetemedni, amelyek Ó Felségénél visszatetszést keltenének, a szuperintendensek hagyják meg a lelkészeknek, hogy ezek a népet mérsékletre intsék, s általában semmit ne tegyenek a felügyelők tanácsa nélkül”. A köszönő

felirat megfogalmazásával Vay Istvánt kérte fel a gyűlés. Erre az egyetemes közgyűlésre 1782. február 2-án *Pesten* került sor, Zay Péter és Belezny Miklós elnöklése alatt. Targyalták a rendelet végrehajtásának módozatait, s külön is örömmel fogadták, hogy a közhivatalok betöltésénél a jövőben nem a vallási hovatartozás, hanem az alkalmasság lesz a mérvadó. Kijelölték a császárhoz menő küldöttség két tagját: Próny Lászlót és ifj. Ráday Gedeont. Felhatalmazta őket a gyűlés, hogy informálják a császárt a rendelet végrehajtásának gyakori akadályozásáról.³¹

A magyar evangélikusság mind a négy egyházkerületének jegyzőkönyvei arról tanúskodnak, milyen általános öröm és hála fogadta a TR-et lelkészek és gyülekezeti tagok részéről is.³² Még nem tudták, mekkora kapu tárult ki előttük, nem sejtették, hogy a magyarországi anyaegyházak száma néhány év leforgása alatt 272-ről 758-ra fog felszökni.³³ Csak azt látták, hogy hangos sírás vegyül az énekszoba országszerte, harangszó nélkül is megtelnek a házak vagy rögtönzött sátrak, ifjak és vének versenyezve hordják a követ az épülő templom falaihoz. Egyszerre elmaradtak a katolikus hitre való áttérések, holott az előzőleg csaknem minden napos dolog volt. Ebből is látszott, hogy a vallásváltoztatások nem meggyőződésből fakadtak, s a T. Rend. nagy keresztet emelt le a lelkiismeretről.³⁴

Úgy tűnt, valóra vált, amit *II. József* ugyancsak 1781 októberében miniszterének és követének, Hrzan kardinálisnak írt Rómába: „... Ich will einen geläuterten Geist mit in die Welt bringen... So werden uns noch die Enkelssgnen, dass wir sie von dem übermächtigen Rom befreit... haben“.³⁵ Az egyházi vezetők tüstént elrendelték egy *főkonzisztórium*i törvénytervezet elkészítését, ami ha nem is került végül tárgyalásra, alapos és fontos dokumentuma maradt a kornak.³⁶ Aszódon 1782 februárjában egy *Magyar Evangélikus Egyháztörténeti Társaság* terve született meg 17 világi és 10 lelkész részvételével.³⁷ Többen valóságos apoteózist írnak a felvilágosult uralkodóról. Molnár János az első pesti ev. lelkész azt írja, hogy „úgy örültünk a császáron és rendelkezésén, mint a zaklatott fogoly örül az utolsó csapásnak, mely bilincseit feloldja”. A „Magyar öröm” című óda pedig így zeng róla: „Mit mondjak a régen várt és szívzakadva óhajtott tolerantiáról, egymásnak keresztényi elszenvedéséről és békességes eltűréséről mit mondjak? Tegye-e ezt a te dicséreteid közibe Felséges Császár és Magyarországnak apostoli királya? Azt mondom, ő legszebb méltóság a földön, igen helyesen él az apostoli királyi titulussal. Augustana és helvetica confession levő igaz kereszténynek, hűséges jobbágyok, békességet, egységet szerető jó jámbor lakosok, jöjjetek ki, idvezeljétek a királyt, mert ez ténéktek békességet szől, elveszi szívetekről a nyögést, eltörli szemetekről a könnyhullatást, lelki szabadsággal ajándékoz meg, mely jobb az arannyal és az ezüstről... Jöjjetek ki ti sötétben ülő, gyászruhákban járó szegény árva eklézsiák, kik olyanok vagytok, mint a pásztor nélkül való nyáj, melynek nincsen vezére, mint az árva, kinek nincsen édesatyja, mint az ügyefogyott, kinek nincs bírása, mint a fészketől megfosztott madár, melynek nincs nyugodalma. Jöjjetek ki és örvendeztetek e királynak, mert templomot hágy néktek építtetni, papokat enged vitetni, mint jó atya, megtanít imádkozni, kik, most sokan azt sem tudjátok, van-e Isten, van-e Krisztus... A király azt cselekszi, hogy ha régen Ninive ezeröttszáz tornyokkal ékeskedett, ez ország is tündököljön sok ezer templomokkal”³⁸

Végül kitekintve a Türelmi Rendelet korszakát lezáró évekre, a magyarországi történeti fejlődés egy sajátos vonására figyelhetünk fel.

Mint láttuk, a Rákóczi-szabadságharc után a vallásügy tárgyalása ki lett véve az országgyűlések köréből: a felette való döntés az uralkodó hatáskörébe került. Mikor a Türelmi Rendelet protestánsokra nézve kedvező kihatásait azonban felmérte a klérus, egyszeriben éppen azt kezdte kifogásolni, amit azelőtt természetesnek, sőt kívánatosnak tartott, hogy ti. az országgyűlésnek igenis legyen beleszólása a vallásügy alakulásába. Ezt a kívánságát pedig a *nemzeti érület* hangoztatásával támasztotta alá. Azt remélte, hogy ezáltal csökkenteni lehet majd azokat a kedvezményeket, amelyeket II. József rendeletei a nem-katolikus lakosság vallásgyakorlata számára biztosítottak. Hiszen az uralkodó nemcsak az országgyűlésnek, hanem a klérusnak — az uralkodó egyház vezetőinek — a megkérdése nélkül hozta meg nagyfontosságú döntéseit.

Így jött létre végül is az 1791:26.tc, amely kimondta, hogy a bécsi és a linzi békék, valamint az 1608.1.tc és az 1647:5.tc alapján szabályozza a vallásügyet. Kimondta, hogy a protestánsok hitükkel ellenkező szerződésekre nem kényszeríthetők, gyűléseket és zsinatokat is tarthatnak, — a király legfőbb felügyeleti jogának fenntartása mellett. A vegyesházasságok ügyében visszalépést jelentett a törvény a Türelmi Rendelethez képest: a vegyesházasságot katolikus pap előtt kellett megkötöni, vitás ügyekben pedig a Szentszék bíraskodása lett kimondva. Az áttérések körüli nagy vitát úgy oldották meg, hogy azt mindig és minden egyes esetben a királynak kellett bejelenteni. Törvénybe foglalta a törvény a cenzúrát is, amit a protestánsok valamennyi kiadványára érvényesíteni kellett.

Az evangélikusság az 1791-es *pesti zsinaton*, Prónay László elnöklete alatt mérte fel új helyzetét és ahhoz szabta további fejlődésének irányvonalait.

JEGYZETEK

1. II. Rákóczi Ferenc emlékiratai. Fordította: Vas István. Bp., 1951, 65, 68.
2. (*Georg Bauhofer*): Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn vom Anfänge der Reformation bis 1850, mit Rücksicht auf Siebenbürgen. Mit einer Einleitung von Merle d'Aubigné, Berlin, 1954, 182, 436. — *Johannes Borbis*: Die evangelisch-lutherische Kirche Ungarns in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Nördlingen, 1861, 30—104. — *Mihály Bucsay*: Geschichte des Protestantismus in Ungarn, Stuttgart 1959, 69—105. — *Üö.*: Der Protestantismus in Ungarn 1521—1978. Ungarns Reformkirchen in Geschichte und Gegenwart. Teil I. Wien—Köln—Graz 1977, 147—202.
3. *Borbis* i. m. 113.
4. Versuch einer Geschichte der kön. Freyestadt Eperies in Ober-Ungarn. In: Wiener Anzeiger V. Jhg, 47. Vö. *Hörk József*: Az eperjesi ev. ker. Collegium története. Kassa 1896. II. 22., 111—117.
5. *Hörk* i. m. II. 116.
6. Evangélikus Országos Levéltár, Budapest (továbbiakban: EOL) I a 19., 28.
7. A küldöttség tagjai báró Zay Péter (1735—1788) elnöklete alatt Prónay László, Pongrácz Boldizsár, Újházy Dániel és Vidós Sándor voltak. Vö. *Hann Lajos*: A magyarországi ágostai hitvallású evangélikusok egyetemes gyűlései és az egyetemes világi felügyelői hivatal. Budapest 1882, 8. — A felirat latin szövegét közli *Stromp László*: Magyar evangélikus egyháztörténeti emlékek a tótrprónai és blatniczai Prónay nemzetség acai levéltárából és könyvtárából. — Kiadja báró Prónay Dezső, Budapest 1905, 317—344.
8. EOL I a 20., 20., 29. — A beadvány szövegének másolata: Soproni Evangélikus Lyceum (ma: Berzsenyi Dániel Gimnázium) könyvtára L. c. 2. jelzés alatt.
9. Magyar Tudományos Akadémia, Egyh. és bölc. 4r 88. sz. Vö. *Mályusz Elemér*: A Türelmi Rendelet. II. József és a magyar protestantizmus, Budapest 1939, 189—190.
10. Droszdik János, bécsi ev. ágens 1780. dec. 12-i levele Csernyánszky János szuperintendenshez: EOL III e. 17. fol. 143—144.

11. A kijelölt követek evangélikus részről Zay Péter és Prónay László, református részről ifj. Ráday Gedeon és Vay István voltak.
12. Ifj. Ráday Gedeon levele apjához 1781. ápr. 27. (Ráday Levéltár 1200): „... melléje téve egy német instanciát is, amelyet a procreator Horváth uram tett fel és az mely felette szép és mintegy extractusa az nagyinak”. *Mályusz Elemér* (Türelmi Rendelet i. m. 184 és *uó.*: Iratok a Türelmi Rendelet történetéhez, Budapest 1940, 47) ezt tévesen Gradeczi Horváth Imre szepesi alispánnak tulajdonítja. Helyesen állapítja meg viszont a szerzőség kérdését *Bauhofer* i. m. 468. — *Horváth Jakab* műve megjelent nyomtatásban is: „Die Evangelischen im Königreich Ungarn neueste an Ihre Kaiserliche Majestät übergebene Vorstellung ihren Religionsbeschwerden und die darauf ertheilte allergnädigste Resolution”. Lemgo, 1782, és *Chr. W. Walch* (Hrg): *Neueste Religionsgeschichte* IX. 1kk /Lemgo 1783.
13. Hof-, Haus- und Staatsarchiv Wien (továbbiakban: HHStA) 1074/1781. Közli *Mályusz*: Iratok i. m. 47—97.
14. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Egyh. és böles. 2r 36. III. 60—95. Vö. *Mályusz*: Türelmi Rendelet i. m. 196—205. A teljes latin szöveg: Uő: Iratok i. m. 98—172.
15. A császár evangélikus részről Zay Pétert és Prónay Lászlót, református részről ifj. Ráday Gedeont és Vay Istvánt fogadta.
16. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen. VIII. Levelezések I. Világi urak I. Másolta. Id. *Mályusz* TÜR. R. i. m. 191.
17. Ráday Levéltár 1200.
18. *Mályusz* TÜR. Rend. i. m. 191.
19. HHStA 1074/1781. Közli *Mályusz* Iratok i. m. 157—171.
20. Uo. 172—176. Eredetije StR 818/1781. Tisztázata Magyar Kancellária 3521/1781.
21. HHStA 1297/1781.
22. Uo. 540/1782. *Mályusz* Iratok i. m. 296.
23. HHStA Magyar Kancellária 5068/1781. Közli *Mályusz* Iratok i. m. 238.
24. HHStA 1903/1781. Id. uo. 232.
25. Uo. 232—233.
26. Uo. 244—252. TÜR. Rend. 307.
27. A rendelettervezet szövegén a császár csak néhány ponton változtatott. Így fontossá vált az a módosítása, hogy a javasolt „ubi maior acatholicorum familiarum est numerus” helyett a végleges szövegbe „ubi centum acatholicorum familiae existunt” került. StR 2450/1781. Id. *Mályusz* Iratok 270. — Utóbb, 1782. márciusi kelettel ez tovább módosult: 100 családtag vagy 500 személy kérhette új anyagyülekezet, illetve templom vagy iskola alapítását. Uo. 300.
28. *Bauhofer* i. m. 471.
29. Teljes latin szövegét közli *Mályusz* Iratok i. m. 269—276.
30. EOL I 6., 7., 25., 30., 24., 22. Vö. *Haan* i. m. 13—14.
31. *Haan* i. m. 13—15.
32. *Bauhofer* i. m. 470. Borbis i. m. 121. *Hörk* i. m. 121. 127.
33. *Zsilinszky Mihály* (szerk): *A magyarthoni protestáns egyház története*, Budapest 1907, 535.
34. Uo.
35. *Bauhofer* i. m. 466.
36. EOL I b. 6. 22. Lib. I. id. *Mályusz* TÜR. Rend. i. m. 609. A törvénytervezet szerkesztői Prónay Gábor, Pongrácz Boldizsár, valamint Klanicza Márton maglódi (Pest m.) és Sztraka János acsai (Pest m.) lelkészek.
37. EOL I b. 6., 30. Id. *Mályusz* TÜR. Rend. i. m. 680.
38. Magyar öröm. Pest 1872 — *Zsilinszky* i. m. 533—534.

Dr. Fabiny Tibor

Fogyatékos emberek az egyház szeretetközösségében

1.

Nem a mi nemzedékünk és nem most kezdi el a gondolkodást és törődést fogyatékos tagjaival. 1981 azonban jó alkalom a kérdések ismételt átgondolására és a kor sajátos szempontjainak érvényesítésére. A társadalom új struktúrája, a tudományos gondolkodás új szempontjai és eredményei alapján újra tájékozódni kell és új cselekvési formákat kell kialakítani a fogyatékos emberekkel kapcsolatban is. Az egyház számára kiindulás és alap ebben a vonatkozásban is Jézus tanítása, példája, megbízatása.

2.

2.1. Jézus különös szeretettel közeledett a betegekhez. Vakok, süketek, mozgássérültek, epilepsziások, lelki betegek kerültek vele közösségbe. Meggyógyította őket, és ez azt jelentette: visszaadta egészségüket, életörömüket, visszavezette őket az emberi közösségbe, hitre juttatta őket. Jézus számára nincs értéktelen élet. Környezete rá vonatkoztatja Ezsaiás próféta szavait: „Megrepedt nádszálat nem tör el, és füstölgő mécset nem olt ki.”

Jézusnak ez a példája az egyházi diakónia történetének vörös fonala a századokon keresztül. Ebből a forrásból merítenek szolgálatukhoz erőt, bölcsességet, szeretetet, azok, akik követik őt a szolgálat útján.

Ezúttal nem az egyháztörténeti menet ismertetése a cél, hanem a jelenben való tájékozódás. Az eddig elért eredmények, kialakult munkamódszerek és rendszerek, intézmények és közösségek tarka sokfélesége mutatja, hogy az egyház közössége mi mindent tett fogyatékos tagjai érdekében. Korunkban aktuális az erők integrálása ezen a területen a feladatok ellátására.

2.2. Az Egyházak Világ Tanácsa 1975-ben Nairobiban tartott ülést, amelyen a fogyatékos emberek helyzetével is foglalkozott. A II. Szekció jegyzőkönyvének 8. pontja összefoglalóan fejezi ki az egyház álláspontját a problémával kapcsolatban.

„A fogyatékosok és Isten családjának egysége. Az egyház egysége magában kell, hogy foglalja a fogyatékosokat és a nem-fogyatékosokat. Az egyház legyen nyitott minden ember számára, ha arra akar törekedni, hogy egységes legyen önmagában és más emberekkel is az egység útját akarja járni. Mégis akadnak egyháztagnak egészségük teljes birtokában, akik magatartásuk és hangsúlyozott cselekvésük útján testi, vagy értelmi fogyatékos embereket a szélre akarják szorítani és gyakran teljesen ki is zárják őket. Fogyatékosokat gyengékként kezelik, akiket ki kell szolgálni és nem teljesen Krisztus testéhez és az emberiség családjához tartozó tagokként. Nem veszik figyelembe azt a külön hozzájárulást, amelyet az ilyenek teljesíteni tudnak. Magatartásuk különlegesen sok nehézséget okoz, mert a fogyatékoságok szaporodnak a világ minden részében. Felnőttek és gyermekek rokanttá válnak balesetek és betegségek következtében; sokan mások a nagyvárosok szociális változásai és életviszonyai nyomása alatt lelkileg károsulnak; gyermekek

milliói károsodnak genetikus ártalmak miatt, vagy hátrányos helyzetbe kerülnek fizikailag és szellemileg éhínség miatt. Az egyház nem bizonyíthatja a Krisztusban kinyilatkoztatott teljes emberséget, nem bizonyíthatja az emberek egymástól való függőségét, sem a sokféleségben elérhető egységet, ha továbbra is elfogadja a fogyatékos emberek szociális elszigeteltségét és vonakodik nekik a saját életkörülményeiben részt adni. Isten családjának egysége beszűkül ott, ahol ezeket a testvéreket leereszkedő irgalmassággal kezelik. És teljesen hiányzik ott, ahol őket kizárják a közösségből. Hogyan ébresztheti fel Krisztus szeretete bennünk az akaratot, hogy felfedhessük és határozottan megszüntetésére törekedjünk azoknak az okoknak, amelyek olyan sok embertársunknak az életét eltorzítják és megbénítják? Hogyan nyílhatna meg az egyház az előtt a bizonyágtétel előtt, amelyet Krisztus a fogyatékos embereken át tesz.”

2.3. A nairobi jelentés nyomán haladva hívta össze az EVT 1978-ban Bad Saarow-ba azt a konzultációt, amelynek memorandumából az alábbi, figyelemre méltó tételeket idézzük.

„Valljuk azt, amit Nairoiban meggyőződéssel állítottak Isten családjának egységéről a fogyatékosokkal kapcsolatosan.

Isten családjának egysége feltételezi, hogy az egyház teljesen magára veszi fogyatékos tagjait: életében, bizonyágtételében és szolgálatában.

Ha valljuk minden ember egységét Isten családjában, azt állapítjuk meg, hogy senkit sem szabad kirekeszteni vagy elbocsátani, fogyatékosága bármilyen nehéz jellegű is. Sem testi, sem szellemi vagy érzékszervi fogyatékoság nem lehet oka az együvé tartozás megszüntetésének. Nincs gyülekezet fogyatékos tagok nélkül. Ahol hiányoznak a fogyatékosok, fogyatékos a gyülekezet.

Jézus Krisztus a fogyatékosok mellett áll. Nem azt jelenti ez, hogy Isten üdvtervében különleges helyzetük van a fogyatékosoknak. Az ő személyükben közeledik Jézus a gyülekezethez, ahogyan a szenvedőkben, a kivetettekben és elhanyagoltakban is ő közeledik hozzánk.

Kézenfekvő, hogy az egyház életére mindez következményekkel jár. Az istentisztelet kialakítását azzal a feltétellel kellene kezdeni, hogy a fogyatékos ember jelenléte ott a rendes eset és nem kivételes eset.

A fogyatékos ember jelenléte ébren tartja azt a tudatot, hogy minden ember törekeny, veszélyeztetett, hiányos, Isten teremtette és az ő áldásától függő lény.

A fogyatékosok és nem-fogyatékosok közösségében lehet csupán könnyebben, józanabban és becsületesebben belátni, hogy minden élet a fogyatékoság veszélyének van kitéve.

Valljuk, hogy szükség van a fogyatékosok részére otthonokra, iskolákra és intézményekre, amelyekben a fogyatékos speciális segítséget, védelmet és gondozást kap.

Sürgős kéréssel fordulunk az egyház különféle szervezeteihez, hogy erősítse átfogó tevékenységét a megelőző rehabilitáció érdekében. Nemcsak a kormányzatok, hanem az egyházak számára is sürgős feladat.

Nyomatékkal hangsúlyozzuk, hogy a fogyatékosok és nem-fogyatékosok Isten családjában összetartoznak, s ez felhívás az egyházak részére, hogy elhatározzák magukat a fogyatékos felebarátok teljes felvételére a gyülekezetek életébe.

A gyülekezetek feladata a kölcsönös és állandó integráció gyakorlása. Sok akadályt kell leküzdeni, amely mindeddig egészségeset és fogyatékosat egymástól elválasztott.

A legsúlyosabb akadályt képezi az előítélet és helytelen meggyő-

zódás. A fogyatékos embert legtöbbször messzemenően érzelmileg utasítják el az épek. Általában nem tudják hogyan bánjanak velük.

A fogyatékosak különösen megalázzónak tartják az irányukban megnyilvánuló olcsó szánalmat.

Át kell törni az istentiszteletben és a liturgikus formákban jelentkező akadályokat is.

A gyülekezeti tagok egységét az építészeti akadályok lebontása is előmozdítja."

2.4. Korunkban újra fogalmazzuk ismereteinket az egészségről és a betegségről. Ebben a munkában elégtelennek bizonyul az orvostudomány önmagában.

3.1. Egyházi fórumok nyilatkozatai, felhívásai mögött, azok előkészítésében, gyűléseken és konzultációkon fontos szerepet kapnak a megbízható tudományos eredmények. A fogyatékos emberek megértésében több tudományág nyújt együttes segítséget. A teológián kívül az orvostudomány, különösen a pszichiátria és szociál-pszichiátria, a pszichológia és a szociológia eredményei kerülnek a tárgyalóasztalra. Figyelembevételük, elemzésük és értékelésük fontos a konszenzus kialakításában.

A fogyatékos ember megértéséhez egyik jelentős feltétel annak a tisztázása, hogy mit ért a mai ember az egészség és a betegség fogalmán.

Megállapítható, hogy kultúrkörünkben e két fogalomnak nincs egységes értelmezése. A helyzetet az jellemzi, hogy e fogalmakat különféle társadalmakban vagy társadalmi körökben különféle módon értelmezik. A fogalompárban azonban mégis mindig kifejezésre jut a társadalomban érvényes értékrend. Vannak, ahol a betegeket például különleges embereknek tartják. Ezt a különlegességet pozitív vagy negatív irányban is lehet érvényesíteni. Az egészség és betegség fogalmában mindenütt fontos helyet foglal el a személyes emberi tapasztalat és élmény.

Az ember az egészséget a következő tényekben éli meg. Az egészség életképesség, erő a munkára és cselekvésre, lehetőség kölcsönös társadalmi kapcsolatokra, képesség tehervisselésre, problémák megoldására és konfliktusok legyőzésére.

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) egy árnyalattal objektívebben fogalmaz definíciójában, amikor így ír: „Egészség alatt értjük a teljes testi, lelki és társadalmi jóérzés állapotát és nem csupán a betegség és gyengeség nélküli életet.” Ez a definíció már átvezet a betegség fogalmához is, szembehelyezkedve a gyakran hallható betegségfogalommal, amely szerint a betegség hiányállapot (deficit) az emberben.

A betegséget az ember nagyon konkrét formában éli meg. A betegséghelyzetben fájdalom és szenvedés, bizonytalanság és függőség, félelem és veszélyeztetettség jelentkezik az ember tudatában.

A keresztyén hit tapasztalata szerint sem közömbös állapot a betegség vagy egészség. Nem egyszerűen a jelenségek miatt, hanem Istenhez való viszonyunk tekintetében sem. Az egészség és betegség folyamán Istennel való kapcsolatunk fenntartása és értelmezése a fontos. A hit megőrzi az embert akár egészségében akár betegségében Istennel való kapcsolatában. Nem engedi, hogy az ember egészségében, „jóérzésében” visszaéljen erőivel. A betegségben a hit erőt és bátorságot ad, bizalmat ébreszt a jövő iránt. Csak a hit tárja fel az emberi lét legmélyebb igazságát, betegségben, ahogyan Pál apostolnál olvassuk: „Azt tartom, hogy a jelen szenvedései nem hasonlíthatók ahhoz a dicsőséghez, amely láthatóvá lesz rajtunk.” (Rm. 8:18.) Vagy: „Akik Istent szeretik, azoknak

minden javukra szolgál...” (Rm. 8:28.) A hitben egészség és betegség nem áll feltétlenül szemben egymással és nem is választható el egymástól.

3.2. A betegséget legtöbbször úgy élik meg, hogy az betör életükbe, megtámadja egészségüket, de bizonyos idő múltán a támadó visszavonul, eltávozik. A betegségnek kezdete és vége van, meghatározott lefolyási időre számíthatunk, s ez a tudat biztonságot nyújt. Ebbe a kategóriába tartozó betegségek elfogadhatóknak tűnnek, „tudunk velük valamit kezdeni”. Türelemre intünk és számítunk a nehézségek elmúlására. A nehéz kérdés azonban akkor zuhan ránk, amikor a betegség marad, állandósul, krónikussá, vég nélkülivé válik. A fogyatékosokkal úgy kell számolnunk, hogy azok alapjukban meg nem változtathatók, vissza-nem-fordítható folyamatok, végleges állapotok. Vonakodva nevezzük a testi és lelki fogyatékosokat betegségeknek. Ez a helyzet, a szóhasználat erejével is, ahhoz vezet, hogy a gyógyulás reménységének helyét szorongás, elutasító érzelem, tiltakozó magatartás foglalja el a fogyatékosokkal szemben.

Betegség mindvégig — ez fejezi ki a fogyatékos állapotát, azt a nehézséget, helyzetbeli különbséget, ami a beteg ember és a fogyatékos ember között van. Ezen a ponton az úgynevezett ép, egészséges ember akadályt érez kettőjük között a közösség kialakítására. Akadályt arra, hogy a fogyatékos ember teljes értékű, vele egyenlő értékű embernek érezze. Ezen a helyzeten nem segítenek az egyházi nyilatkozatok, normatívák igaz és szép szavai sem. Az akadály következtében pedig nem tölthetjük be a közösség kiépítésének követelményét.

3.3. Sigmund Freud figyelemreméltó lélektani szabályt említ egyik előadásában a követelményekkel kapcsolatban. A követelményeket — mondja — a valóság talajára kell helyezni, ott megpróbálni őket és tisztába kerülnünk velük: vajon teljesíthetők-e, vagy nem? Nehogy megoldhatatlan, megbetegítő konfliktusok keletkezzenek életünkben. Meg kell vizsgálnunk, hogyan érvényesülnek azok a követelmények, amelyeket az egyházban, a gyülekezetekben támasztunk fogyatékos embertársaink integrációjával kapcsolatban. Meg kell ismerkednünk azokkal a tényekkel, amelyek az egyházi élet talaján akár a Nairoiban, akár Bad-Saarow-ban támasztott követelmények kapcsán jelentkeznek.

A közösség építésének kezdő mozzanata az, hogy a felek egymást elfogadják. Súlyos követelmény! Álljon itt erre egy-két példa.

Harminc éves asszony évek óta gyermektelen. Orvosi beavatkozások hosszú sora után gyermeket szül. A gyermek fogyatékos. Az anya távozik a kórházból, nem kívánja elfogadni és elvinni gyermekét. A gyermek a kórházban marad, az anya testileg, lelkileg összetörve tartósan pszichiátriai kezelésre szorul: családottsága, gyermekétől és a jövőtől való félelem depresszióba sodorta.

Az egyház Egészségügyi Gyermekotthonaiban, amelyekben fogyatékos gyermekeket gondoznak, nincsen elég gondozónő. Őt, nyolc hely állandóan üres. A munkára jelentkezők egyrésze már a kapuban visszafordul, másik része a gyermekek megtekintése után vonul vissza. Sokan bevallják, hogy félnek „ezektől” a gyermekektől.

Gyülekezeti csoportok látogatják sokszor a gyermekotthonokat. Futó látogatásuk azonban nem vezet tartós kapcsolatokhoz, az otthon lakói és a gyülekezeti tagok között. Elvértve akad valaki, aki kapcsolatba akar lépni a gyermekekkel további látogatásokkal, vagy olyan módon, hogy vendégségbe vesz magához egy-egy gyermeket. A látogatók bevallják, hogy szorongás vesz rajtuk erőt, ha a gyermekeket látják vagy

találkoznak velük. Sok esetben testileg is szenvednek: gyomorfájásról vagy egyéb rosszulétről panaszkodnak vagy görcsösen sírnak. Ezek a jelenségek, több esetben bizonyítható, hogy háttérükben az el nem fogadás érzését, tiltakozó indulatokat rejtenek.

A fogyatékos embertárs elfogadásával kapcsolatban támasztott követelmények nemcsak névtelen félelmet, ellenőrizhetetlen elutasító indulatot eredményeznek. Többször találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a félelem, szorongás nem visszavonuláshoz vezet, hanem paradox módon haragot támaszt az egészséges emberben fogyatékos társa iránt.

A fogyatékos gyermek és ember sorsával egyre több irodalmi mű foglalkozik. Az egyik ilyen önéletírásból idézek a fenti megállapításra vonatkozó leírást.

„A gyermek szünet nélkül ordította. Az emberek felháborodtak. Arra biztatták az apát, hogy a gyermeket pofonokkal bírja rendre, hogy végre csend legyen. Az apa csillapítólag beszélt gyermekéhez. A gyermek ordítása egyre erősödött.

— A gyermek beteg — védte apa fiát.

Mindenki megnyugodott kissé.

A gyermek olyan ordításba csapott, amit csak állatok képesek magukból kiadni. Kétségbeesett embertelen kiáltás, mint legnagyobb inségben szokott hangzani. A gyermek hadonászott, rugdalózkodott, köpködött és kiáltozott, kiáltozott, kiáltozott.

Az apa egyre szorosabban ölelte magához gyermekét. Senki nem ajánlotta föl ülőhelyét. Az emberek majdnem olyan hangon kiáltoztak, szorosan egymás mellett állva, mint a gyermek. A villamos éles sikolyal vette a kanyart, az emberek a kocsi egyik oldaláról a másikra estek át. Lökdösődés, egymást taposás. Fogódzókat kerestek. Mindenki izzadt már. Közben pedig egy beteg gyermek állandó, idegtépő ordítása hangzott. És akkor kezdődött el a dolog. Dühös nyájként vették körül az emberek az apát.

— Takarodjon már innen, marha!

— Hagyja otthon máskor ezt az ordító idiotát!

— Az ilyen örült intézet rácsa mögé való!

— Szálljon le!

— Dobjátok már ki!

Az apát gyermekével együtt lelökték a villamosról. Csupán ember-ségből éppen a megállóban történt ez. Az apa síró gyermekével karján a nagymamához menekült. Hosszabb lett volna hazamennie.

Az üres gyermekkocsit magam előtt tolvaj rohamtam a nagymamához. Anyám a szomszédos bádogos műhelyből hívott fel telefonon és kétségbeesve tájékoztatott az eseményekről. Másnap férjemet ideg orvoshoz kellett vinnem. Csak sírt és a gyermeket akarta volna állandóan ütlelni.

— Ez az oka mindennek. Tönkretett bennünket. Ó az oka! Engedj! Agyonverem, bénává verem, visszafizetek neki mindent! (R. Geppert: Die Last, die du nicht trägst c. könyvéből 214. oldal)

Az úgynevezett ép és egészséges ember szorongásából fakadó ellenállása, közösségre nehezen hajló magatartása a fogyatékos embert továbbra és fokozott mértékben elszigeteltségre ítéli, a számkivetettség érzését fokozza benne.

Általános tapasztalat, hogy követelmények támasztásával nem lehet ezen a helyzeten segíteni. Nem vezet megoldáshoz a rábeszélés sem. Ha valakit meg akarunk győzni arról, hogy nem kell félnie a fogyatékos

partner elfogadásától, maga a rábeszélés kelt félelmet, szorongást benne és elzárja a fogyatékos embertársához vezető utat.

3.4. A fogyatékos és az úgynevezett ép ember közötti kapcsolat, közösség kiépítésére utat kell keresnünk az egyházban. Ennek az útnak talán legfőbb jellegzetessége az, hogy egyéni feltételei vannak. Egymástól nagyon különböző utakon lehet a fogyatékos emberrel való közösséget megtalálni. Segíthetünk egymásnak azzal, hogy törekvéseinkben szerzett tapasztalatainkat feltárjuk, szóban és írásban beszámolunk róla.

Mindazok akik megtalálták a közösséget fogyatékos embertársaikkal, arról számolhatnak be, hogy a közösség számukra is nyereséget jelent. A közösségben kölcsönösen részesedünk egymásból és egymásból is. Mindenki más és más javakat kaphat, teljesen differenciálódottan. Független a személyiségek minőségétől és a közösségfejlődés fokától. Független az időtartamtól, amelyet kölcsönösen a közösség kiépítésére fordítanak. Nem arról van tehát szó, hogy tüstént kialakul a teljes életközösség a fogyatékos és ép ember között, ahogyan az a követelményekben sokszor hangzik.

Az egészséges ember számára nyereség lehet ha nem tartja fenn az előítéletet, a távolságot fogyatékos embertársával, mert az élet magterületén is megszabadulhat tapasztalata alapján ettől a káros magtartástól. Aki a fogyatékos embert anélkül, hogy közelebbről ismerné, értéktelenebbnek tartja saját magánál, hajlamos arra, hogy másokkal is így bánjon. Ha megtanulja valaki fogyatékos embertársát megbecsülni, nehezebben ítélkezik elmarasztalóan más embertársáról is.

Hamis az a látszat, hogy a fogyatékos emberrel való kapcsolat kiépítésében az úgynevezett egészséges ember a segítő és a fogyatékos ember a pusztán elfogadó szerepét tölti be. Az ipari társadalmak szerkezete, a termelés egyre inkább szükségessé teszi a fogyatékos ember bevonását. Közgazdasági vizsgálatok bizonyítják a fogyatékos ember munkaerejének társadalmi hasznát: ők is képesek a társadalom hasznos tagjává lenni, a közösséget mindenben segíteni, ha elfogadjuk őket.

Nyereség származik a fogyatékos emberrel való kapcsolatok kiépítésével, a lelki tulajdonságok vonalán is. Meglehető például a fogyatékos ember érzelmeinek nyíltsága: szeretet és hála igen sokszor a legközvetlenebb formában élhető meg velük kapcsolatban. Nem menekülnek el az érzelmek elől sem az érzelmek megnyilvánulása elől, hanem a legtöbbször minden fenntartás nélkül nyilvánvalóvá teszik azokat. Érdekes megfigyelni s nem érdektelen megtanulni tőlük az érzelmek kihunyásának és újra éledésének a lehetőségét, az újrakezdést. Korunk embere általában érzelemszegény vagy nem tud mit kezdeni jelentkező érzelmeivel, lankadt és gyakran képtelen érzelmeit újra éleszteni.

J. Schall professzor egyik cikkében így ír: „A fogyatékos emberektől sokat tanulhatunk a problémák megoldásának módjára vonatkozóan. Például az idővel való bánásmódról vonatkozóan. A zaklatott, terminustól terminusig hajszolt élet, az, hogy tüstént meg kell történnie mindennek, nem biztosítja a dolgok fejlődésének szükséges menetét. A zaklatott élet után az unalom fázisa következik a lassú fejlődés miatt.”

„A fogyatékos ember munkahelyén vagy szabadidejében mozgásban és törődésében időt igényel. Ismeri az idő kategóriáját. Ismerős neki a jó és fájdalmas folyamat az életben. Van tapasztalata saját testével való bánásmódról és testének korlátairól, mert ideje van. A fogyatékos embernek egészen más a betegséghez való viszonya. Állandó kísérőjeként él betegségével együtt és megtanul bánni betegségével. Átéli környezetete elutasító, elhárító magatartásának elemeit és megkísérel kitérni

vagy szembeszegülni velük. Életéhez tartozik, hogy jól megismeri az élet lehetőségeit és határait.”

Az úgynevezett egészséges embernek nyeresége származhatik a fogyatékos társával való kapcsolatban abból is, hogy megtanulja a szenvedések, fájdalmak elismerését és elviselését. A fogyatékos ember életének reális tényeihez tartozik a szenvedés, amit elhárítani nem tud. Az egészséges ember viszont állandó harcban áll a rá törő szenvedésekkel, nem akarja elismerni realitásukat és nehezen ismeri el gyengeségét is. A fogyatékos emberrel kialakult közösség nagy segítséget jelenthet a betegség elleni küzdelem valós korlátainak felismerésében is.

Ha a kölcsönös nyereség oldaláról szemléljük a fogyatékos ember és az úgynevezett egészséges ember közösségét és nem ragaszkodunk kiindulópontként etikai követelményekhez, felkínáltuk minden vállalkozónak a nagy lehetőséget és talán kívánságot és készséget is ébresztettünk a fogyatékos emberhez történő közeledésre. Lelkipásztori feladatként jó ügyben fáradozunk így, nemcsak ebben a sajátos jellegű esztendőben, hanem egész szolgálatunk folyamán.

Muncz Frigyes

Dr. Dorothea Wendenbourg :

Az Ágostai Hitvallás és a 16—17. századi ortodox tantételek

**A Lutheránus Világszövetség Ortodox Dialógus-Bizottságának
konzultációján a Krétai Ortodox Akadémián (1980. március 4—10.)
elhangzott előadás**

Az evangélikus egyház és az ortodox egyházak között most kezdődő párbeszéd az első olyan dialógus, amelyben mindkét részről magas szinten és hivatalosan vesznek részt. Persze már korábban is voltak mindkét részről privát próbálkozások a kapcsolatok felvételére, a tanításbeli meg-egyezőségeik és különbségeik megállapítására. Az első ilyen kísérletre közvetlenül a reformáció után került sor. Ez a próbálkozás mintegy száz esztendeig jelentős teológiai szerepet játszott Európában és Közél-Keleten, bár csak személyes találkozásokról, levelezésből és sajnós — a történelemből érthető okok miatt — ortodox részről csak korlátozott állásfoglalásokból állott. Ezeket az állásfoglalásokat mi evangélikusok sajnós csak nagyon vázlatosan ismerjük.

Ezek a kapcsolatok azért jelentősek, mert e kapcsolatok során egy egész sor olyan dokumentum keletkezett, amely több privát megnyilatkozásnál. Ez az evangélikus oldalra kevésbé érvényes, ahol csak a kapcsolatok első fázisában vannak írásbeli dokumentumok, amelyek első sorban az Ágostai Hitvallásra utalnak. Az ortodox partner állásfoglalásai közül azonban egyeseknek hivatalos jellegük van — s mintegy „hitvallási irat”-ként ma is messzemenően meghatározzák az ortodox álláspontot az evangélikus egyházzal kapcsolatban.

Amikor most évszázadok után a két egyház hivatalos dialógusba kezd, ezeket a dokumentumokat nagyon is figyelembe kell venni. Ennek az előadásnak az a feladata, hogy röviden vázolja, milyen dokumentumokról van szó és hogy milyen történelmi körülmények között keletkeztek ezek a dokumentumok (I.). Az előadás másodsorban érinteni kívánja azt a kérdést is, hogy milyen jelentőségük van, illetve milyen fokú összekötő szerepet játszanak ezek a dokumentumok azokban az egyházakban, amelyekből származnak (II.). Ettől függ ugyanis, hogy milyen állásfoglalást meghatározó szerepük lesz az eljövendő dialógusban.

I.

A lutheri teológusoknak az ortodoxiával, valamint az ortodox teológusoknak az evangélikus egyházzal való első foglalkozása nem az egymással való személyes találkozásból származott, hanem elméleti foglalkozás volt csupán. A reformátoroknak és mindenek előtt Luthernek a figyelmét a történelem tanulmányozása és az „igaz egyház”-nak a történelemre való kivetítése irányította az ortodoxiára. A görög egyház úgy állt a reformátorok előtt, mint a római egyháznak az ellenképe, azaz olyan egyház, amely korára és egyházi atyáinak tekintélyére nézve semmiképpen sem áll a római egyház mögött,¹ hanem mentes maradt olyan hibáktól, mint a pápai primátus, az egy szín alatti úrvacsora, a kötelező cölibátus, a tisztító tűz stb.² A humanizmus, amely lelkesedett

mindenért ami görög, vagy görög nyelvű, újabb indítást adott a keleti egyházzal való foglalkozásra. Ami az akkori konkrét helyzetet illeti, az volt az általános véleménye, hogy a görög egyház halott, ha az egyes szétszórt keresztények további életével számolni is kell. Úgy gondolták, hogy Bizáncnak a törökök által történt bevételével az egyház hierarchikus szervezetét teljesen megsemmisítette.

Az ortodoxok ismeretei a lutheri mozgalomról és tanításról elsősorban olyan hírekre támaszkodtak, amelyeket szinte kizárólag római katolikusok közvetítettek keletre³ és eljutottak a görögökhöz is.⁴

A két egyház közötti kapcsolat felvételére az első kísérlet 1559-ben történt. II. József ökümenikus patriarcha megbízásából Demetriosz Myszosz, a nagy egyház diakónusa Wittenbergbe utazott,⁵ hogy alaposan ellenőrizze azokat a híreket, amelyek a reformáció mozgalmáról keletre eljutottak. Melanchthon barátságosan fogadta őt. Néhány hónapos látogatása alatt alkalma volt közvetlenül megismerni az evangélikus egyház tanítását és gyakorlatát. Amikor visszatért, Melanchthon két iratot adott neki: egy levelet József patriarchához⁶ és az Ágostai Hitvallás görög fordítását. A levélben Melanchthon csodálkozását fejezte ki, hogy az egykori Bizánc Birodalom területén minden híresztelés ellenére megmaradt a keresztény egyház. A görög egyház egyszerűen nemcsak történelmi és teológiai téma, hanem élő valóság lett. Melanchthon levelében azt is kifejezésre juttatta, hogy a két egyházat összeköti a közös hitalap és a római újításokkal való szembenállás. A görög egyházzal alkotott elméleti kép, amelyre eddig a reformátorok utalva voltak, most is meghatározó tudatukat, de most már örömmel veszik tudomásul, hogy az elmélet történelmi valóság. A lutheri teológusoknak az ortodoxiáról alkotott képe csak akkor tudott volna gyökeresen megváltozni, ha az ortodox egyháznak több képviselője szélesebb körben tudta volna ismertetni a görög egyház valóságos helyzetét. Demetriosz látogatása során azonban erre nem kerülhetett sor. A pátriarcha nem válaszolt a levélre, valószínűleg meg sem kapta Melanchthon levelét és az Ágostai Hitvallás görög fordítását.⁸

Tizennégy évvel később új alkalom született, amelynek eredményeképpen az evangélikus egyház képviselői és ortodox teológusok beszélgetni kezdtek a tanításról. Ez volt az első és eddig az egyetlen ilyen alkalom. Azért ezt a beszélgetést alaposan elemeznünk kell.

A kapcsolatok felvételének kedvező feltételei voltak. II. Miksa német császár protestáns-barát magatartása megerősítette az evangélikusok pozícióit a Habsburg tartományokban. Így a protestáns hatalmaknak állandó képviselője volt Bizáncban, az Ökümenikus Patriarchátus városában. Miksa császár követe a portánál lutheri beállítottságú volt, ezért egy Tübingenben végzett teológust kért maga mellé követtségi prédikátornak.⁹ Az egyetem professzorai ebben a tényben lehetőséget láttak a görög egyházzal való közvetlen kapcsolat felvételére. A kiküldött teológuson, Stephan Gerlachon keresztül megindulhatott a levelezés II. Jeremiás ökümenikus patriarchával (1573).¹⁰ Előzetes rövid levélváltás után 1575. május 24-én elküldték a patriarchának az Ágostai Hitvallásnak ugyanazt a fordítását, amelyet annak idején Melanchthon küldött keletre. Most ez a fordítás meg is érkezett és alapjául szolgált egy évekig tartó írásbeli dialógusnak. A lutheránus részről küldött négy hosszabb iratra — az első az Ágostai Hitvallás volt, a többi a tübingeni teológusok szerkesztették meg — három részletes teológiai válasz érkezett a patriarchától.¹¹ A harmadik irattal sajnos megszakadt ez a levelezés (1581. június 6-án). A további dogmatikai párbeszéd értelmetlennek lát-

szott. A pátriarcha arra kérte a lutheránusokat, hogy — ha egyáltalán írni akarnak — csak „a barátság kedvéért” írjanak.

Kik folytatták ezt a párbeszédet? Valóban képviselőik voltak ők akkor egyházuknak?

Az egyik oldalon II. Jeremiás áll. Bár a Tübingenbe küldött iratokat jórészt egy körülötte lévő teológus-csoport állította össze,¹² mégis megállapodott velük, hogy az iratokat saját maga írja alá.¹³ Hogy az ökümenikus patriarchát saját egyháza képviselőjének tekintsük, ahhoz nem fér kétség. Másrészt azonban az is nyilvánvaló, hogy itt hiányzik a zsinati gondolkodásmód. Ortodox gondolkodás szerint ugyanis egy tanmegállapításhoz ökumenikus zsinat szükséges.¹⁴

Lutheránus részről a dialógust egy egyetem professzorai folytatták. Mindenesetre nem akármilyen egyetemről és nem akármilyen professzorokról van szó. Tübingen volt akkoriban — Wittenberg mellett — a lutheranizmus egyik központja. Az egyetem kancellárja, Jakob Andreae korának vezető lutheri teológusa volt, aki nem csak a tübingeni teológusokra volt nagy hatással. Gondoljunk csak a Formula Concordiae megszerkesztésére. Tekintélyénél fogva éppen ő volt a legfontosabb párbeszéd-partner a Jeremiással folytatott dialógusban. Segítőtársa volt Martin Crusius klasszika-filológus, aki egyaránt volt teológus és humanista. E két ember köré csoportosult a többi tübingeni teológus és a stuttgarti tartományi egyházi központ.¹⁵ Ezen túl más németországi „vezető teológusok is bekapcsolódtak a párbeszédbe”.¹⁶

Más kérdés, hogy mennyire tarthatjuk a lutheri tanítás kifejezésének azt, amit a tübingeniek a dialógus kezdetén Konstantinápolyba elküldtek. Igaz, hogy az Ágostai Hitvallást, a lutheri reformáció hitvallását küldték el, de olyan formában, amely problémákat vet fel. A görög nyelvű Ágostai Hitvallás nem egyszerűen az 1530-as, illetve 1531-es Ágostai Hitvallás fordítása, hanem sokkal inkább egy átdolgozás, amelyet Melanchthon 1559-ben az ő Confessio Augustana Variata-ja alapján az Invariata-nak egy nála meglevő görög fordításáról¹⁷ készített.¹⁸ Az Augustana Confessio Variata és Invariata közötti különbségeket ismerjük. De vajon az Augustana Confessio Graeca azonos-e a Variata-val? A kérdés megválaszolása azért is nehéz, mert Melanchthon átdolgozása nem azonos mértékben érvényesül a görög szövegben és mert a Variata szövegének megváltoztatásai részben a görög kifejezőmódra való törekvésével kapcsolatosak.¹⁹ A most kezdődő párbeszéd lutheránus delegációjának a feladata annak megállapítása, hogy az Augustana Confessio Graeca-ban Jeremiás elé került-e a lutheri tanítás hamisított formában, s hogy a pátriarcha elutasító magatartása és számos félreértés nem erre vezethető-e vissza. Emellett azonban azt is figyelembe kell vennünk, hogy a tübingeni teológusok nem ütköztek meg azon, hogy a Confessio Augustana Graeca-t, mint a lutheri tanítás reprezentánsát Konstantinápolyba küldjék. Mivel ők a lutheri vonalhoz hú teológusok voltak, az általuk szerkesztett és a pátriarchához küldött három hosszú válasziratban észrevették és megjegyezték volna, hogy a félreértések abból adódnak, hogy a Confessio Augustana Graeca nem igazi lutheri teológiát képvisel. Ezért bátran mondhatjuk, hogy a vitatott tételek nem a Confessio Augustana Variata-ra vezethetők vissza, hanem a különböző teológiai gondolkodásmódra.

Milyen indító motívumai voltak Tübingen és Konstantinápoly dialógusának? Kezdjük a lutheránusokkal! Hagyjuk figyelmen kívül a humanista érdeklődést,²⁰ amely a „filohellenizmusnak” egy korai formája. Így azt mondhatjuk, hogy teológiai információkat kerestek. Tanításukkal

be akartak mutatkozni az Ökuménikus Patriarchátus által képviselt görög egyház előtt²¹ és meg akarták ismerni annak álláspontját.²² Emellett élt bennük a reménység, hogy az alapkérdésekben megtalálják az összhangot,²³ mivel mindkét egyház Krisztus ugyanazon testének a tagja.²⁴ Másrészt kezdeményezésüket a görög egyházzal vallott és a már említett reformátori elképzelés alapján olyan kezdetnek tekintették,²⁵ amelynek csodálatos folytatásában bizonyosak voltak.²⁶

Jeremiás pátriarcha nem kezdeményezte a dialógust és vele kapcsolatban kezdetől fogva igen tartózkodó volt. Hogy ez a tanítás miatt volt-e, az még kérdéses. Tény azonban, hogy ő is előlegezett bizalommal jött párbeszéd-partnerei elé: „Ugyanahhoz a Krisztushoz tartoznak, mint a görögök.”²⁷ Ez a kifejezés nála azt jelenti, hogy ők is az ortodox álláspontot követik, illetve, ahol eltérések vannak, készek az ilyen értelmű korrigálásra. A pátriarcha előlegezett bizalma azt is jelentette, hogy magatartását dialógus-partnereivel szemben úgy értelmezte, hogy az a lelki atya magatartása gyermekeivel szemben,²⁸ és ennek megfelelően kell a partnerek magatartásának is alakulnia.²⁹ Amikor a dialógus kezdetén kifejezésre juttatta, hogy a tübingeniek bizonyára készek az ilyen magatartásra,³⁰ ezt úgy fogalmazta meg, hogy ez intésnek is vehető. Mindebben nemcsak retorikai formulát kell látnunk, hanem éreznünk kell benne azt a reménységet, hogy ennek politikai következményei is lehetnek,³¹ ha unió nem is valósulhat meg, de a központi kérdésekben lehet bizonyos közeledés. Ezért engedte magát a pátriarcha bele vinni a dialógusba. A levelezést csak akkor szakította meg, amikor nyilvánvalóvá lett előtte, hogy ilyen közeledés nem lehetséges, mert a tübingeniek nem voltak hajlandók a „gyermekek” szerepét vállalni. Megjegyezzük azonban, hogy a pátriarchának hangnemét tekintve sértő és éles válasz nem kell, hogy a kapcsolat teljes megszakítását jelentse. Jeremiás baráti kapcsolatot emberi vonatkozásban a továbbiakban is lehetségesnek tart.³² „Járjatok a magatok útján és ne írjatok többé tankérdésekről, hanem ha akarjátok, csak a szeretet kedvéért.”³³ A dogmatikai különbségek, még ha oly alapvetőek és áthidalhatatlanok is, nem zárják ki a jó emberi kapcsolatokat. Ez teljesen új, úgy is mondhatjuk, forradalmi kijelentés, ha meggondoljuk, hogy abban az időben katolikusok és ortodoxok, valamint katolikusok és protestánsok milyen kapcsolatban voltak egymással és semmi jele nem volt, hogy ezen változtassanak.

Jó negyven évvel később ismét egy görög lelkész mutatta be egyháznak a tanítását a lutheri teológusoknak: Kritopulosz metropolita, a későbbi alexandriai pátriarcha (1589—1639). Az evangélikus országokban folytatott hosszú tanulmányút során — hét évet Oxfordban, három évet a németországi lutheránus városokban, végül néhány hetet a református Svájcban töltött — eljutott a helmstedti evangélikus teológiai fakultásra is, amelynek professzorai, különösen Johann Kalixt — mint ismeretes — sokat fáradoztak a keresztyén egyház egységéért. Ezekkel az emberekkel került Kritopulosz metropolita baráti kapcsolatba. Hogy a görög egyházzal kapcsolatban csekély ismereteiket kibővítsék — amelyet már ők is teljesen halottnak tartottak —, arra kérték vendégüket, hogy egyháza tanítását írásban foglalja össze.³⁴ Ezt meg is tette „Homologia tész Anatolikész Ekklésziasz katholikész kai aposztolikész” című művében (1625).³⁵ Kritopulosz nyugati tapasztalatai alapján azon a véleményen volt, hogy az ortodox és a lutheránus egyház egyesülése nem lehetetlen.³⁶ Ennek következtében az ortodox tanítást olyan módon foglalta össze, hogy elkerülte a polemikát. Ahol polemikusan szólt, ott a római egyház felé fordult. II. Jeremiás válasziratótól eltérően, ő tételszerű megfogalmazásban igyekezett az

ortodox álláspontot ismertetni, kiemelve a lutheránusokkal való közös vonásokat, az ellentéteket viszont — anélkül, hogy elhallgatta volna — nem hangsúlyozta.³⁷ Megállapította, hogy egyes tanításokban — amelyek az ortodox hagyományokra nyúlnak vissza — egyezések vannak, azonban ezek az egészre nézve mellékesek.³⁸ Ezt az eljárásmodot Kritopulosznak szemére is vetik.³⁹ Ennek jogosságát ortodox mértékkel mérve nem is lehet tagadni, mivel olyan tételekről van szó, amelyekkel kapcsolatban még nincs zsinati döntés.⁴⁰ Sokkal jelentősebb viszont az a kérdés, hogy vajon Kritopulosz nem mértékadó-e abban, hogy a patrisztika-tradíció sokszínűségére és nyitottságára nyúl vissza, s ezzel igen jó módszert mutatott az ortodox egyháznak az ökuménikus törekvések gyümölcsöző munkálására. Mindenesetre az ő műve az egyetlen az itt tárgyalt iratok között, amely megpróbálja megkeresni a beszélgető partnerral a lehető legszélesebb közös alapot anélkül, hogy a kritikát, és amikor szükséges, annak megállapítását, amivel a partnerek nem értenek egyet, elkerülné. Nekünk lutheránusoknak azonban elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy a helmstedti iskola reformátori tanítás-összefoglalása, amely egy ortodox teológus számára olyan vonzó és ökuménikus optimizmusra indító volt, valóban lutheránus-e. Feltűnő, hogy a lutheránus környezetben eltöltött oly hosszú tanulmányút után a „Homologia” a megigazolásra szóló tanítást nem találja olyan központi kérdésnek, amelytől a görög felfogás különbözik.⁴¹ Mindez talán nemcsak a tételszerű fogalmazásnak és az ironikus magatartásnak az eredménye, hanem annak is, hogyan találkozott az evangélikus tanítással.

Az ortodoxia és a lutheranizmus közötti kapcsolatokat — minden tárgyi különbözőség ellenére — mindeddig az a „filia” jellemezte, amiről II. Jeremiás beszélt, bár azt is el kell ismerni, hogy kimondott ökuménikus entuziazmus nem jellemezte ezeket a kapcsolatokat. Kritopulosz helmstedti tartózkodása után négy évvel azonban olyan esemény történt, amely a görög egyháznak a protestantizmus eileni beállítottságát hosszú időre megváltoztatta. 1629-ben megjelent Kyrill Lukarisz ökuménikus patriarcha „Confessio Fidei” című munkája. Mindjárt meg kell mondanunk, hogy ez az esemény tulajdonképpen a kálvinizmus és az ortodoxia kapcsolatainak keretében történt. Mégis az ortodox részről erre történt reagálás, az általános elítélés — a kapcsolatok során először hangzik el a heresizis szó — a lutheri és kálvini egyházat és teológiát hasonlóképpen érinti.⁴² Ezzel kapcsolatban mégis meg kell vizsgálnunk, hogy azok az antiprotestáns jellegű hitvallási iratok, amelyek Kyrill Confessiójára való reagálásként keletkeztek, mennyiben érintik a lutheri tanokat. A másik súlyos probléma, hogy ezek a hitvallási iratok elsősorban a görög álláspontnak a katolikus skolasztikus kifejezésektől és kategóriáktól való elhatárolását szolgálják.⁴³ Ami Kyrill Confessióját illeti, arra csak annyiban térünk ki, amennyiben az ellenhatás megértéséhez szükséges. Kyrill Lukarisz (1572—1638) konstantinápolyi pátriarcha (1620—1638) református ismeretsége és olvasmányai hatására a hit fő kérdéseiben kálvinista beállítottságra jutott el.⁴⁴ Ebben az értelemben szerkesztett meg egy hitvallási iratot,⁴⁵ amely Nyugat-Európában jelent meg. Ez nem várt hatást váltott ki: Református teológusok — teológiai kielégültségüktől eltekintve — a Confessiót úgy értelmezték, mint elsőrangú győzelmet a római egyház fölött és kitűnő propagandaeszközt. A katolikusok mindenféle irodalmi és politikai eszközzel küzdöttek ellene és megkísérelték Kyrillt elhódgattatni, ami végül sikerült is nekik.⁴⁶ Az ortodox egyházban széles körben elutasították, másutt pedig zavarba jöttek. Sok ortodox nem tudta elhinni, hogy egy pátriarchai irat ilyeneket tartalmazzon, azért kálvinista szerzőt gyaní-

tottak mögötte.⁴⁷ Mindez mély bizalmatlanságot és protestáns ellenes beállítottságot eredményezett.

Azok a nyugati kísérletek, hogy az ő vitájukba a görög egyházat is bevonják, az ortodoxiát arra kényszerítették, hogy önmaga előtt és nyugaton is világossá tegye álláspontját. Ez történt tulajdonképpen egy sor zsinaton (1638, 1642, 1668, 1672).⁴⁸ Ezek közül emelkedik ki, amelyen hivatalosan fogadtak el két hitvallási iratot: Petrusz Moghila kijevi metropolita Confessio Orthodoxáját és Doszitheosz jeruzsálemi pátriarcha Homologia Piszteoszát.

Az a megrázkódtatás, amit Kyrill Confessiója az ortodoxián belül előidézett, a szlávokhoz is eljutott. Különösen az ukrán és fehér orosz ortodoxok között okozott zűrzavart Lengyelországban. A zűrzavart fokozta a politikai helyzet és a hitvallások tarka sokszínűsége. A katolikus király erős nyomást gyakorolt az ortodoxokra. Ennek következtében az ortodoxok egyes evangélikus csoportokkal szükségközösséget hoztak létre és ennek megvoltak a teológiai konzekvenciái is.⁴⁹ A Kyrill körüli zűrzavar a más hitvallásúak körében, de az ortodoxok között is bizonytalanná tette álláspontjuk sajátosságát. Ebben a helyzetben próbált segítséget nyújtani Petrusz Moghila kijevi metropolita (1596—1646). Megszerkesztette a Confessio Fidei Orthodoxae című munkáját (1638).⁵⁰ A hitvallási iratot elfogadta egy zsinat Kijevben, de mindjárt elküldték Konstantinápolyba, hogy ott még nagyobb tekintéllyel ruházzák fel. Ezenkívül voltak benne olyan vitatott kérdések, amelyekben Konstantinápolytól vártak döntést.⁵¹ Az ökuménikus pátriarcha egy zsinatot hívott össze Jassyba a hitvallási irat megvitatására. A Jassy-i megbeszélések eredményeképpen néhány ponton átdolgozták a hitvallási iratot, amely pontok a zsinat résztvevőinek véleménye szerint eltértek az ortodox tanítástól és katolikus hatást tükröztek.⁵² A revideált szöveget végül egy konstantinápolyi zsinat pecsételte meg, amelyen részt vett a négy görög pátriarcha is és a hitvallási iratot „Jézus Krisztus katolikus és apostoli egyháza ortodox hitének hitvallása”-vá nyilvánította (1643).⁵³

Moghila hitvallási iratába a nyugati, illetve a katolikus katekizmus-tradíciót vette fel, amelynek didaktikus értékét a katolikus egyháznak országában végzett misszió aktivitása miatt igen nagyra becsülte.⁵⁴ Ezzel nem akarta az ortodoxiát a római táborba vezetni — hiszen rendíthetetlenül harcolt Lengyelország uniós egyháza ellen⁵⁵ —, hanem saját egyházának tagjai számára igyekezett az ortodox tanítást érthetőbbé és hozzáférhetőbbé tenni. A katekizmus-tradícióhoz való hajlásnak azonban nemcsak formai konzekvenciái voltak. Több esetben az ortodox tantételeket a katolikus skolasztika értelmében formálta át. Ez persze nem jelentette a katolikus álláspont átvételét — ha ilyen volt, azt a Jassy-i zsinat korrigálta —, hanem inkább a skolasztika kifejezőmódjának a használatát. Ezáltal Moghila Confessiója olyan kategóriákat alkalmazott, amelyek a római tradícióhoz és nem az ortodox egyházi atyáktól származtak.⁵⁶ Ezzel a reformátori egyházakkal való párbeszéd alapja a II. Jeremiás és Kritopulosz által folytatott párbeszédhez képest eltolódott. A most kezdődő evangélikus—ortodox párbeszédben a párbeszéd ortodox résztvevőinek el kell döntenüök, hogy a Moghila iratában képviselt irányban kívánják-e folytatni a dialógust. Ortodox részről vannak kritikus hangok, amelyek úgy vélik, hogy először a skolasztika előtti patrisztikai tradíció alapján kell találkozoznunk és tárgyalnunk, mert ez az ökuménikus párbeszédnek az alapja.⁵⁷

Kálvinista és katolikus teológusok továbbra is megkísérelték a saját álláspontjuknak az ortodoxia tanításával való egyezését alátámasztani.

Ebben a törekvésben igen nagy szerepet kapott Kyrill Lukarisz Confessiója.⁵⁸ Éppen ezért az ortodoxok több zsinaton is elítélték e Confessiót. Az utolsó ezek közül a zsinatok közül Jeruzsálemben volt 1672-ben⁵⁹ Doszitheosz patriarcha (1641—1707)⁶⁰ vezetésével. E zsinat egyszer s mindenkorra véget akart vetni annak, hogy a kálvinisták az ortodox tanításra hivatkozzanak, azért határozottan elítélte a református teológiát és Kyrill Lukarisz Confessióját. Ebből a célból hivatkoztak többek között II. Jeremiásnak a lutheránusokkal szembeni állásfoglalására is.⁶¹ Védekezésükben tehát mind a két reformátori egyházat egybefoglalták — mondván, hogy alapjában véve egyformán gondolkoznak.⁶² Azonban nem maradtak csupán a negatívumok (az elutasítás) síkján, hanem Doszitheosz Confessiójával (Doszitheu Patriarchu Homologia Piszteosz) megfogalmazták az ítélettel szemben a helyes ortodox tanítást is.⁶³ A zsinat ezt a hitvallást az ortodox álláspont helyes összefoglalásának ismerte el.

Doszitheosz hitvallása tudatosan polemikus irat. Meg akarja cáfolni a heretikusok álláspontját (ezzel a kifejezéssel hivatalosan először a protestánsokat nevezi).⁶⁴ De kifejti a helyes ortodox tanítást is Kyrill Lukarisz Confessiójával szemben.

Ha nem is olyan nagymértékben, mint Moghila hitvallási irata,⁶⁵ Doszitheosz Confessiója is átvesz olyan kifejezéseket és kategóriákat, amelyek a katolikus skolasztikából származnak.⁶⁶ Ez itt — éppúgy, mint a kijevi metropolita esetében nem jelent közeledést Rómához. Doszitheosz teológiaiailag és egyházpolitikaiilag élesen szembefordult úgy a katolikusokkal, mint a protestánsokkal.⁶⁷ Csupán az ortodox tanítást akarta megerősíteni és rendszerezni és a reformátori teológiától elhatárolni. Azonban Doszitheosznál is megtalálható az a jelenség, hogy a problémák felvetését és azoknak megoldását a patrisztikai hagyományoktól a nyugati skolasztika irányába tolja el. Az ortodox egyház éppen ezért Doszitheosz Confessiójával kapcsolatban is ugyanazokkal a kérdésekkel kerül szembe, mint Moghila Confessiójával kapcsolatban.

Ezeknek a kérdéseknek persze csak akkor van értelmük, ha az említett dokumentumok ortodox szemmel nézve nem kijavíthatatlanok, hanem revidálhatók. Ezzel kapcsolatban felmerül az az alapvető kérdés is, milyen mértékben jelentenek összekötő kapcsot az ortodox egyházak számára ezek a hitvallási iratok.

II.

Keletkezési körülményeiken kívül az említett hitvallási iratoknak az elnevezését is meg kell vizsgálnunk. Az ortodox teológiai irodalomban használatos kifejezések nem ugyanazt jelentik, mint az evangélikus egyházak használatában. Az ortodox teológiai irodalomban hitvallási könyveknek (szimbolika biblia),⁶⁸ vagy hitvallási iratoknak (szimbolika mnémeia)⁶⁹ nevezik őket. De mit kell érteni ezeken a kifejezéseken?

Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy ezek a hitvallási iratok az ortodoxok szemében nem ugyanolyan rangúak, mint az ógyházi hitvallások (szimbólumok).⁷⁰ Ez utóbbiak ugyanis olyan tantételek, amelyeket a még meg nem osztott egyház hét ökuménikus zsinata fogalmazott meg. Azért ezeknek „örök tekintélyük (kyrosz) és általánosan (katholikosz) kötelező jellegük van”,⁷¹ „az ortodox hitnek kanonikus, korlátlanul érvényes, megváltoztathatatlan zsinórmértékei”.⁷² Egyedül ezek foglalják magukban a hagyomány (paradoszisz) írásba foglalt bizonyosságtételeit, amelyben az egyház tévedhetetlensége (to alaléthon tész Ekklésziasz) meg-

nyilvánul,⁷³ és amelyek éppen ezért ugyanolyan tekintéllyel rendelkeznek, mint a Szentírás.⁷⁴

Mindez nem érvényes ezekre a hitvallási iratokra. Persze ezek is tantételek, de nem áll mögöttük az ökuménikus zsinat által képviselt egész egyház, hanem annak csak egy része: helyi zsinatok, vagy egyes személyek. Ezek a hitvallások nem fejtik ki tézisszerűen a keresztyén hit egészét, hanem csak egy bizonyos részét.⁷⁵ Elsősorban a különböző tanítást valló párbeszéd-partner határozza meg őket, amelyek kérdéseire, vagy támadásaira válaszolnak. Ez a fronthezlet viszonylagos jelleget kölcsönöz nekik,⁷⁶ mivel arra kényszerülnek, hogy a címzett állásfoglalásához viszonyítva az egyezéseket és különbségeket mutassák ki. A témák kiválasztásában is messzemenően a partner témafelvetéseire vannak utalva. A dialógus-partner a terminológiát és a gondolkodásmódot is meghatározza és ez alkalomadtán a megszokott ortodox tantételektől való eltéréshez is vezet. ⁷⁷ Ennek következtében ezeknek a hitvallási iratoknak csak viszonylagos, a keletkezésük situációjához kötött érvényességük (kyrosz szchetikon, topikon) van.⁷⁸ Tekintélyük attól függ, milyen mértékben fejezik ki az egyház tévedhetetlen hagyományát.⁷⁹ Csak akkor válnának e tévedhetetlen hagyománynak részévé, ha egy ökuménikus zsinat megvizsgálná, kijávitáná és elfogadná őket.⁸⁰

Ezeket a korlátozásokat figyelembe véve másrészt hangsúlyozni kell, hogy ezeknek a hitvallási iratoknak mégis nagy teológiai jelentőségük (megalé theologiké szemaszia)⁸¹ van az ortodox egyház tanításának meghatározásában. Mert nem individuomok magánvéleményéről van szó,⁸² hanem egyházi szervek, vagy személyiségek megnyilvánulásairól, amelyeknek, vagy akiknek képviseleti rangjuk van, legyenek azok akár zsinatok, akár főpapok, akár elismert teológusok. Ezért mondhatjuk, hogy bizonyos módon (kata tina tropon) mégis az egész egyház, vagy annak nagyon nagy része áll mögöttük,⁸³ és szavatolja bennük az ortodox hit alapvető kontinuitását (szynecheia) és identitását (tautotész).⁸⁴ Ennyiben ezek a hitvallási iratok mindenek ellenére bizonyos hivatalos (episzémosz tisz) jelleggel rendelkeznek.⁸⁵

A hitvallási iratok megnyilatkozásai tehát ambivalensek. Tantételeik csak akkor és csak annyiban érvényesek, amennyiben megegyeznek az ökuménikus zsinatok ógyházi hagyományával. Másrészt ezek a dokumentumok éppen azért tűnnek ki, hogy olyan témákkal foglalkoznak, amelyekkel kapcsolatban a normatív hagyomány nem foglalt állást. Ennyiben többletük van a feltételezett abszolút mértékkel szemben. A kérdést még komplikáltabbá teszi az a tény, hogy ezek a tantételek olyan fronthezletben jöttek létre, amely nem az ógyház helyzete. Ezek az eltérések ezeket a hitvallási iratokat viszonylagossá teszik, de éppen ezek miatt az eltérések miatt fordulunk ma ezekhez a dokumentumokhoz. Az ortodox egyház álláspontját a hitvallásilag megosztott keresztyénségen belül a maga problémáival és kérdéseivel nem lehet egyszerűen azzal meghatározni, hogy csak az első hat évszázad hagyományait vizsgáljuk, hanem figyelembe kell venni ezt az új situációt is. Éppen ez történt a dolgozatunkban tárgyalt hitvallási iratokban és éppen ezért vesszük elő ma is azokat.⁸⁶

Ezzel azonban felvetődik az a kérdés, mekkora egész egyházat képviselő és hivatalos jellegű van ezeknek a dokumentumoknak. Vajon köztötnek érzi-e magát az egész ortodox egyház ezekhez a hitvallási iratokhoz, mivel bennük az egyházat képviselő megnyilatkozások vannak⁸⁷ — vagy szabadnak érzi-e magát tőlük egy új interkonfesszionális párbeszéd megkezdéséhez azzal a megokolással, hogy ezek nem normatív tanításokat tartalmaznak a reformáció egyházaival szemben, és a problémákat,

amelyekről bennük szó van, nem lehet a normatív hagyomány döntéseire visszavezetni? Hogy milyen választ adnak erre a kérdésre a lutheránus-ortodox párbeszéd ortodox képviselői, az a párbeszéd folytatására nézve döntő jelentőségű lesz.

JEGYZETEK

1. Luther, Disputation mit Eck. WA II 372kk.
2. Uo. 225kk. 277kk. 187, 22, 68kk, 218, 554kk. Die Bekkentrisschriften der ev. luth. Kirche. Göttingen 1976, 428kk. Apologie der CA 329kk.
3. Hogy lutheránus részről fel akarták venni a kapcsolatokat az ortodoxokkal, annak olyan indítéka is volt, hogy a hamis információk helyett valódiakkal szolgáljanak. Lásd Melancthon levelét II. József pátriarchához. (Martin Crusius, Turcograecia. Basel 1584, 559). Stefan Gerlach, Stefan Gerlachs des Aelteren Tagebuch. Frankfurt am Main 1674, 102.
4. Hasonló hírekre támaszkodnak az ortodox szerzők iratai is, amelyek a reformáció tanításával foglalkoznak. Ilyen például Pachomiosz Riszanosz görög szerzetes (1510—1553.) Lutherről írt traktátusa. Az indirekt és bizonytalan információk miatt a traktátus nem a reformáció központi tanítása ellen intéz támadást, hanem azért, mert a reformáció elvetette a szentek és a palesztinai szent helyek tisztelét, valamint a bőjtölést. Vö.: Karmirisz, Ho Ruzsanosz kai ta anekdóta dogmatika kai alla erga autu. Athén 1935. Ph. Meyer, Die theologische Literatur der griechischen Kirche. Leipzig 1899 és 1972, 30kk.
5. Élettörténetét összeállította: Kretschmar, Die Confessio Augustana Graeca. KO 20 (1977) 11, 2. jegyzet.
6. Crusius? Turcograecia 559.
7. Megjelent: Acta et Scripta Theologorum Wittenbergensium et Patriarchae Constantinopolitani, D. Hieremiae, Wittenberg 1584. Új kiadását Kretschmar készíti el. Lásd Kretschmar, i. m. 14. 5. jegyzet.
8. Uo. 13. Ott utalást találunk más magyarázási kísérletekre is.
9. Crusiusnak D. Chytraeushoz 1579 áprilisában írt levele. Megjelent: D. Chytraeus, Oratio de statu ecclesiarum hoc tempore in Gaecia, Asia, Boemia etc. Frankfurt, 1853, 101.
10. Megjelent az Acta et Scripta-ban. A pátriarcha válaszai J. Karmirisz, Ta Dogmatika kai Szymbolika Mnémaie tész Orthodoxou Katholikész Ekkklésziasz c. művében jelentek meg Athénben 1951-ben. A levélváltás bő kivonatokban német fordításban megjelent: H. Schäder, Wort und Mysterium. Der Briefwechsel über Glauben und Kirche 1573—1581 zwischen den Tübinger Theologen und dem Patriarchen von Konstantinopel. Witten 1957. A kísérőlevelek egy része megtalálható: Chytraeus, Die statu. 107kk.
11. Jeremiás 1576. május 15-i levele megtalálható: Karmirisz, i. m. 376—432. A tübingeniek 1557. június 18-i válasza: Acta et Scripta 147—199. Jeremiás 1579. májusában írt második válasze: Karmirisz, i. m. 435—475. A tübingeniek következő, 1580. János napján írt levele: Acta et Scripta 268—346. Jeremiás 1581. június 6-án írt harmadik levele: Karmirisz, i. m. 476—489. A tübingeniek utolsó, 1581 decemberében írt levele: Acta et Scripta 371—380.
12. Lásd: Meyer, Theologische Literatur, 87—89.
13. Crusiusnak Theodosziosz Zygomalaszhoz 1575. november 15-én írt levele. (Crusius, Turcograecia 432. Gerlach naplója 114.)
14. Csak így érthető, hogy az 1672. évi jeruzsálemi zsinat Jeremiás irataihoz egy zsinati gondolkodást tükröző függelékét szerkesztett. Ennyiben különböznek ezek az iratok Kyrill Lukarisz Confessiójától, amely nem rendelkezik ilyen zsinat jóváhagyással.
15. Lukas Osiander, Heerbrand, Schnepf, Biedenbach, Mager.
16. Kretschmar, i. m. 13. Chytraeus, De statu 73kk, 101kk. Megfontolandó továbbá, hogy Andreae a dialógus idején teológiai megbeszéléseket folytatott Szászországban (Acta et Scripta 147.) Andreae a patriarche levelét magával vitte szászországi útjára.
17. A fordítás Paulus Dolsciustól (Döltsch) származik.
18. Erre utalás van: Kretschmar, i. m. 14—23.
19. Uo. 21.
20. Hagyjuk figyelmen kívül azt a megfontolást is, hogy a két egyháznak a hit alapvető kérdéseiben való hivatalos megegyezése a lutheránusok számára kétségtelenül nagy siker lett volna Rómával szemben. Ez a célkitűzés azonban akkor mellékes volt, csak az ortodox—protestáns kapcsolatok későbbi fázisában lett központi gondolattá.
21. Talán már kezdettől fogva az volt a cél, hogy a „pápisták”-nak a lutheri mozgalomról terjesztett információival szembeálljanak, amint arra az Acta et Scripta előszava is utal.

22. Andreaenek és Crusiusnak Jeremiáshoz 1574. szeptember 16-án írt levelét közli: Acta et Scripta 11. Az 1575. március 20-án írtat pedig: Acta et Scripta 3.

23. Uo. 3.

24. Crusiusnak Jeremiáshoz 1573. április 4-én írt levele: Turcograecia 411.

25. Uo. 510.

26. A levelezés kiadásának előszava szerint (Acta et Scripta 1584.) a tübingeni teológusok a dialógus célját abban látták, hogy a görögöket a reformáció oldalára állítsák és velük beszélgetést folytassanak. Az előszóból azonban az is kitűnik, hogy lényeges pontokon nagyon távolállónak látták magukat a görög állásponttól és úgy gondolták, hogy a görögökkel meg kell ismertetni a reformáció tanítását. Nem kell azonban azt feltételeznünk, hogy a tübingenieknek térítési szándékaik voltak, s hogy ravaszul másra utaló szavak mögé rejtették azokat. Ezzel lebecsülnék eredeti optimizmusukat, amely tele volt illúzióval és mentes volt minden tárgyilagosságtól. Karmirisz éppen az Acta et Scripta-ra hivatkozva a tübingeniek végső célját a görögök megterítésében látja. (Orthodoxia kai Protesztantismus, Athén 1926.122.) és éppen ezért veti szemükre a proszelizmust. Az Acta et Scripta előszavának megértéséhez meg kell vizsgálnunk azokat az indító okokat is amelyek a mű megjelenéséhez vezettek: Jeremiás válaszeveleinek katolikus részről történt kiadása lutheránus ellenes propaganda célokat szolgált. A katolikusok azt terjesztették, hogy a tübingeniek a pápaság helyett az ökuménikus patriarcha fennhatósága alá akarják vetni magukat. Az Acta et Scripta kiadója előszavában ezért írja, hogy éppen ellenkezőleg: Meg akarják nyerni a görögöket a reformáció számára, „mert különben örökre elkárhoznak” (aut in aeternum peribunt). Ilyen éles kifejezések, amelyek a polémiában a görögöket és a rómaiakat egy síkra állítják még akkor sem fordultak elő, amikor nyilvánvalóvá lettek a különbségek és meggyőződtek arról, hogy központi kérdésekben a görögök távol vannak az evangéliumtól.

27. Jeremiásnak Andreaehez és Crusiushoz 1574-ben írt levele. (Turcograecia 422).

28. Ugyanannak ugyanazokhoz 1576-ban írt levele. (Acta et Scripta 54).

29. Uo. 54.

30. Uo.

31. Jeremiásnak az volt a gondolata, hogy a német császárt megnyeri az orthodoxia számára és a patriarchátust „újra keresztény, azaz orthodox császársághoz köti” (Schäder, Wort und Mysterium 16). A császári követség és mindenek előtt a követségi prédikatori intézmény jó alapon tűnt e gondolat megvalósításához és a tübingeniekkel való levelezést talán ezzel a gondolattal indította el. Hogy Tübingen és Bécs Miksa császár jól ismert külön álláspontja ellenére is egyháziilag különböző csoportokhoz tartozik, azt Konstantinápolyban nem tették világossá. (vö. Gerlach, Tagebuch 303). Az orthodox császárság álmát Jeremiás végül is az orosz cári hatalomban látta megvalósulni. (Schäder, i. m. 16, 17k.)

32. Ez meg is nyilvánult a két oldal képviselőinek további kiterjedt hivatalos levelezésében. (vö.: Crustus, Turcograecia és Chytraeus, De statu.)

33. Karmirisz, Mnéméia II 489. Schäder, i. m. 213.

34. Lásd a Hitvallás ajánló iratát. (Karmirisz, i. m. 496).

35. Megjelent: Karmirisz, Mnéméia II 498.

36. Karmirisz, Orthodoxia 169k.

37. A szentségek és a bibliai könyvek száma.

38. Karmirisz, Orthodoxia 153k. 57k. 163. Mnéméia II 493.

40. Vö. a II. résszel!

41. Csak nagyon röviden szól róla. Karmirisz, Mnéméia II 493.

42. Lásd a két hitvallás egymás mellé állítását Theofanész jeruzsálemi patriarchának a megigazulásról szóló iratában. (Hé tön Lutherón kai Kalvinón hairszisz, 1630). A. Malvy — M. Viller, La Confession Orthodoxe de Pierre Moghila. Róma 1927 (OrChr X, 39) XXXVIIIk.

43. Hogy a keletkezési szituáción kívül mennyire hatott itt a peripatetikus görög filozófia újjáélédezése, amely a 16. században ortodox talajon tapasztalható volt (Meyer, i. m. 9), azt még meg kell vizsgálni.

44. Lásd: K. Rozemond, Patriarch Kyrill Loukaris und seine Begegnung mit dem Protestantismus des 17. Jahrhunderts. KO 14 (1970) 9—17. Malvy-Viller i. m. XXII—XXXIII. Karmirisz, Orthodoxia 193—225.

45. Kiadva: J. Michalescu, Thészuros tész Orthodoxiasz. Die Bekenntnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechischorientalischen Kirche. Leipzig 1904, 267—76. vagy: E. G. Kimmel Libri Symbolici Ecclesiae orientalis. Jena 1843, 24—44.

46. Karmirisz, Orthodoxia 204.

47. Malvy-Viller, i. m. XXXIX.

48. Karmirisz, Orthodoxia 232kk.

49. Lásd: G. Florovsky, Westliche Einflüsse in der russischen Theologie. Kyrios 1937/2. Karmarisz, Orthodoxia 39kk.

50. Latin nyelvű szöveg kiadása: Malvy-Viller, i. m. Görög nyelvű kiadása:

Marmirisz, Mnémeia II 593 673—686 866. A Malvy-Viller kiadás előszavában fejtegetést találunk az eredeti szöveg kérdéséről.

51. Malvy-Viller, i. m. XLVIIk.

Karmirisz, Orthodoxia 245.

53. J. Meszolorasz, Szymbliké tész Orthodoxu Anatolikész Ekklésziasz. I. kötet Ta Szymblika Biblia. Athén 1883, 374.

54. Utalások e tradíció, különösen Petrus Canisius Katechizmusa hatására Moghila Confessiójára. Malvy-Viller, i. m. XCIIk.

55. Uo. XIV. Florovsky, i. m. 7.

56. Uo.: „Mind ezt (tl. az ortodox egyház és teológia) át van hatva és formálva egy új idegen latin szellemmel... egy idegen mesterséges és kölcsönvett irányzat nyert benne polgárjogot.” Florovsky, i. m. 7. Karmirisz, Orthodoxia 248.

57. Lásd mindenekelőtt Florovsky, i. m. és Karmirisz, Orthodoxia 242—248. valamint Chr. Andrusosz, Szymbliké ex epocheosz orthodoxu. Athén 1930, 43k.

58. E törekvésben elsősorban Franciaország különböző vallási mozgalmak járnak elől. Lásd: C.R.A. Georgi, Die Confessio Dosithe. Geschichte, Inhalt und Bedeutung. München 1940, 25kk, és Malvy-Viller, i. m. LXVkk.

59. Adatok: Karmirisz, Mnémeia II 701—733.

60. Ehhez lásd: Georgi, i. m. 20kk.

61. Karmirisz, Mnémeia II 705. 719. 731.

62. Uo. 705: Adelfa de pósz fronei Luthérosz Kalvinó ei kai en tiszii diafereszin dokoiszin.

63. Szövege megjelent: Karmarisz, Mnémeia II 746—773.

64. A zsinat aktái. Uo. 701.

65. Tartalmi szempontból Doszitheosz Confessióján sokkal erősebben látszik a katolikus hatás, mint Moghila revidéalt megfogalmazásán. Távlati perspektívában azonban ez nem olyan jelentős.

66. Itt fordul elő először a görög egyház teológiájában a transsubstantiatio (metuzsiószisz) kifejezés. Karamisz, i. m. 761—763.

67. Georgi, i. m. 22—24.

68. Meszolarasz, i. m. 11. 78. Michalescu, i. m. 11. Karmirisz, i. m. 17. 22. 23. 29.

70. Ez érvényes ott is, ahol túlnyomórészt a szymblika biblia kifejezést használják. Így Meszolarasznál is, aki a kifejezést nyugati hatásra vette át. Karmarisz tudatosan különbséget tesz a „symbolon” és a „kata szinthékén” (ún. szimblikus könyvek) kifejezés között. (i. m. 17.) Azonban túlnyomóan ő is a megszokott terminológiát használja. (i. m. 20).

71. Uo. 17.

72. kanonikoi kai autentikoi kai ametakinétoi ametakinétoi gnóménész tész orthodoxu piszteósz. (Karmarisz, i. m. 17.)

73. Uo. Ugyanígy Meszolarasz, i. m. 11—12.

74. Karmirisz, Mnémeia 17.

75. Uo. 20.

76. Ezeket „en szcheszei” a nyugati másképpen tanítókhoz írták. Uo. 17.

77. Uo. 21.

78. Uo. 20.

79. Meszolarasz, i. m. 12k.

80. Marmirisz, Mnémeia 21.

81. Uo. 22.

82. Uo. 20. 2. jegyzet.

83. Uo. 24. Meszolarasz, i. m. 13. 115. Meszolarasz többre becsüli ezeknek az iratoknak az egyházat képviselő jellegét, mint Karmirisz, aki a situációhoz való kötöttségük miatt nem tartja őket autentikusoknak. Viszont éppen ezért hajlandó több iratot is felvenni közéjük.

84. Karmirisz, Mnémeia 21.

85. Uo. 24.

86. Meszolarasz, i. m. 78. Karmirisz, Mnémeia 21.

87. Lásd ezzel a problémával kapcsolatban az újabb ortodox teológiában: M. Jugie. Theologia Dogmatica Christianorum Orientalium ab Ecclesia Catholica dissidentium I. Párizs 1926, 67kk.

Fordította: Dr. Selmeczi János

Werner Völker:

A pápa Mária-kegyessége

— Már nem az ég királynője, hanem az Úr szolgálóleánya —

A II. János Pál pápáról szóló tudósítások és kommentárok újra meg újra azt állítják róla, hogy „máriás”. Ezt — mindegy, hogy ki, hol, mikor mondta először — ma már általánosan vallják. Mégis, mit jelent az, hogy „máriás” — egy keresztyén egyházfő szemszögéből? A kérdést valamilyen egyszerű definícióval nem lehet megválaszolni, mert a kifejezés több szempontból érdekes, és így különböző gondolatokat ébreszt. Kérdésünk az, hogy egyáltalán és mennyire jogosan jellemezhetjük így II. János Pál szavait és tetteit?

A „máriás” jelző mindenekelőtt nyilván azt jelenti, hogy a Mária-tiszteletnek mind a pápa személyes hitében és kegyességében, mind pedig katolikus egyházfőként való megnyilatkozásaiban fontos szerepe van. Ez kétségtől igaz, de II. János Pál ebben mégsem különbözik lényegesen elődeitől. XXIII. János pápa például a II. Vatikáni Zsinatot — amelynek határozatai nagymértékben hozzájárultak a Mária-tisztelet csökkenéséhez a hatvanas évek második felében —, mint „legnagyobb jelentőségű vállalkozást” az istenanya különleges védelme alá helyezte. VI. Pál pápa adományozta 1964-ben Máriának az addig még általánosan el nem fogadott „az egyház anyja” címet.

Másrészt a Mária-tisztelet még II. János Pál kegyességének is csak egy részét jelenti. Mária távolról sem minden igehirdetésében és beszédében játszik fontos szerepet; néha meg sem említi. Mégha azt is óhajtja, hogy utazásai mariológiai szempontból igen jelentősek legyenek, annál figyelemre méltóbb, hogy legutóbbi, franciaországi látogatása idején háromnapos párizsi tartózkodás után nem a világhírű Lourdes-i Mária-zarándokhelyet, hanem Lisieux-i szent Teréz kegytemplomát kereste fel.

A „máriás” jelző azt is kifejezi, hogy a pápa fontos feladatának tekintti az egész katolikus egyház Mária-tiszteletének növelését. Különböző véleményünk lehet arról, hogy a Mária-tisztelet növekedését a jelenlegi pápa XXIII. Jánosnál, vagy VI. Pálnál mennyivel jobban pártolja. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban, hogy a Mária-tisztelet előretérése a katolikus egyház nagy részében, bár nem teljes egészében nem 1978-ban, II. János Pál trónralépésével, hanem már 1974-ben VI. Pál „*Marialis cultus*” enciklikájával kezdődött. Ez az intelem olyan időszakban íródott, amelyről egy katolikus teológus azt mondta, hogy „a Máriáról szóló tanítás és Mária tisztelete mélyreható válságban volt.” (W. Beinert, Herder Korrespondenz 5/1974. 258. old.) Mégis helyes katolikus Mária-tiszteletet akart ébreszteni, illetve arra eljuttatni.

II. János Pál tehát elődeinek hagyományát követi a hívők Mária-tiszteletének erősítésével.

Új „máriás korszak?”

A „máriás pápa” még egy harmadik szempontból is érdekes kifejezés, mivel az úgynevezett „máriás korszak” pápáira emlékeztet. Ha ezt a kifejezést nemcsak egyszerűen használjuk, hanem az értelmét is tudatosítjuk, akkor az a reménység, illetve félelem nyilvánul meg benne, hogy II. János Pál is egy ilyen korszakot nyithat meg.

A „máriás korszakot” IX. Pius pápa 1849-es „Ubi primum” kezdetű enciklikájától számíthatjuk. Ezt az időszakot mindenekelőtt Mária személyes megjelenéseiről (Lourdes, Fatima) hivatalos egyházi elismerése, számosság, csak az istenanyáról szóló tanítással és tiszteletével foglalkozó pápai irat kiadása, a tanítás viharos gyorsaságú fejlődése — szeplőtelen fogantatásának (1854) és mennybemenetelének dogmája (1950) — jellemzi, egészen annak megvitatásáig, hogy miként járult hozzá Krisztus megváltói munkájához, és hogy a Krisztus által szerzett kegyelem csak az anyja által lesz-e elérhető.

Ennek a folyamatnak, amely az ötvenes évek végéig tartott, Krisztus és Mária egyre szorosabb párhuzamba állítása lett az eredménye. Ez ellen elsősorban az evangélikusok, de minden más felekezet teológusai határozottan tiltakoztak. Mindaddig, amíg Róma erre a tiltakozásra ügyet sem vetett, a katolikusok Mária-tisztelete evangélikus részről a két felekezet párbeszédének egyik legnagyobb akadályja volt. Változást a II. Vatikáni Zsinat határozatai hoztak, mivel a zsinat Máriáról tartózkodóbban nyilatkozott, és a többi felekezettel folytatandó párbeszédet kifejezetten szorgalmazta. Ezért is érthető, hogy evangélikus részről aggodalommal figyeli a katolicizmus Mária-tiszteletének jelenlegi fejlődését. Tudatában vagyunk annak, hogy egy új „máriás korszak” betörése az ökumenikus megértésért végzett fáradozást milyen mértékben károsítaná.

A fatimai jelenségek

A zsinat előtti Mária-tisztelethez való visszatérés legjellemzőbb példájának a Máriának-szentelés újjáéledését tarthatjuk, ami azt jelenti, hogy az egész világot, vagy az egyes népeket az istenanyának ajánlják fel. Az ilyesmi századunk negyvenes, ötvenes éveire voltak jellemzőek, és úgy látszott, hogy XXIII. János pápasága óta feledésbe merültek. A portugáliai Fatimában, egy Lisszabon és Coimbra közötti kis faluban történt jelenség indította el őket. Itt három testvérnek 1917-ben többször is megjelent, utoljára, egy nyári napon több ezer embernek is. Harmadik megjelenésekor, 1917. július 13-án többek között állítólag ezeket mondta: „Azért jöttem, hogy kérjem; ajánljátok fel szeplőtelen szívemnek a világot, és hónap első szombatján pedig tartsatok engesztelést. Ha teljesítetek, amit kérek, a fenytés (az első világháború) véget ér, vagy legalább enyhül, máskülönben ...”

Mária itt uralkodóként, az ég királynőjeként jelenik meg, aki háborúról a békéről dönt, jóakarátát pedig követeléseiknek teljesítéséhez köti. Evangélikus keresztyének egyszerűen lehetetlen, hogy Máriának ezt a képét a róla szóló újszövetségi tudósításokkal összeegyeztesse. A katolikus egyházban viszont a fatimai megjelenések elismerésével hivatalossá lett ez a kép, és a fatimai kegyesség egyre jobban elterjedt. 1942. december 8-án XII. Pius pápa eleget tett a fatimai követeléseknek; az egyházat és az egész világot Mária „szeplőtelen szívének” ajánlotta fel. A következő években számos országot ajánlottak fel, Németországot például 1954. szeptember 4-én. Katolikus felfogás szerint kétféle szempontot kell látnunk ezekben: Egyrészt személyes elkötelezettséget fejeznek ki, másrészt különleges védelmet és gondoskodást kérnek általuk. Az elkötelezettség csak azok esetében jelent személyes odaadást, akik vállalják is, a „közbenjáró imádság” ellenben az illető ország minden lakójára vonatkozik.

Mexikóban, a pueblai, latin-amerikai püspöki konferencia alkalmából tett látogatása idején II. János Pál pápa felújította az ötvenes éveknek

ezt a hagyományát. 1979. január 27-én a guadalupi kegytemplomban „Mexikó és az egész kontinens egyházát” Mária „anyának” ajánlotta fel. Ha a pápának a felajánlást bevezető beszédét a régebbi ilyen szertartásokéval összehasonlítjuk, mindjárt feltűnik, hogy egyetlen szóval sem említette Mária „szepőlötelen szívét”. Ez pedig nemcsak terminológia kérdése. Az ég királynőjének képe, amely a fatimai kegyességet uralta, és amely minden ilyen felajánlásokor Mária szívétől elválaszthatatlan volt — majdnem teljesen hiányzik a guadalupi beszédből. II. János Pál, noha Máriát „az apostolok királynőjének”, illetve „a béke királynőjének” nevezi, rögtön hozzát teszi, hogy csak Krisztus adhat igazi békességet. Beszédében a pápa Máriát leggyakrabban „anyának”, illetve „anyáknak” nevezi, többször azonban „az Úr szolgálóleányaként” emlékezik meg róla.

Krisztusra mutat

Ebben a beszédében II. János Pál azt is világozza, hogy Mária egészen ember; nem valamiféle égi királynő, aki Jézus Krisztus mellett foglal helyet, hanem szolgálóleány, akinél Ura sokkal magasabban áll. II. János Pál Mária-képe így lényeges módon különbözik a „máriás korszak” pápáitól, akik Máriát mindig új címekkel akarták megtisztelni, és magasabba, Krisztushoz emelni.

Ezt a különbséget nemcsak a guadalupi beszédben, hanem a pápa számos más megnyilatkozásában is észrevehetjük. Egyrészt a lehető legnagyobb mértékben tartózkodik a „máriás korszak” enciklikáinak idézésétől, másrészt állandóan a II. Vatikáni Zsinat mariológiai megállapításaira hivatkozik. — A püspökök többsége elérte azt, hogy a zsinat nem hagyott jóvá új Mária-dogmát, nem fogadott el róla külön dokumentumot; azért, hogy ne emelje mérhetetlen magasságba a hívők közössége fölé, hanem „Az egyház dogmatikai rendszere” című fejezetbe iktatott be egy róla szóló szakaszt. Krisztus közbenjárói munkája a Máriáról szóló szövegben is nagy hangsúlyt kap. Máriának Krisztus megváltói munkájában való részvételének leírásakor olyan bibliai helyeket is figyelembe vettek, amelyek Jézus anyjának és a Fiúnak távolságát, különbözőségét hangsúlyozzák. (Lk 2,50; Mk 3,35 — Lk 11,27.)

A II. Vatikáni Zsinat emellett új gondolkodási hullámokat indított el arról, hogy Mária helyes keresztyén tisztelete miből álljon. E folyamat eredményének tekinthetjük VI. Pál már említett „Marialis cultus” kezdetű, 1974-ben kiadott enciklikáját. A Mária-tisztelet ezen írásban említett teológiai alapelvei közül Krisztushoz vezető egyértelmű szerepe a legfontosabb, ezek legfőbb gyakorlati normájaként pedig a bibliai megalapozottságot nevezi meg. II. János Pál is magáévá teszi a katolikus Mária-kegyességek ezeket a követelményeit. Így a zapopani (Mexikó, Guadalupe mellett) Mária-kegytemplomban tartott prédikációjában „szabályszerű prédikálást és alapos, hiteles oktatást” követelt a papoktól azért, hogy a Mária-kegyesség „a hívőket mindnyájan Krisztushoz vezesse”, és elutasított „minden olyan fajta kegyességet, amely kevesebbel is megelégszik”.

Az említett példák, amelyeket még sokáig lehetne folytatni, valószínű teszik, hogy egy újabb „máriás korszaknak” a zsinat előtti Mária-tisztelet újjáélesztésének megfelelő elindítása II. János Pálnak nem áll érdekében. Ez ellen szól bizonyos népies Mária-kegyességi formák iránti kritikus magatartása, másrészt a saját Mária-képe, amely a „máriás korszakétól” szemmel láthatóan különbözik.

A helytelenül Clairvaux-i Bernátnak tulajdonított mondás: „De Maria nunquam satis” — körülbelül: „Máriáról sohasem lehet eleget mondani” —, amely több mint egy évszázadig a katolikus teológia és kegyesség irányát meghatározta, a II. Vatikáni Zsinat óta nem érvényes — nyilvánvalóan II. János Pál számára sem. Mind a Máriáról szóló tanításban, mind pedig a kegyességben bizonyos határok vannak, amelyeket nem szabad átlépni. Ezek a jelenlegi pápa véleménye szerint ott húzódnak, ahol fennáll a veszély, hogy nem Krisztus marad a hit egyedüli központja. Evangélikus szempontból természetesen fel kell vetnünk a kérdést, hogy ez önmagában elegendő biztosítékot nyújt-e a katolikusok Mária-tiszteletének további hibás fejlődése ellen.

Most már a bevezetőben feltett kérdésre is lehet válaszolni: Ha „máriás”-on II. János Pál személyes kegyességét és a katolicizmus Mária-tiszteletének előmozdítása érdekében végzett tevékenységét értjük, akkor bizonyára helyes a kifejezés. Ha ellenben „máriás pápa”-ként való megjelölésével a „máriás korszak” pápáihoz akarják hasonlítani, akkor ezt a kifejezést — ha egyáltalán van értelme — csak óvatosan, végeredményben az ilyen jelentéstartalomtól való világos elhatárolással lehet alkalmazni.

Lutherische Monatshefte 1980./11.

Fordította: ifj. Szentpétery Péter

A modern ember és a halál valósága

A gyászolók lelkipozódása

1. Néhány rövid megjegyzés a halálról, a modern ember gondolkodásáról

Kivétel nélkül mindenki kapcsolatba kerül a halállal, és valamilyen rendszerrel védekezik a halál ellen. Van, aki azzal hárítja el, hogy igyekszik nem gondolni rá, minden erővel kerüli. Az is előfordulhat, hogy cinikus maszki mögé rejtőzködik el az ember és torz fintorral ingerli a halál-ellenséget. Valamilyen módon mindenki viszonyul hozzá, mert nem képes nem viszonyulni, ahogyan nem vagyunk képesek nem térben és nem időben gondolkodni! S hangsúlyozni kell, hogy az élet megítélése hallatlanul nagymértékben függ attól, ki milyen módon és milyen szinten dolgozta fel a halál kérdését. Mindenesetre ma sokkal több kérdést és szorongást jelent a halál ténye, mint bármikor a történelmünk során. S ezt magyarázhatjuk olyan jelenségekkel, mint: erősödött az élet egyszerűségének, a megismételhetetlenségének a tudata, valamint fokozódott az élet élvezésének a lehetősége. Ugyanakkor növekedett a természettudományos szemlélet, ami sok tekintetben megbénítja az ember fantáziáját (sok mindent azért nem fogad el az ember, mert nem képes „elképzelni”). Szociológiai oka is számos van: a mai ember nem szokott hozzá a halál, illetve a meghalás valóságához, peremjelenség lett, csak kórházi ügy.

Beszélhetünk a halál vallásos és nem vallásos megoldásairól. A vallásos megoldás esetében nemcsak a keresztyénséget említhetjük, hiszen nemcsak a keresztyénség adott megoldási kísérletet. A megoldások közül, illetve a vallásos megoldások közül azt nevezhetjük a legértékesebbnek, amelyik a leginkább képes az ember számára egzisztenciális nyugalmat biztosítani. Olyan egzisztenciális nyugalmat, ami aktivizálja is az embert. (A fatalista megoldások bénító hatása közismert.) Ebben a tekintetben a dogmatika aligha jelent segítséget, sokkal fontosabb a megélt hit.

Figyelemre méltóak azok a megoldási kísérletek, amik nem tekinthetők vallásosnak, legfeljebb súrolják a vallás határát. Érdekesekek a transzcendentáló megoldások, vagyis amikor egy immanens faktor transzcendentálása történik. M. Machovec idői transzcendentálása említésre érdemes: „Voltam, tehát vagyok. Az időben benne vagyok. Tehát az örökkévalóságban is.” (K. H. Bloching: Tod, Grunewald-Verlag Mainz 1973. 53. old.) Hasonlóképpen transzcendentáló megoldás a tettek által való megmaradás, vagy az utódok emlékezetében való továbbélés. Megemlítendő ebben a sorban az egzisztencialista filozófia hősies birkózása. Itt az esszencia és az egzisztencia (a lényeges és a lét) kerül egymással feszültségbe, s az egésznek a tragikumát az adja, hogy hiába ragadom meg az esszenciát (a lét lényegét), ha a megragadó egzisztencia füstbe megy. Sartre abszurdnak tartja az egész ügyet, s javasolta az ügy negligálását, mert úgy sem tartozik az emberi lét területéhez. Akár a Heidegger-i, Camus-i, Sartre-i megoldásokat elemeznénk, azt találnánk, hogy a válság érzeténél, illetve ennek az érzésnek az affektív tálalásánál alig nyújtanak többet. Lehangelő emberi helyzetünket ecsetelik és csüggedt szellemi szárnyalással igyekeznek a súlyos kérdésnek fölébe emelkedni. Egy megfoghatatlan és meglehetősen irracionális heroizmust javasolnak, amivel csak addig lehet valamit is kezdeni, amíg erős és egészséges az ember.

Jaspers kiemelkedik az egzisztencialista irodalomból (szubjektíve azért is érdekes számára a halál kérdése, mert gyermekkorában az orvosi jóslat legfeljebb 30 esztendőig engedélyezett a számára, s 86 éves volt, amikor meghalt). Alapvető kérdése az volt, hogy feltérképezze az életet meghatározó tényezőket, azokat a határhelyzeteket, amikben zátonyra fut az emberi gondolkodás minden logikai bűvészmutatványa ellenére is. Ezek pedigi szerinte: a véletlen, a bűn, a világ megbízhatatlansága és a halál. Külön foglalkozik a halál kérdésével: a halál döbrent rá minket a saját határainkra. „Ha az ember nem tapasztalná meg a végességét, akkor nem megnyerné, hanem elveszthetné az életét.” (Uo. 60. old.) A halál szinte a segítőnk — abban, hogy megtapasztaljuk önmagunkat, amikor rádöbbenünk a „falra”. S így mindannak a halál a próbaköve, ami fontos lehet egy ember számára. Ennek a függvényében lepleződik le az ember értékrendszere, valamint az élet értékelése. Javaslat: ki kell tartani a halállal szemben, méltatlan hozzánk minden menekülés. S rendszert is nyújt: felépítette az ún. filozófiai hitet, aminek a lényege, hogy így kerülhetünk be a mindent átfogóba. Tehát szintén hősi pózra van szükség. Csupán az nehezíti a kérdést, hogy egy akármilyen magasrendű póz aligha jelent megoldást egy konkrét helyzetben, pl. a halál közelében.

A gondolkodó ember számára egzisztenciális kérdés a halál valósága, s nem könnyen találja meg a megoldást. A mai ember találkozása más a halállal, mint korábban volt. Igen kevesen halnak meg otthonukban, családi körben, ezért az embernek nincs módja készülni a halálra, nem tud vele megbarátkozni. Mozart 1787. április 4-én kelt levelében arról írt, hogy barátkozik a halállal, s hogy az életünk tulajdonképpeni célja: „Köszönöm Istennek, hogy abban a boldogságban részesített, miszerint volt alkalmam úgy is megismerni a halált, hogy az kulcs a valódi boldogsághoz.” U. o. 23. old.) Egyes modern szerzők szerint ez a mozarti értelmezés „beteges”, „mániás”. Ma nem barátkozunk a halállal, messze elkerüljük. Meglepi és érdekes ellenszer a modern világunk fogása: konzumáru lett a halál, a krimifilmekben szóragoztató szerves tartozék. Komolytalan játék.

Másrészt az is új, hogy a halált általában nem tekintik elkerülhetetlen sorsnak. Elméletileg tisztában lehet az ember ennek az elkerülhetetlenségével, de gyakorlatilag mégis reménykedik az elodázhatóságában. „Egy korai halál csak a hozzátartozók szűk köre számára jelent gyászt, az idegenek számára alkalom arra, hogy intenzívebben keressék a kiutat, a megoldást annak érdekében, hogy elkerülhessék a meghalásnak ezt a fajtáját.” (Fr. Winter: Seelsorge an Sterbenden und Trauernden, EVA Berlin, 1976. 15. old.) Tehát a tanulságot kívánják levonni belőle, s nem a halál ténye a téma. Téma az óvintézkedés.

Népi szinten csökkenőben vannak a túlvilági elképzelések. Ennek feltűnő jele, hogy megváltoztak a temetőben a sírfeliratok. Ugyanis a feliratok már nem a továbbélésre vonatkoznak, hanem arra, hogy „sosem felejtünk”, „szívünkben örökké élsz”.

Szociológiai adottságok miatt nem képes az ember a halál eseményét személyes élményként átélni, s a szembesüléskor úgy találkozik vele, mint váratlan eseménnyel, illetve mint az egész emberiség kérdésével. Az atomveszély, a világháborús veszély kollektívizálja az egyént — ebben a tekintetben is döntő a kiút keresése.

Összefoglalva: a halál ismerős ismeretlen ellenségünk, fenyegető veszély, amire igyekeznünk nem gondolni. Mindent megtesz az ember, hogy elterelje a figyelmét erről a kérdésről, hogy peremkérdéssé tegye. A modern társadalmak atomizálódása, differenciálódása, mobilizálódása, a csoportok, a hivatás és a magánélet, az anonimitás, az urbanizálódás, a nagy

családok felbomlása stb., mind-mind olyan jelenségek, amik lekötik az ember figyelmét, amik pillanatnyilag aktuálisabbak a halálnál. Olyan sok szál köt bennünket ehhez a világhoz, hogy a figyelmünket nincs időnk a halálra fordítani.

Viszont: ritkán találkozunk a halállal és akkor rettenetes. Akkor sokkszerű csapás. Minél kevesebb alkalma volt az embernek szembe nézni a halál valóságával, annál rettenetesebb, annál elviselhetetlenebb, annál sokkszerűbb.

(E. Kübler Ross, F. Hahn stb. felmérései és beszámolóí szerint a valóságos emberek könnyebben dolgozzák fel a halál, a meghalás tényét. Bár az igazság az, hogy a differencia nem túlságosan nagy.)

2. A gyászolás jelensége

G. Marcell hívő gondolkodó azt emeli ki, hogy nem egyszerűen a halál a súlyos kérdésünk, illetve nemcsak az jelent terhet, hanem elsősorban a gyász. A szereteteink halálának van meghatározó jelentősége — nem számít az én halálom, hanem azoké, akiket szeretünk. Így a szeretet és a halál feszültsége adja előnkbe a gyászolás lelki kérdését és lelkigondozói területét.

Mert ha mérsékelten is, de törődünk a magányosokkal, a betegekkel, az öngyilkosjelöltekkel, igyekeznek törődni a bűnözőkkel, a deviáns magatartású antiszociális egyénekkel — de ki foglalkozzon a gyászolókkal? Velük nem kell törődni? Nemcsak a halál a terhünk. Szembe kell néznünk vele, szorongást okoz, neurotizáló tényező lehet, de nem az egyetlen teher. A halál kérdésénél súlyosabb a szereteteink halálának a kérdése.

Lelkigondozói feladatként emlegetjük a család gondozását, a házasság egységének a megóvását, a betegek vigasztalását, erősítését, a gyógyultak rehabilitációját, a megtért bűnösök adaptálódását, sőt a haldoklók előkészítését, ellátását — ám kevésbé szenteljük figyelmet a gyászolókra. Azokra, akiket nagy veszteség ért. Általánosan jellemző, hogy őket igazán vigasztalni sem tudjuk, velük kapcsolatban a legnagyobb a zavar.

Talán azért van ez így, mert róluk tudunk a legkevesebbet. Mert velük eddig a szakirodalom sem foglalkozott. Egyrészt senki sem jelentkezik lelkigondozásra (vagy pszichológusnál) gyász miatt, másrészt senki sem tekintette azt önálló lelki állapotnak. Talán azért nem törődtünk kellő mértékben a gyászolókkal, mert a gyászolás lelki folyamata a legismeretlenebb előttünk.

Itt is a *szolgálat a feladatunk*. A lelkési szolgálatunk fontos területe a gyászoló figyelembevétel, s ennek érdekében a gyászoló lelkivilágának a megismerése. A gyászolókat ne izoláljuk.

3. A gyászoló és a lelkész

Gyakran állunk koporsó mellett, s nem közömbös, hogy miként szólaltatjuk meg Isten üzenetét. Gyászolókat vigasztalni csak az a lelkész tudja, aki a feltámadás reménységében él.

A gyászolóknak — akár bevallják, akár nem — nagy szükségük van támaszra, segítségre, megértésre, igazi együttérzésre. Mindenféle hátsógondolat nélkül kell melléjük állnunk mint Krisztus tanítványainak. Ha megkérdézik, hogy miért tesszük ezt, akkor tanúsíthatunk e feltámadott Jézusról. Nem kihasználni kell a gyászoló helyzetét, hanem segíteni. Mert a beteges, a nem normális körülmények között keletkezett valóságos vagy elszáll vagy könnyen beteges lesz.

4. A gyász a lélektan oldaláról mérve.

Yorick Spiegel írt a gyászolás, a gyász lélektanáról.

A gyász menetének négy szakaszát különböztetik meg: 1. A sokk-fázis, ami néhány napig is eltarthat.

2. A kontroll-fázis, a temetés végéig, a rokonok távozásáig, mintegy 3—7 nap.

3. A regressziós fázis, 4—10 hétig.

4. Az adaptációs fázis, 6—12 hónapig tart.

Ez a 4 fázis azt is jelenti, hogy a gyász egy olyan folyamat, aminek le kell játszódnia. Pathológiásnak azt a gyászt nevezik, ahol ez a folyamat megrekedt valamelyik fázisban, s az akadályoztatás nem szűnik meg. Tekintsük át kicsit részletesebben a felsorolt fázisokat:

a) A sokk-fázis: a halálhír meghallás sokkol. Súlyossága és mélysége függ attól, hogy az személy vagy család mennyire készült fel az eseményre. De a felkészüléstől függetlenül igen döntő, befolyásoló tényező az, ha az elhunyttal szemben ambivalens érzéseket táplál a gyászoló. Minél nagyobb volt korábban a halállal kapcsolatban az elhárítás, annál sokkalóbb hatású a bekövetkezett esemény. Annál mélyebb a kétségbeesés. Ismernünk kell tehát az ambivalencia (szeretet és ellenszenv vegyülete) érzését, valamint az előkészületlenséget. Nagyon fontos a közlő személy viselkedése. Korunkban a legtöbb haláleset kórházakban következik be, így ez elsősorban az orvosnak lehet kérdése; de előfordul, hogy a lelkeszre hárul a közlés feladata. Lényeges tudni, hogy a sokk intenzitásának a nagysága nem beteges, sőt „jó” is, mert szükséges annak érdekében, hogy a gyászolás folyamata rendben játszódjék le.

A lelkipásztori beszélgetés ebben a szakaszban elég szűk körben mozgathat csak, s törekvésünk legyen, hogy elsősorban a gyászoló beszéljen. Azaz a beszélgetés terapeutikus akció: egyrészt az okról, másrészt az elhunyt szenvedéseiről, s harmadrészt az elkerülhetetlenség kérdéséről. Kitárgyalni kell a szó nemes értelmében a betegség történetét, vagy az eset körülményeit. Ugyanis nagy mértékben ez a „kitárgyalás” segít hozzá bizonyos lelki szempontok megértéséhez (pl. esetlegesen Isten akaratának a feldolgozásához). Már a sokk-fázisban elkezdődik a regresszió is, s azzal is számolni kell, hogy a gyászolók a sokk következtében nem megszólíthatók, nem lehet a megszokott értelemben kommunikálni velük. Azért szükséges az aktivizálásuk, hogy ne következzen be egy lelki megmerevedés, blokkolás, hanem legyen, akármilyen gyenge is, motorikus tevékenység.

Az is előfordul, hogy a halál híre nem azonnal vált ki sokkot, „knoch out”-ot, csak később.

A sokk-fázisban a beszélgetés témája maga az eset, főleg a gyászolót kell aktivizálni, s az eseten kívül mást nem kell erőltetni. Ilyenkor a legellenszenvesebb a tételes vallás tételes dogmáinak az emlegetése. Természetesen mindenféle kedélyeskedés, lekezelés megengedhetetlen.

b) A kontroll-fázis, vagyis az önfegyelmzés szakasza: ez emészt fel a legtöbb energiát a gyászoló részéről. Fegyelméznie kell önmagát a temetés idejére. Ebben a szakaszban a társadalmi elvárásoknak döntő szerepe van. A helyi szokás befolyásolja a viselkedést. De ennek a szakasznak is speciális lelki vonatkozása van, kettős értelemben is: 1. a „depersonalisation” (depersonalizáció): a gyászolónak a saját én-je idegennek tűnik. „Ez már nem én vagyok.” Az én nem képes önmagát azonosítani (identifikációs zavar, aminek azonban nem feltétlenül van látható jele).

A gyászoló automatikusan cselekszik, az én-je nem vesz részt a cselekedeteiben. Az én üresnek, halottnak, nem ott-levőnek érzi magát.

2. A „derealisation”: olyan minden, mintha álom lenne, mintha az emberek ködös messzeségben lennének, vagyis a valóság elveszti a realitását. A számára nem létezik a világ, csak „úr” van benne (v. Gebstattel).

Mind a kettő kommunikációs zavar, amivel az jár együtt, hogy a gyászoló kisebbrendűnek érzi magát a többiek között, mert azt a felet vesztették el, akivel együtt felépítettek egy világot. Ennek a közösen kiépített és ápolt világnak, ennek a személyes kozmosznak az összeomlását élik át. Ezért szó szerint értendő: egy világ omlott össze bennem. Valóban az történt, egy kozmikus összeomlás játszódott le, mert ennek a kozmosznak egy döntő alkotója elhagyta azt. Ezért érzi magát az illető értéktelenebbnek.

Mellékesen jegyezzük meg, hogy a gyász állapotának van egy hasonló lelki állapota, s ez a depresszió. Különbség többek között az, hogy a gyászoló intenzívebben éli át önmaga desintegrációját a halálhír hallatára, mint a depressziós, mert az utóbbi hozzá szokik a helyzetéhez.

A kontroll-fázis érdekes megnyilvánulása a hyper-aktivitás. Úgy tesz, mintha semmi sem történt volna. M. C. Perkes találoán nevezte így: „Vacuum activities”, aktív vákuum.

Ebben a szakaszban túlságosan nagy az érzékenység. Sok tapintatra van szükség. Számolni kell azzal is, hogy éppen a kontroll-fázisban utasítják vissza leginkább a felkínált segítséget. Ennek oka, hogy a segítség, a támasz elfogadása a veszteség beismerését jelentené. Türelem és tapintat kell.

c) A regresszív fázis: ami azt jelenti, hogy a gyászoló a külvilággal kevésbé törődik, elsősorban önmagára irányítja a figyelmét. Ez a szakasz a legnehezebb, mert megvan a fixálódás veszélye, a gyászoló nem képes kitörni ebből az állapotból.

A regresszió azt jelenti, hogy az én beismeri a vereségét, kész az összeomlásra, és a sírásával jelzi, hogy tudomásul vette az esetet. Ilyenkor a gyászolók gyakran menekülnek a gyógyszerhez, alkoholhoz, dohányzáshoz.

A gyászoló ebben a fázisban olyan tapasztalatokat él át, ami nemcsak fájdalmas a számára, hanem ijesztő is. Önismeretében gazdagodik, de ennek elég nagy az ára: az önmagától való megrettenés. Ijesztőnek tűnnek a számára azok az érzések, gondolatok, fantázia-tartalmak, amik ekkor spontán, vagy legalábbis látszatra spontán bukkannak fel.

Az előző szakaszban említett kozmosz-összeomlást most páratlan intenzitással éli meg. Az érzelmek hőmpölygő áradása következik be, s sokszor előre nem látható, kiszámíthatatlan cselekedetekre kerül sor. Felszabadul egy bizonyos, korábban kötött energiamennyiség, s ezt nem uralja az én, nem rendelkezik vele. Így sok szeszélyes megnyilvánulásra kerülhet sor. S kerül is. Jellemző erre a fázisra egy komplex leegyszerűsítés. Ennek az egyik megnyilvánulása az, hogy a világot nem tárgyi összefüggésekben éli meg, hanem egyes személyek interakciójaként. Ekkor a halálesettel kapcsolatosan keres egyetlen egy személyt, akít felelőssé lehet tenni. Orvost, lelkeszt, hozzátartozót, vagy bizonyos esetekben a saját én-jét. Természetesen az is előfordul, hogy Istent teszi felelőssé. A leegyszerűsítés mellett a nem összefüggő vonatkozásokat is összekapcsolja.

Ahogy egy személyre kívánja hárítani a felelősséget, úgy támaszt is egyetlen személynél keres. Képtelen érzékelni a többi felkínálkozó lehetőségét.

Az etikai magatartása is nagyon egyszerűsödik. Naivvá válik az értékrendje, pl. a ius talionis törvénye automatikusan érvényesül, s ebben a képben csak az öregek halmak meg, és sohasem a fiatalok, s csak rosszak, soha a jók. S ha ez mégsem így van, akkor generális ellentmondást sejtnek, s ennek alapján Istent vád alá helyezik. Sok esetben a kételkedésnek is ez a naiv etika a forrása: miért vannak bajok, földrengések, halál, szenvedés, gyógyíthatatlan betegség, nyomorékok stb. Természetesen ilyen kérdések nem regresszív helyzetben is felmerülnek, csak az a különbség, hogy a nem regresszív pozícióban keresi az ember a megoldást. A regresszív helyzetben döntő érv akármelyik negatívum az Isten szeretete ellen, a nem regresszív szakaszban megértésre törekszik az ember.

Néha harag alakul ki az elhunyttal szemben: „Hogyan tehetett ilyet, hogy itt hagyott?”

Közismert az elhunyt glorifikálása (megdicsőítése), pl. a temetési igehirdetéstől elvárják, hogy csak jót és szépet mondjon a lelkész. Nagy kísértés „kiszolgáltatni” ezt az elvárást. Ekkor minden rosszról megfeledkeznek. Üdvözik. Az idő múlásával ez is módosul, később felbukkannak a kritikai szempontok.

Ekkor foglalkoznak a gyászolók a legtöbbit a vallás kérdéseivel. Ez azonban csak felületes érdeklődés. Bizonyos értelemben fogékonynak látszódnak a vallás kérdései iránt, csak hogy ez a fogékonyság roppant mulandó. Másrészt az rontja az érdeklődés minőségét, hogy erőteljesen mágiikus jellegű. A regresszív fázisban a vallásos elképzelések regressziója is bekövetkezik, s hihetetlenül primitívekké válnak. Különösen a nem vallásos emberekben van meg a hajlandóság arra, hogy a gyász súlya alatt nagyon primitív túlvilági elképzelésekkel bajlódjanak. Minél kevésbé ismeri a bibliai üzenetet, annál inkább kísért a primitív-babonás vallásosság. H. J. Thilo megállapítása szerint olyan populáris teológia alakul ki ilyen helyzetben, „ami alig haladja meg az Istennel kapcsolatos korai infantilis szakaszra jellemző szintet”.

A bűn kérdése a regresszív fázisban:

bűntudatot eredményezhet az az érzés, hogy nem kell tovább gondozni az elhunytat. „Meggzabadult”, s ez az érzés vált ki bűntudatot. Gyötrő lehet a minden emberben meglévő ambivalencia érzés is. Vagy a túlélők bűntudata igen erős lehet abban az esetben, ha az elhunyttal szemben kibérendűségi érzés domináns. Bűntudatot váltanak ki azok a szemrehányások, amit a gyászoló másokkal szemben megfogalmazott, így az orvossal, a lelkésszel, rokonnal vagy magával az elhunyttal szemben.

Ismeretes a regresszív fázis szorongásos állapota. Felbukkan a halottaktól való félelem, a jövő miatti szorongás és a lelkiismeret-furdalás. Tudattalanul attól fél a gyászoló, hogy a halott őt is magához vonja, illetve nem tud tőle elszakadni.

d) A regresszív fázis funkciója:

A regresszióknak igen sokféle formája lehetséges, de lényegében kettő formája van. Van rendezett és kaotikus regresszió. Ennek a fázisnak bizonyos megnyilvánulásai mutatják a liturgia szükségességét. Ugyanis a liturgia szinte elengedhetetlen annak az érdekében, hogy a regresszió rendezetten játszódjék le. S nagyon könnyen kaotikussá lesz a regresszió, ahol nem volt semmilyen liturgia.

A regresszió egy védekező mechanizmus is. Ugyanis, amikor a gyászoló egy lelki organizáció egyszerűbb formáját éli meg, akkor annak segítségével képes feldolgozni a veszteséget. A veszély csak a megrekedésben, a fixálódásban van.

A regressziós eslelettségnek kettős arculata van: 1. annak a jele, hogy a gyászoló elvesztette a kontrollt, nem képes önmagát fegyvelmezni, és 2. másrészt felhívás, kérés a többiek felé, a környezet felé, hogy támogassák az eslelettségében.

A sírás és a jajgatás szerepe szintén kettős, egyrészt a veszteség feletti bánat kifejeződése, másrészt annak a jele, hogy szeretne kiszabadulni a halott személy öleléséből.

Amikor a közeli hozzátartozó halála után beteg lesz a gyászoló, akkor ezzel kifejezésre juttatja, hogy ő is szeretne meghalni, másrészt a betegsége segítségére van abban, hogy kicsit megszabaduljon a hétköznapi tevékenységétől, és ideje legyen átrendezni az életét.

Ezekhez hasonlóan az apátia is kettős arculatot mutat. Kísérlet arra, hogy mindenkitől elszakadjon a gyászoló, s részben a halál utáni vágy kifejeződése, mert az apátia bizonyos értelemben a halál másolata. Előnyomat. Az apátiában minden elveszti a jelentőségét. Visszavonulás. Ugyanakkor ez az elkülönülés, ez a visszavonulás azt is mutatja, hogy a gyászoló megkísérli koncentrálni az erejét! Visszavonul erőt gyűjteni, hogy legalább a regrediált szinten tarthassa önmagát.

Az átélt, szabad folyású regresszió esetében beindul a progresszió is, mert az ember a halál és az életösztön feszültségében van. Ha ebben a feszültségben kompromisszum jön létre, akkor fixálódás történik, és patológias esettel állunk szemben.

Kérdéses, hogy a gyászoló milyen világban él? Ebben a világban-e, vagy az elhunyt világában? Hiszen még nem tudott elszabadulni az elhunyttól.

d) Az adaptációs szakasz: ahhoz, hogy ez az utolsó szakasz beindulhasson, a veszteséget teljes egészében tudatosítani kell. A gyászolónak az elhunyt személyiségét önmagába kell „beépítenie és felépítenie”. Háttérbe szorul az elhunyt, mert a gyászoló „tulajdona” lesz, és nem önálló személyiség. Ebben a szakaszban történik meg az új élet szakaszának a magy kiépítése. Visszanyeri a valóság iránti érzékét.

Hangsúlyozni kell, hogy kontinuitásra nem lehet számítani, mert ebben a fázisban is állandóan van visszaesés, pl. az elhunyt születésnapján, vagy a novemberi emlékezéskor.

Az a helyzet, hogy a gyásznak a regresszív fázisa erősebben elválaszt a halottól, az elhunyttól, mint az adaptív. Az adaptáció fázisa már reményekkel teli.

5. Az elővételezett gyász

Ebben az esetben a kezdeti sokk nem olyan erős, mert a várakozás, illetve az ápolás idején előkészülhettek a halál tényére. A gyász már elővételezett, mert az ápolás a gyász tudatában zajlik. Előre elsiratják, meggyászolják.

Törvényszerűségnek tekinthető, hogy minél váratlanabbul következik be egy-egy haláleset, annál intenzívebb és komplikáltabb lesz a gyász; minél hosszabb betegség után jön, annál könnyebben dolgozza fel az illető.

A lelki gondozó lelkésznek törődnie kell a betegekkel, a felkészítéssel, de a halál beállta után is van feladata. A haldoklónak nagyon nehéz megküzdeni azzal az érzéssel, hogy el kell szakadnia a világtól, s fél az ismeretlentől, de azt is nehéz feldolgoznia, amikor a család fordul el tőle, a világ szakad el tőle.

Nagyon fontos lenne elkerülni a haldokló és a gyászoló izolálódását!

6. A gyászolás menetét akadályozó tényezők rövid áttekintése

a) Ilyen a regressziótól való tudatalatti félelem, mert bizonytalan a végeredményben.

b) Olyan kialakulatlan személyiség, akinél még nem jött létre az expressziós képesség, pl. gyerekek vagy infantilis felnőtt stb.

c) Korábról eredő, fel nem dolgozott haláleset.

d) A külső körülmények is akadályozók lehetnek.

e) Ha valaki — mert nem látta a halottat — kételkedik a halál valóságában, realitásában.

f) Az elhunyttal kapcsolatos ambivalencia. Ennek lehet az a következménye, hogy az illető egyszerűen nem képes gyászolni, s erős önvád emészti. Gyakori tényező a súlyos konfliktus az elhunyttal.

g) A társadalmi vagy a vallási norma, pl. ahol erény az önuralom, ott ezt túlzásba lehet vinni, s a gyászoló büszke lesz a teljesítményére. Akadályozó lehet az a vallási beállítás, hogy a hívő ember nem gyászol, mert az elhunyt jobb helyre került. Vallásosnak lehet nevezni ezt, de semmi esetre sem biblikus.

Ha ezek a tényezők együtt vagy külön-külön aktivizálódnak, akkor nem indul be a gyászolás folyamata. S a késleltetett, késedelmes, évekig is eltarthat, megmérgezve a környezetet.

6. Az elhárító mechanizmusok a gyászolás menetében

Az én-nek ebben a helyzetben valamiképpen védekeznie kell, s ennek az egyik módja az elhárítás. A kiút keresése, a menekülés. Érdemes legalább futólagosan ismerkednünk az elhárító mechanizmusokkal. Igen alapvető munkák ezzel kapcsolatban Ignace Lepp könyve (*Klarheiten und Finsternisse der Seele*, Würzburg 1961.), és jó összefoglalást nyújt Charles Brenner: *Grundzüge der Psychoanalyse*, S Fischer Verlag, Frankfurt a. M. 1955., különösen a 102—115. oldalak. Yorick Spiegel említett könyvében a 163—311. oldalakon foglalkozik ezzel a kérdéssel, s három nagyobb csoportot különböztet meg. Ezek célja, hogy az én valamiképpen legyőzze, legyűrje a helyzetét. Ezek lényegében tudatalatti „fogások”:

1. A nárcisztikus mechanizmusok
2. Az agresszív elhárítások
3. A libidóval kapcsolatos elhárítások

S ez a három fő csoport összesen 11 féle deffenzív mechanizmust jelent. Négy féle nárcisztikusnak nevezett mechanizmus van: a) a valóság ellenőrzésének a mérséklése, azaz a valóság érzékelésének a zavara; b) a tagadás és az elfojtás; c) a keresés; d) a mánia. Három féle agresszív mechanizmus van: a) a tiltakozás; b) a bűnbak keresése; c) azonosulás az agresszorral. S végül négy olyan megoldás van, ami valamiképpen a libidóval áll összefüggésben: a) az elesettség; b) az emlékezés; c) az inkorporáció (= lelki beépítés); d) a szubsztitúció (= helyettesítés, illetve pótlás).

A deffenzív mechanizmusok jellege vagy erősen regresszív vagy erősen adaptív. Ha regresszív, akkor az emlékező az elhunyra koncentrálna, és azt kívánja megerősíteni, hogy az elhunyt nem is halott, csak távol van, majd egyszer vissza fog térni. S csak a pozitív emlékek kapnak helyet az emlékezésben: gloriifikálás történik. Ugyanakkor ha adaptív az emlékezés, akkor sokkal realisabban közelíti meg az elhunyt személyiségét, és képes megkülönböztetni a lényegest a lényegtelenről. De ehhez már az kell, hogy az új helyzetre való áthangolódás menetében legyen.

Vagy egy másik példát: a regresszív szubsztitúcióban a gyászoló pánikszerűen pótlékot keres. Őt veszteség érte, ezt pótolni kell, pl. gyorsan újra nősiül, mert hasonlóságot fedez fel a jelölt és az elhunyt között. Ugyanakkor az adaptív helyzetben már nem kényszeres az, hogy pótolja a másikat, hanem reálisan számol a lehetőségekkel.

Általában az a helyzet, hogy a gyász menetének az első részében a nárcisztikus mechanizmusok működnek: vagyis a cél az én megőrzése, még akkor is, ha bizonyos fokú izolálódást hoz magával.

A gyász menetének időileg értendő közepe felé az agresszív mechanizmusok vesznek át a döntő szót: egy bizonyos interakció jön létre az én, az elhunyt és a környezete között.

A gyász vége felé pedig már a libidóval kapcsolatos mechanizmusok kerülnek előtérbe: a cél az, hogy a lelki organizáció ismét felépüljön, az affektív háztartás rendeződjék, a környezetnek és az elhunytak eleget téve, újra kezdje az új életét.

7. A gyászolás menetében előforduló elhárító mechanizmusok nagyon rövid leírása

1. A valóság érzékelésének zavara: hallucinációk, audíciók, valamint ún. präsens-érzés (az elhunyt jelenlétének az érzése) fordul elő. Sok álom az elhunyttal kapcsolatos. Bizonyos fokig derealizációs állapot ez. A hallucináció és az audíció esetében a tudattalan nem „fogta fel” a halál valóságát. Sok özvegy vélte már felfedezni férjét másokban, hallani vélte a hangját stb. Az elhunyt jelenlétének az érzése a sírnál a legerősebb.

Külön néhány szót az álmokról: a gyászoló álma mutatja a gyász menetének az állomásait. Ha az álom gyakorta ismétlődik (az elhunyttal kapcsolatosan!), akkor ez jelzés, hogy a gyászolás menete megakadt. Ha az elhunytat félelmetes helyzetben látja, fenyegető vagy torz formában, akkor ambivalencia-konfliktusra lehet gondolni. Segítség a kibeszéltetés. A barátságos álmhelyzet megoldást jelez. Az adaptív fázisban az álmok egyszerűsödnek és jelentéktelenednek. A gyászolók álmait két csoportra lehet osztani: a) a halott személy újra él, erős és tevékeny, a múlt boldogsága megismétlődik; b) a halott sérült, üldözött, látni a betegségét; megzavarja az álmódót.

Az első esetben harmónia van a két fél között, és a gyász menete normális. A második esetben belső konfliktus van az én és az elhunyt személyisége között, és a gyász menete, kifizetése bizonytalan. Itt nagyon szükséges az értő-érző melléállás.

Y. Spiegel szerint, ha nincsen egyáltalán álom a halálesettel kapcsolatosan, akkor az annak a jele, hogy a veszteség sokk-hatása miatt még nem indult be a gyász normális menete.

2. A tagadás és az elfojtás jelensége: ez abban nyilvánul meg, hogy az illető mindazt kerüli, ami az elhunyra emlékeztetné. Ő kéri, hogy rövid legyen a beszéd, kerüli a lelkésszel a kontaktust, de kerüli az orvost is. A sírt sem látogatja. Ennek a másik megnyilvánulását mumifikálásnak nevezik, vagyis akceptálja a halál valóságát, de tagadja, hogy emiatt valami is megváltozott volna. Úgy akarja az életét folytatni, mintha mi sem történt volna. A ház vagy a lakás is változatlan marad, sőt még a hétköznapi élet liturgiája sem változik, pl. elkészíti a reggeli kávéját stb. Egy újabb megnyilvánulása ennek a kognitív (tudatos) tagadás, amikor intellektuálisan nem akceptálja a halált, s a szomorúság eredete is kétséges. Ismeretes az emóciók repressziója, amikor a gyászoló intellektuálisan elfogadja a halált, de képtelennek érzi magát a fájdalom belső ész-

lelésére. Tehát — nem feltétlenül lelki brutalitás, ha valaki nem érez szomorúságot — a tagadás egy fajtája ez is. Az értelmével felfogta az eseményeket, de a lénye mélye nem akceptálja.

3. A keresés jelensége: elismeri a szétválást, de nem tekinti véglegesnek, teteteinek motiválója az elhunyt állandó visszavárása. Nem jön, ezért keresésére indul. Tudattalan a keresés. A már említett „vacuum activities”, az üres aktivitás jellemzi, képtelen pihenni, örökösen tesz-vesz, gyakorta nem fejezi be azt, amit elkezd, kényszeresen beszélget. Közben szólítja az elhunytat (főleg a sokk-fázisban), s a sírása instrumentális, azaz eszköz az elhunyt előkényszerítésére.

4. A mánia: nem azonos az eufóriával, sem az emelkedett hangulattal, de az alapérzés hasonló. A sors csapásait szinte nem is érzi, emelkedettség jellemzi a szókincsét. M. Klein szerint a mánia a depresszió ellen alkalmazott elhárító mechanizmus. A gyásszal kapcsolatos mánia archaikus vonásokat sejtet: a triumfálás érzését. Egyébként a mánia akadályozza a gyász kibontakozását és menetét.

5. A tiltakozás: egyrészt tiltakozik a halál ellen, vissza akarja utasítani, másrészt vádolja az elhunytat, mert mostani fájdalmas állapotának ő az oka. Szemrehányást tesz neki. Pl. az elhagyott gyerek hibáztatja az anyját az eltávozása miatt, és sírva hívja, de haragszik is rá. Egyébként minél hevesebb a gyász során a protestálás, annál bizonyosabban képes belátni a veszteséget, ami előfeltétele az egészséges gyásznak. Csakhogy a tiltakozás során igen sok energiát veszít el, ezért szüksége van valakire, aki megosztja vele a terhet. Nem feltétlenül a verbális kontaktusról van szó. Jób barátai is hét nap és hét éjjel hallgattak. A panaszból könnyen lesz vád.

6. A bűnbak keresése: kétségtelenül segítség lehet egy halálesetben az, ha a gyászoló tisztában van miértekkel. Ha valaki tudja, hogy miként következett be a halál. Vagy ki miatt. Egyébként többen hangsúlyozzák, hogy a „miért” kérdés regresszív jelenség. Rochlin megállapításai szerint a gyermekkor legelső kérdése a „miért”, amikor a gyermek az okozati összefüggést kívánja kideríteni. A gyermek számára létezik egy „felsőbbrendű hatalom”, amit-akit rá lehet erre vagy arra beszélni. Tehát a gyászoló a regresszív helyzetben archaikus kérdést tesz fel: miért? A gyermeket vagy a gyermeki lelkiületet a gyász helyzetében nem az érdekli, hogy mi volt az oka, hanem az, hogy KI? tette. Tehát a felnőtt regresszív infantilizmusa kérdezteti ezt, és természetesen ki is nevez valakit: első sorban az orvost, vagy egy rokont, de akár a lelkészt is, a variáció végtelen, s vádolhatja Istent is.

A halál mint Isten akciója: a tagadás forrásává lehet az a kérdés, hogy miért van egyáltalán halál, betegség, szenvedés stb., s ebből azt a következtetést vonja le, hogy ha lenne szerető Isten, akkor ezt nem engedné. Isten igazságtalanságát csak infantilis alapállásból lehet megfogalmazni. Sok ebben az esetben a dacosság, csakhogy ennek könnyen a dac-neurózis a következménye.

a) Sokan összefüggést fedeznek fel a saját múltjuk és a hozzátartozójuk halála között (főleg a gyermek—szülő viszonyban).

b) Kettéhasadó istenkép alakulhat ki. Isten a szigorúság, a bíró. Jézus az, akit meg lehet szólítani, Ő ugyanis megért.

c) Isten igazságosságának és szeretetének a feszültsége gyötri a gondolkodó elmét. (Teológiailag: van eredendő bűn, ami sajnálatos módon örökletes — ám ez másrészt bizonyos mértékig felszabadító is, mert a bűn kérdését kiszabadítja az individualista szükségből, és generalizálja. Ha többen viselünk valamit, könnyebb!)

7. Azonosulás az agresszorral: az egyik legérdekesebb lelki mechanizmus, aminek nagy szerepe van a személyiség fejlődésében, a Felettes-Én kialakításában. Érdekes lelki folyamat az, hogy az én a különféle autoritásokkal vívott csatája során átveszi azok világtrendjét és értékeit. Ellenáll és azonosul.

Hasonló identifikálódás játszódik le a gyászoló esetében: a gyászoló azonosítja magát az elhunyttal, és önmaga ellen fordul. A gyászoló fantáziájában túlságosan nagy helyet foglal el az elhunyt, s úgy érzi, hogy az eltávozott képes bosszút állni! Ha az elhunyt életében a gyászoló számára az agresszor volt, akkor a gyakorolt agresszió mértékének a függvényében érez megkönnyebbülést annak halálakor. Az elfojtott agresszív érzéseit felszabadítja a haláleset. Ez azonban nagyon ijesztő tapasztalat. Erről senki sem beszél szívesen. S a Felettes-Én vádaskodni kezd, kialakul a bűntudat (erről a kérdésről írt alapos művet Paul Tournier). A bűntudat intenzitását tekintve négy kategóriát lehet megkülönböztetni: a) amikor a haláleset miatt érzett megkönnyebbülés okoz bűntudatot; b) amikor a vélt vagy a valóságos mulasztások okoznak bűntudatot; c) amikor az illető halálának a kívánása okoz idők múltával bűntudatot; d) s kialakulhat a bűntudat amiatt is, mert ő a túlélő. Ahol bűntudat van, ott automatikusan beindul a kiengesztelés mechanizmusa is. Különösen a regresszív helyzetben mehet ez végbe igen primitív szinten. Ilyenkor az Egyház nyújtotta magasabb rendű lelki eszközök túlságosan minőségiek, az illető nem képes velük élni, ezért sajátos eszközöket választ:

d/1. „Ius talionis” — a gyászoló érzése, hogy neki is meg kell halnia, s ekkor merül fel az öngyilkosság kérdése. A legtöbb esetben szimbolikusan hajtják végre: a gyászában a lelki felbomlás, szétesés határáig megy el.

d/2. Ha hosszú és intenzív betegápolás volt, akkor ezt tudatosítva lehet segíteni a bűntudatos gyászolónak.

d/3. A díszes temetést tudattalanul engesztelésül szánják, a gyászoló mindent megfizet, amit csak lehet. Pénzt ad, hogy szép legyen a „szent beszéd”. (Komoly zavart okoz az ilyen gyászolónál ha azt hallja, hogy nem kell fizetnie a temetésért, mert így nincs módja áldozni.) A hatalmas sírkövek, a több tízezer forintos emlékművek és az állandó temetőlátogatás — mind engesztelő áldozat.

d/4. A gyászoló azonosítja magát az elhunyttal, és jelképesen megöli önmagát: amikor megsebesíti a kezét vagy önmagát... (Ismeretes olyan eset, amikor valaki autóval a temetésről hazafelé tartott, és karambolozott. Súlyosan megsérült, s amikor magához tért, az első szava ez volt: jól megbüntettem magam.) Régen a gyász jele volt a haj levágása. Átveheti az elhunyt betegségének a szimptomáit, mert a megbetegedés is engesztelő áldozat.

d/5. A ruha fekete színe is engesztelő áldozat, mert ezzel az öltözékkel a gyászoló korlátok közé szorítja önmagát, nem vehet részt úgy a társadalom életében, mint korábban, izolálja magát egy időre.

d/6. Engesztelésül bizonyos jellembeli sajátosságokat átvesz az elhunyttól. Érdekes, hogy az agresszív arsenálból vesz át.

d/7. Engesztelésül átveheti a hivatását, munkáját.

8. Ettől a ponttól kezdve a libidóval kapcsolatos elhárítások ismertetése szerepel. Az elesettség állapotában a gyászoló beismeri azt, hogy egyedül nem képes állva maradni, és keresi mások segítségét. A 9. pontban az emlékezés szerepéről van szó. A 10. pont az adaptív fázis része, inkorporációnak nevezik, amikor a gyászoló szervesen beépíti az elhunyt személyiségét a saját személyiségébe. A 11. pont az utolsó elhárító mechaniz-

mus, szubsztitúciónak nevezik, azaz a pótlás akciója. Amikor az úr kitöltődik.

9. Végezetül: szolgálatunk minősége érdekében minden hasznos esz- közt igénybe kell vennünk. S nyilván szükségtelen bizonygatni az emberi lélek ismeretének, vagy legalábbis valamilyen fokon való ismeretének a fontosságát. Hiszen sok emberrel kapcsolatba kerülünk, fontos mondani- valót kell tovább adnunk. A lelki gondozás életbe vágó fontosságára gon- dolva készült ez a dolgozat. Apró segítség kíván lenni azok felé, akik őszintén szeretnének segíteni, szolgálni az embertársaiknak.

Ribár János

FORRÁSOK

1. Yorick Spiegel: Der Prozess des Trauers (Analyse und Beratung) Chr. Kaiser Verlag, München 1973. 320. old.
2. Karl-Heinz Bloching: Tod Matthias-Grünwald Verlag, Mainz 1973. 150. old.
3. Friedrich Winter: Seelsorge an Sterbenden und Trauernden EVA GmbH. 1976. Berlin 179. old.
4. Gerd Schunack: Das hermenutische Problem des Todes (im Horizont von Römer 5 untersucht). J. C. B. Mohr, Tübingen, 1967. 320. old.
5. Howard J. Clinebell: Dodelle beratender Seelsorge Chr. Kaiser Verlag, Mün- chen 1971. „Die Beratung Hinterblibener“ 166–172. oldalak.

Jób megváltó Istene

(Jób 19,21—29)

(Részlet a készülő Jób-kommentárból)

- (21) Könyörüljetek, könyörüljetek rajtam, barátaim,
mert az Isten keze sujtott le rám!
- (22) Mért üldöztök engem, mint ahogy az Isten?
Mért nem elégesztek meg a testemmel?
- (23) Ó, bárcsak leírná szavamat valaki,
bárcsak valaki a könyvbe följegyezné,
- (24) vas íróvesszővel és ólommal
örökre a kősziklába vésnék!
- (25) De én tudom, hogy az én megváltóm él,
s hogy majd legvégül a por fölött megáll.
- (26) Miután e bőröm lefoszlik énrólam,
a magam testéből¹⁰ látom meg az Istent,
- (27) akit én látok meg majd, mint az enyémet¹¹,
saját szemem látja, nem pedig a másé,
még ha elhalnak is veséim bensőmben¹².
- (28) Ha ti ezt mondjátok: Hogyan üldözzük őt?
— és a baj gyökerét bennem találjátok,
- (29) akkor rettegjete a fegyvertől,
mert a bűn fölötti harag az a fegyver,
és majd megismeritek a Mindenhatót¹³.

10: Sokat vitatott hely. *mibbőszári* mások szerint: „testem nélkül”. Lásd a magyarázatot. — 11: a *lí* jelentheti ezt! Más fordítás: „én magam”, vagy: „magamnak”. — 12: Egyes exegeták szerint itt hiányzik még egy sor, amely talán a másoláskor kimaradt. — 13: *saddijn* más fordítás szerint „az ítéletet”, vagy: „az ítélőbírót”, „azt, aki ítél” (*se = 'aser + dín*).

Tudom, hogy az én megváltóm él

19,21—29. Magányosságában, elhagyatottságában ismét csak az ember-társi szájalomra apellál (vö. 6,14). De nem egyszerűen ismétlése ez a ré-gebbi kijelentésnek. Itt már nemcsak arra hivatkozik, hogy még ha vétkezett is, akkor is várhatja a baráti szájalmat, hanem arra, hogy ha Isten ellene fordult, sújtja őt, üldözi, akkor is, legalább a barátai szánják meg. Ez bizony azt jelentené, hogy a barátok Isten „ítélete” ellenére, azzal szemben Jób pártjára állnának. És persze megint ellentétben van a ből-

cesség kegyességi gyakorlatával, hogy a Tant ne is említsük. Jób szavai egészen más tájékozódást árulnak el; azt mondhatnánk, ellentétessel azzal, ami a kegyes, hívő, magukat igaznak tartó emberek tájékozódása volt. Kegyes füleknek, az igaz Tan képviselőinek botránnyosan hangzik: a szenvedő ember láttán nem az istenkérdéssel kell foglalkozni, hanem a szenvedő emberrel; nem az Istent kell védeni, hanem a szenvedő embert. Sőt, ha kiderül is, ha igaz is, hogy ezt az embert „Isten üldözi”, akkor se az üldözökhöz kell csatlakozni. „Meg kell elégedni” a szenvedő testével, azaz: látni és szánni kell azt az embert, aki már csak csont és bőr, akire már ránézni is rossz (20. v.). Igen, Jób a szenvedővel való együtt-szenvedésre (a jól ismert görög „szümpathia” szó is ezt jelenti!) hív, arra, hogy „vállalni” kell a szenvedő embert.

De még itt sem áll meg Jób. Bildád azzal fenyegette, hogy még az emléke is elvész a földről. Ezzel akkoriban közismert „kegyes” szólamot ismételt (vö. pl. Zsolt 34,17), Jób ellenben most ezt kiáltja — nem is a barátainak, hanem Istennek, imádságként —, hogy bárcsak megörökítenék szavait. Kétféle megörökítésről beszél: könyvbé írásról, és kősziklába véssérről. Sok magyarázó megpróbálja „egységesíteni” a szöveget, és a „könyv”, „irat” (*széfer*) szót „felirat”-nak fordítja, így azonban elvész ennek a műnek egy érdekes sajátossága: az „identitása”, az, hogy önmagára utal. Ez az a könyv, az az irat, amelyben megörökítették Jób szavait, hogy ne menjenek feledésbe, hogy szükség van erre az iratra, amelyben megmarad mindaz, ami Jóbbal történt, és amit ő mondott. Ezt húzza alá a párhuzamos mondat a kősziklába vésett szavakról: ennek a könyvnek is olyan örökérvényűnek kell maradni, mint például I. Dárius perzsa király híres behisztuni (ma: Biszutun) felirata, amelyen a királyok kősziklába vésett nevének betűti olommal öntötték ki, valószerűleg azért, hogy a nevek a napfényben csillogva jól láthatók legyenek. Jób könyvének keletkezése idején ez a felirat még elég „friss” és híres volt, így például szolgálhatott az író számára is. A szenvedő Jób minden porcikájával tiltakozik az ellen a kegyetlen ítélet ellen, hogy ügye a feledés homályába merüljön, és ezt a könyvet is azért írták meg, hogy Jób „esete”, szavaival együtt, megmaradjon a késői utókor számára. Az olvasó is átérzi a tiltakozás jelentőségét: még a gondolata is borzalmas annak, hogy nem vagyok fontos, hogy elfelejtenek, hogy senkit nem érdekel az, ami velem történt, a gyötrelmeim, a szenvedésem. Lehet, hogy itt, a könyv közepébe rejtve, Jób könyve megírásának a titkára bukkanunk: valaki, aki átélte a szenvedésnek és egyben a kísértésnek ezeket a mélységeit, megírta mindezt, mert nem hagyhatta, hogy szenvedése, sőt egyáltalán az ember szenvedése, feledésbe merüljön. Mert, ahogyan már előbb is felfedezhettük, valamiképpen minden szenvedő ráismerhet a maga szenvedésére ebben a könyvben.

Az azonban az eddigiekből is láthatjuk, hogy nem ez a „megoldása” a szenvedés problémájának. Valamit segít, ha az ember tudja, hogy nem merül a feledés homályába az, amit átélt, ami vele történt. Ez azonban nem old meg mindent. Erre utal a 25. verssel kezdődő szakasz, amelynek egyébként ma már szinte felmérhetetlen irodalma van. Az első mondat, a 25. v. első sora mindjárt rámutat ennek a szakasznak jelentőségére. Ennek a mondatnak minden szava, minden kis részecskéje hangsúlyos. Mindjárt az is, hogy ellentétes kötőszóval kezdődik: „de én...” (*va'ani*). Ami itt következik, nem egyszerűen folytatása az előbbieknél. Jób itt olyan valamit mond, ami a tapasztalatokkal és a vágyakkal is szemben áll. Ami Jóbbal történt, az ellene mond az általa is jól ismert és elfogadott Tannak, az eseményekből csak arra tud következtetni,

tetni, hogy igazságtalanság történt vele, barátai, rokonai elhagyták, Isten ellene fordult. Amit most mond majd, az mindezzel ellentétben hangzik el.

A „tudni”, „ismerni” (*jd'*) ige a bölcsesség szakkifejezése lett, a tapasztalatok és a logikus gondolkodás alapján létrejött ismeretek birtoklását jelentette. Az összefüggés azonban azt mutatja, hogy Jób a kifejezést egy régebbi értelemben használja: felújítja a Zsoltárok imádkozóinak Isten iránti bizalomból fakadó kijelentését (vö. pl. Zsolt 20,7; 56,10; 119,75; 135,5; 140,13). Jóbnak ez a „tudom” kijelentése így merőben más, szinte ellentétes a bölcsék tudásával, ismeretével, amelyet ők kutatás, tanulás, tapasztalat által szereztek, vagy örököltek. Jób tudása olyan belső meggyőződés, amely akkor is megmarad, ha a tapasztalat, az események azokat látszanak igazolni, akik őt a Tan alapján elítélik. Ez az ismeret megengedi azt is, hogy „ok nélkül” történik valami, hogy az Istent, Isten cselekvésének indítékait, nem mindig lehet felismerni. Jób itteni kijelentése világosan arra utal, hogy ő Istenről tud valamit, amit úgy látszik barátai, a bölcsék nem tudnak. Ugyanakkor ez a tudás, ez az „istenismeret”, azt a reménységet tartalmazza, hogy Isten mellett van.

„Meváltó”-ról (*gó'él*) tud Jób. Akkor, amikor Jób könyvét megírták, ennek a szónak elhangzása, vagy elolvasása a gondolatok gazdag tárházát nyitotta meg az emberek előtt. Megváltónak nevezték azt, aki visszaszerezte az elszegényedett rokon családi birtokát (pl. 3Móz 25,25—27). Megváltó volt az, aki személyes áldozattal, nevének földadásával is vállalta a kihalóban levő család fennmaradását (Ruth 3—4. r.). Megváltó volt az is, aki a gonoszul megölt ártatlan rokonért igazságot szolgáltatott (4Móz 35,19; 5Móz 19,6). Megváltónak nevezték Istent, aki Izráel fiait kiszabadította az egyiptomi rabszolgaságból (2Móz 6,6; 15,13; Zsolt 74,2; 77,16; 78,35; 106,10; Ézs 63,9) A fogság névtelen nagy prófétája, akit az Ószövetség Evangélistájának szoktak nevezni, megváltónak nevezte azt az Istent, aki szabadulást ígért és szerzett a száműzetésben élőknek (Ézs 41,14; 43,14; 44,6,24; 47,4; 48,17; 49,7,26; 54,5). Megváltó az, aki a szegénységben, nyomorúságban élőkön, az elhagyottakon, elnyomottakon, az elenséggel vívódókon segít. Mivel a régi törvényt gyakran megszegték, a szenvedőknek, nyomorúságban levőknek azt kellett tapasztalniuk, hogy az ember-meváltók cserbenhagyják őket, — végül számukra az, hogy „megváltó”, az Istent jelentette. Ezt tudja Jób, ebből nem akar engedni, bármit mondanak neki mások, bármilyen gondolata támad neki magának, bármennyire úgy látja, hogy még Isten is elhagyta, vagy éppen ellene fordult. Minden látszattal szemben ragaszkodik ahhoz, hogy Isten megváltó.

Még inkább hangsúlyos ebben a mondatban az, hogy Jób nem általában a megváltóról beszél, hanem így mondja: Megváltóm (*gó'ali*). Amit Jób „tud”, az nem személytelen ismeret, nem Tan, dogma arról, hogy Isten megváltó. A Tan személytelen lehet, ahogyan ezt a barátok beszédeiből sokszor ki is tűnik. A Tan ismeretében még megmarad a rettegés, hátha Isten nem érdekli, hogy mi van velem, hátha elmerg mellettem, mert valami más, fontosabb dolga van, mint az én ügyem. Ezért válik fontossá, hangsúlyossá itt ez a birtokos személyrag, amely mind az eredeti szövegben, mind a magyar fordításban csupán egyetlen kis betű. Jób ezzel a fogság névtelen prófétájának prédikációihoz tér vissza. A fentebbi Ézsaiás-szövegekben mindenütt ilyen birtokos személyraggal szerepel a szó: megváltód, megváltónk, megváltótok. A barátokkal folytatott vitában, az önmagában és önmagával, sőt Istennel folytatott tusa-

kodásban odáig jutott, hogy nem akar tudni más Istenről, csak arról, aki az ő megváltója.

A legtöbb ószövetségi teológus és írásmagyarázó azon a véleményen van, hogy az Ószövetségben nem játszik szerepet az a kijelentés, hogy az „Isten van”, vagy „Isten él”, mert ezt természetesen vették az iratok szerzői. Itt mégis azt kell mondanunk, hogy Jób kijelentésében ezen is hangsúly van: az én megváltóm „él”. Az előbbieket végiggondolva észrevettük, hogy Jób kijelentése mögött mennyi „történeti” adat, mennyi hagyomány van. Régi kifejezés az, hogy „megváltó”, az is már néhány száz éves prédikáció volt Jób írójának korában, amely személyes megváltóról szólt. Így legalábbis azt ki kell mondania Jóbnak, hogy „van”, most is van megváltó, pontosabban: most is van megváltója. Jób Könyvének itteni összefüggésébe azonban jobban beleillik az ami itt áll: „él” Jób megváltója. Nem sokat érne Jób azzal, hogy ha csak azt tudná, hogy Isten mi mindent tett a múltban Izraellel vagy az elhagyott, szenvedő emberekkel. Nem sokat érne vele, ha csak „legendákat” tudna, ha tudása csak „hittankönyvből”, régi iratokból, vagy szóbeli tanításokból vett „bibliai történetek” ismerete volna. Ezért itt nagy hangsúlynak kell esni arra, hogy Jób megváltója „él”. Ahogyan eddig világos volt Jób beszédeiből, hogy neki az élő Istennel van dolga, itt is világosnak kell lennie, hogy az a megváltó Isten, akiben reménykedik, akinek a segítése felől meg van győződve, él.

Mindezeket végiggondolva értjük meg, hogy milyen jelentős Jób esetében az, hogy ezé a megváltóé az utolsó szó. A „legvégül” (*vö'ahanór*) szó fordítása elég vitatott, mégis a legvalószínűbb a fenti értelem: Jób ügyében a döntő szót az ő megváltója fogja kimondani. Bármennyi vita folyik ennek az egész szakasznak az értelméről, az egész könyv összefüggésében az tűnik legvalószínűbbnek, hogy Jób itt még a halállal is dacol. A „legvégül”, és az, hogy a megváltó „a por fölött megáll”, aligha utalhat másra, mint arra, hogy ha Jóbnak meg kell is halnia, az ő megváltója segít rajta. A „por” se jelenthet mást itt, mint Jób porát, mert a 26. vers első sora világosan utal arra, hogy ennek a szörnyű betegségnak a vége a halál. Jób szavai tehát azt jelentik, hogy ő a halál ellenére is, a halálon túl is tud megoldást. Ez természetesen ellene mond annak az általános véleménynek, amely az Ószövetség tudósai között kialakult, hogy ti. az Ószövetség az egy Dán 12,2 kivételével a halál utáni dolgokról ritkán, és akkor is csak úgy szól, hogy a sírgödörben, a holtak hazájában már nincs Istent dicsőítő ének (*vö. pl. Zsolt 30,10*). Természetesen itt elsősorban arról van szó, hogy még ha meg kell is előbb halnia, akkor is kiderül majd az igazsága.

A 26—27. v. azonban még ennél is többet mond. Eszerint Jób nem csupán abban reménykedik, hogy ha neki meg kell is halnia, majd a megváltója helyt áll érte, nyilvánvalóvá teszi az ő igazságát, hanem abban is, hogy ezt ő személyesen is meg fogja látni. Méghozzá nem csupán „szellemi” értelemben, nem úgy, hogy az ő „lelke” fogja látni, teste nélkül. Ez a sokak által képviselt értelmezés idegen attól az egész világtól, amelyben Jób könyve keletkezett. Jób affelől bizonyos, hogy ő maga, mai kifejezéssel: testestől-lelkestől, lesz ott, amikor legvégül a megváltó megáll a por fölött. Ezzel szemben nem áll helyt az a történeti érvelés, hogy a zsidóság csak később, a Kr. e. 2. században jutott el a feltámadás gondolatára. Ennek a két versnek a legyszerűbb értelmezéséhez hozzátartozik az, hogy itt Jób így beszél: lehet, hogy meg kell halnom, de a halálom után is megvan annak a lehetősége, hogy személyesen lássam meg, ami azután következik.

Félő, hogy akik itt belemennek a „test feltámadása” problémájának a megvitatásába, nem veszik észre a legfontosabbat, amit Jób kijelentése tartalmaz. Jób nem egyszerűen azt várja, hogy akár a halála után is, de meglássa Istent, hanem azt, hogy Isten eddigi ellenséges magatartása megváltozik. A 27. v. első sora azt a meggyőződést fejezi ki, hogy Isten Jób mellett lesz, nem ellene. Itt megint egy kis szócskára kell különösen felfigyelnünk (*li*), amely azt jelenti: nekem, magamnak, előnyömre, javamra, vagy: úgy mint az enyémet, mint aki mellettem van. Itt van az egész szakasznak a kulcsa. A megváltót azért várja Jób, hogy nyilvánvaló legyen: Isten velem van, és nem ellene. Eddig is azért küzdött a halál gondolatával, mert attól félt, hogy a halál elrabolja tőle annak lehetőségét, hogy ez a bizodalma — hogy ti. Isten velem van — igazolódjék. Most legyőzte ezt az aggodalmat, de nem az az érdekes a számára, hogy hogyan látja meg majd az Istent, ha mégis meg kell halnia, hanem az, hogy meg fogja őt látni, és akkor kiderül, hogy Isten velem van, és nem ellene. Persze az is jelentős, hogy ő maga fogja látni, „saját szemével”, nem mások tudják meg majd Jób halála után, hogy mégiscsak Jóbnak volt igaza. Ez az, amit Jób „tud”, ami felől meg van győződve: meg a halál se akadályozhatja meg annak meglátásában, hogy Isten nem ellensége.

A barátoknak szóló figyelmeztetéssel zárul a szakasz. Az elmondottak után még gonoszabb dolog, ha azt gondolják, hogy Jób esete a régi Tan igazolása: Jób maga szerezte magának a szenvedést. Ha majd kiderül, hogy Isten Jóbbal van, akkor Isten haragja fogja sújtani a barátokat, akik Jóbót üldözték, azaz gyötörték. Az az igazságtalanság, amelyet most Jób tapasztal, megszűnik majd. Valószínű, hogy ez már előreutalás arra, ami a könyv végén áll (42,7). Egyben itt újra fel kell figyelnie az olvasónak arra, hogy a barátokéhoz hasonló magatartás Isten-ellenes; aki a szenvedőt gyötri, még ha kegyesnek tűnő szavakkal teszi is, Isten haragját vonja magára (vö. 19,2—5).

Dr. Muntag Andor

Becsületes munkával a munka becsületéért

A munka teológiai értékelése

Nem teljes munka-ethikát vázolok fel, ezért nem annak bibliateológiai alapjait igyekszem egyszerűen feltárni, hanem inkább azt törekszem felmutatni, hogy mi volt az adott történelmi és társadalmi helyzetben az apostoli kor keresztyénségének, és azt megelőzően Izraelnek és a zsidóságnak a munkával kapcsolatos állásfoglalása, hogyan értékeli és értelmezi az egyház a munkát.

A görög-római társadalom világában a munka, főleg a fizikai, nem a szabadok, s legfőképpen nem az előkelők dolga volt. Valójában megvetett, lenézett, szükséges rossz, a rabszolgák kötelessége. E kényszerű rossz előli lehetséges menekülés jellemezte a rabszolgák felett levő összes társadalmi réteget. Ez, az ókorban minden rabszolgatartó-társadalomra jellemző vonás, nemcsak a római birodalomra jellemző, hanem minden más államalakulásra is érvényes, mely ezen az alapon állott. (pl. egyiptomira is) Minket mégis azért ez érdekel, mert ennek területén élt Urunk, éltek az apostolok, írták az Újtestamentumot, alakultak az első század gyülekezetei.

Ebben a helyzetben egészen más, szinte azt lehet mondani, forradalmian új az a felfogás, melyet a megjelenő keresztyénség képvisel. Pál apostol, aki nemcsak szabad, de „római polgár”, sátorponyva-készítő. Ethikusok rámutatnak arra is, hogy Jézus keresztségéig „falusi kézműves volt” (Mk. 6,3. Lásd Söe: *Christliche Ethik*, 241. old.) A döntő ebben a kérdésben mégis inkább az, ahogyan az apostolok, elsősorban is Pál, nemcsak éltek, de ebben a tekintetben utat is mutattak. I. Kor. 9,6 kk. és II. Thess. 3,8 kk. Pál Barnabással együtt apostoli szolgálata közben fizikai munkát végezve keresi meg kenyerét. Szemében a munka nem csupán eszköz a létfenntartásra, hanem lehetőség arra, hogy általa megszerezzük a javakat a másokon való segítségre. (Efezus 4,28) Az intelmekből a munka komoly megbecsülése csendül ki: szolgálni, mint az Úrnak. Ez semmiképpen sem csupán engedelmességre való felhívás, és az alávetettség, illetve az adott társadalmi rend elfogadására való felszólítás, és annak forradalmi úton való megváltoztatására nem törekvő magatartás megnyilvánulása, hanem elsősorban a végzett munka felértékelése. (Efezus 6,5 kk.) Még a végtörténeti közelvárás sem lehet ok a munkátlan, rendetlen életre. Ezért rendelkezik határozott módon a gyülekezetekben. II. Thess 3,10 talán a legkeményebben csengő hang ebben a kérdésben: „Azt parancsoltuk nektek, ha valaki nem akar dolgozni, ne is egyék.” A csendes, dolgozó életfolytatás, a munka becsületbeli dolgo. (I. Thess. 4,11.)

Pál apostolnak, és természetesen az egész keresztyénségnek a munkához való ilyen viszonya, róla való felfogása és hozzá való állása gyökereiben egyrészt a zsidóság, még távolabbi időben Izrael felfogásába és gyakorlatába kapaszkodik. Izrael a honfoglalás után letelepedve, szemben a környező nomád törzsekkel, földművelő foglalkozást folytat, amelyhez szükségszerűen kapcsolódik bizonyos mértékű kézművesség, háziipar. Ennek az életformának az alapjait minden valószínűség szerint Egyiptomból hozta magával. A görög-római területen élő zsidóság egyre jobban a kézművesség felé fordul. Így Izrael és a zsidóság a környező népekkel, illetve a római birodalom keretein belül élő etnikai és társadalmi csoportokkal szemben munka-ethikai szempontból kétségtelen-

nül pozitívabb állásfoglalást képvisel. Tükröződik ez Genézis 2,2 kk.-ben is, ahol Isten alkotó munkájáról olvasunk, mely a munka megbecsülésének tényét is nyilván magában hordozza.

A keresztyénség munkához való viszonyát, hozzá való állását és róla való felfogását befolyásolja másrészt az adott történeti valóság, hogy az első keresztyének között sok volt az egyszerű kézműves, szegényebb társadalmi rétegek tagja, aki rá volt utalva kezének munkájára (pl. az apostolok közül többen halászok), sőt sokan voltak rabszolgák is. Mindez mégsem ad döntően elégséges magyarázatot a Biblia és az apostoli kor e kérdéssel kapcsolatban elfoglalt álláspontjához, hiszen a kor ideálja éppen a munka elől való lehetséges menekülés keresését, annak szentesítését kíváná meg. Az pedig éppen ezzel szemben valami botrányosat tesz, mikor olyan magasra értékeli fel azt, hogy vele és általa egyrészt Isten teremtő, alkotó tevékenységének részesei lehetünk, másrészt az Úrnak, Jézus Krisztusnak szolgálunk vele. Hitbeli szempontból ez a munka lehetséges legnagyobb megbecsülése. Ezért nem válik az apostoli kor keresztyéneinek életfolytatása világ és életidegenné, hanem korukat messze megelőzve előremutatóvá.

A középkorban az apostoli kor látásával és gyakorlatával szemben merőben más felfogás lett úrrá. Ebben az életideálban a keresztyéni igazi foglalatossága az ima, kontempláció, mise stb., ami természetesen jelenti és eredményezi a „világi munka megvetését. A kettő egymáshoz való viszonyításában a mérleg nyelvének eltolódása a vallásos cselekedetek javára akarva, akaratlanul a vallásos és profán olyan szétválasztását eredményezte, amelyben már csak az utóbbi lenézéséről lehet szó. Amikor a lutheri hivatás-ethika a munkát mint a gondviselés eszközül Istentől kapott hivatást és ezáltal a felebarátnak és Istennek való szolgálat egyféle módját és alkalmát ismeri fel, nemcsak Aqinói Tamásnak és követőinek látásával szakít, hanem valójában az apostoli kor látásának síkjára tér vissza. A munka istentiszteleti jellegének és szent voltának (Heiligkeit) hangsúlyozása a munka igazi dicsőítése. Ugyanakkor fontos felismerés, hogy míg a teremtő és gondviselő Isten munkatársaiként dolgozunk, Istennek szolgálunk embertársainkon keresztül. Nagy kár, hogy a lutheri hivatás-ethika érvényesítése még evangélikus egyházi vonatkozásban is sokszor háttérbe szorult. Lehet, hogy közrejátszott ebben a pietizmus is, mikor a kimondottan vallásos cselekedetek hangsúlyozásával sokszor nem a lutheri, hanem inkább más, némileg a római katolicizmuséhoz hasonló irányba terelte a gondolkodást.

A szocializmus munkaértékelése

Egyáltalán nem újszerű megállapítás az, amiből kiindulok: a szocialista társadalomban az ember értékmérője a munka. Kétség nem fér ahhoz, hogy az ember ilyen értékelése vitathatatlanul igazságosabb, mint az osztály-társadalmi, vagy vagyoni értékelés (lásd: feudalizmus, kapitalizmus). Mégis időznünk kell kicsit ennél a kérdéssel. Ez a tétel ugyanis ebben a formában általánosít és ezért kissé elnagyolt, így bizonyos kiélezésekre szorul.

Először is tény, hogy ez a kérdés is a szocialista humanizmus szempontja alatt áll. A munka nem abszolutizált kategória, amely egyformán érvényes fiatalra és öregre, erősre és erőtelenre, egészségesre és betegre. Sőt megvalósulásában éppen a szocialista társadalmi rendben gyökerező humanizmus teszi sokszorosan árnyalttá az alaptételt. Gondoljunk a csökkent munkaképességűek foglalkoztatására (rehabilitáció), ahol már nem

a társadalom érdekében végzett munka mennyisége, sőt esetleg minősége sem a döntő, hanem az ember, aki átélheti a munka örömet, a társadalmi hasznosság érzését stb. Vagy gondoljunk a fiatalok (gyermek) és nők foglalkoztatásának kérdésére. Köztudott, milyen árnyalt, jól végiggondolt gyakorlat és törvények biztosítják már itt a humánus szempontjainak érvényesülését

Másodszor: pusztán a fenti tétel alapján némiképp torzítva érthetjük a munka szerepét a társadalomban. Az a javak megtermelésének és ezzel a társadalom jólétének, előhaladásának alapja, és csak így válik értékmérőjévé az embernek, aki a társadalom tagjaképpen dolgozik, s szolgálja ezzel annak javát. Munka és ember viszonyában tehát már eleve kizárt a munka olyan abszolutizált értelme, amely az ember fölé helyezné azt. Ez ad szilárd alapot a humanizmus szempontjának érvényesüléséhez is. Különösen korunkban nagy jelentőségű ez, mikor a munka produktivitásának követelménye és a technika előrehaladása az egész világon kifejlesztette a modern gyáripárt és a mezőgazdasági egységek is egyre inkább mezőgazdasági nagyüzemekké válnak, tehát az ipari egységek jellemző vonásait hordozzák magukon. Erre a kérdésre a továbbiakban vissza kell térnünk. Most csupán az alaptétellel kapcsolatban azt kell világosan meglátnunk, hogy a szocialista társadalomban munka és ember viszonya semmiképpen nem érthető olyan merev formában, mely a munkát az ember szempontja elé helyezné. Ezért, mikor a szocializmus a társadalom jólétének alapjaként, a javak előteremtésének módjaként a munkát ismeri fel, az mindig az emberiség szempontja alatt történik a társadalom javának és előhaladásának célzatával.

Anélkül, hogy meggyőződéseket, szempontokat és fogalmakat összekevernénk, hamisan értelmeznénk, vagy figyelmen kívül hagyánánk, fel kell ismerni, hogy a „társadalom javának” célja mennyire egy síkba esik a „felebarátnak való szolgálattal”. Az emberiség szempontja pedig mennyire egybeesik a keresztyén ethika legtöbbet emlegetett alappillérvével, a szeretettel. Keresztyén módon gondolkodni, cselekedni és élni e nélkül nem lehet.

Az átalakult munka világában

Az eddigiekből könnyen arra a következtetésre juthatnánk, hogy minden probléma mentes, hiszen a szocializmus etikája és a keresztyén ethika egyformán nagyra becsüli és értékeli a munkát. Sajnos azonban a kérdés sokkal árnyaltabb, nem ilyen egyszerű. Ez pedig nem világnézet, vagy gazdasági és társadalmi rend kérdése. Két dolgot kell ugyanis figyelembe vennünk. Egyrészt a bűn megrontotta az embernek a munkához való viszonyát is, és ezzel mindig számolnunk kell. Másrészt a mai modern átalakult és állandó átalakulásban levő munka világában a hivatásethika leegyszerűsített képletét nehéz érteni és alkalmazni. A kérdés árnyaltságát elsősorban éppen ez eredményezi.

Arra a méhetetlenül nagy változásra szeretnék emlékeztetni, ami a múlt és a ma munkája között van és a kettőt megkülönböztetni, amely természetesen nem befejezett tény, hanem olyan folyamat, amely egyre tovább halad gyorsuló ütemben. Az etikusok egytől-egyig figyelmeztettek erre, (lásd pl. Dr Nagy Gyula: Egyház a mai világban 92. old., Söe: i. m. 246. old.). Ennek az átalakulásnak magunk is tanúi vagyunk. Bence egyrészt valóban arról van szó, hogy a gyári munkás egy munkafolyamat részévé vált, s a régi kisiparhoz viszonyítva elvesztette benne kapcsolatát a fogyasztóval. Luther korában hivatás-ethikája a közvet-

len kapcsolat következtében könnyen érthető. Ha egy kisiparos készít, vagy javít valamit valakinek, ezt egyszerűbb szolgáltatként felfogni, mert közvetlenül érzékelhető. Másrészt nyilvánvaló, hogy a modern munkafolyamat közben könnyen elvész az alkotás öröme. A régi iparos gyönyörködve szemlélhette munkájának eredményét, ami egy szalagrendszeres dolgozónak, de más ipari munkásnak is már szinte lehetetlen.

Tévedés azonban ezt az átalakulást és annak következményeit csupán az ipar területén meglátnunk. Talán éppen az egyre gyorsuló változás eredménye, hogy etikáink meglegednek azzal, hogy erre irányítsák a figyelmet. Ezt én nem tartom elégségesnek. Áll ez a mezőgazdaságra, de bizonyos mértékben már a szellemi foglalkozások területére is. A mezőgazdasági nagyüzemek modern világában ugyanis hasonló a helyzet. A ma traktorosa egyszerre több munkafolyamatot végző, óriás erőgéppel dolgozva nem kerül közvetlen kapcsolatba úgy a kenyérrel, hogy csak egy példát említek, mint a régi földműves, aki a gabonát maga vetette, aratta, őröltette és sütötte is — felesége, vagy más családtagja révén — kenyérré. Nem élheti már úgy át az új kenyér megszületésének örömét, és hasonlóan a gyári munkáshoz, nem kerül már közvetlen kapcsolatba a fogyasztóval. Egy munkafolyamat tagjává vált, akárcsak az ipari dolgozó. Áll azonban ez bizonyos mértékig már az ún. szellemi foglalkozásokra is. Vegyük például az orvos munkáját, melynek hivatás jellege talán leginkább kidomborodik, hiszen az orvos munkája közben mindent az emberért tesz. Nem egyszerűen az egyre inkább háttérbe szoruló személyes kapcsolatra gondolok, hogy ma a régi értelemben vett orvosi betegellátást modern rendelőintézetek és kórházak jól felszerelt szakosított osztályai látják el, ahol beteg és orvos szinte személytelenné válnak egymás számára, hiszen kapcsolatuk sokszor csupán az 5—10 perces vizsgálatra (pl egy röntgen-átvilágításra) szorítkozik. Inkább arra, hogy pl. egy sebészeti műtét is ma már szinte munkafolyamattá vált, ahol röntgen-szakorvos, laboratóriumi szakorvos, anesthesiológus, sebész, esetleges utókezelő együttes munkával küzd az emberért. Ahol azonban a megoszló munka és ultramodern eszközök éppen ezért megosztott felelősséghez, és végre a végzett munka jól begyakorolt mechanizálódásához is vezethetnek. Természetesen, éppen ennél a példánál, ez még csupán a látóhatár szélén feltűnő probléma, mégis mutatja azt a nagy változást, amely a ma emberének a szellemi munkához való viszonyában is beállott.

Annak tudatában, hogy a munkában beállott változás nem egyszerűen csak a munka produktivitásának és a technikai civilizációnak a függvénye, hanem sokszor a humánus érvényesülésének következménye, amely mint szerepet játszó tényező majdnem minden vonatkozásban kimutatható, nemcsak azt kell mondanunk, hogy a növekvő szükségletek stb. miatt mindez szükséges, hanem etikai szempontból is mint előrehaladást kell értékelnünk. Ugyanakkor látnunk kell, hogy a kísértés nem csupán a munka elembertelenedése, amely abban nyilvánul meg, hogy elveszti örömét, értelmességét és felelősségét, s benne az ember csupán egy folyamat gépies tagjává válik, hanem az is, hogy a munka értékelése süllyed éppen a dolgozó ember számára egyszerűen a szükségszerű kenyérkereset kényszerű módjává, ahol már egyedül az általa keresett bér a döntő. A munka értelmének ilyen devalválódása után természetesen hozza magával annak lebecsülését, a tőle való szabadulás lehetőségének keresését. Ennek válik további következményévé a hozzáállás megromlása, és végre a lelkiismeretlenül végzett rossz munka. Ugyanis, mint már említettem, számolnunk kell azzal is, hogy a bűn megrontotta az embernek ezt a viszonyát is.

Ebben a sátáninak mondható láncolatban igen komoly segítséget jelent az ember számára a munka társadalmi felelősségének felismerése, melyre éppen a szocializmus világában esik nagy hangsúly. Így az alkotás halványuló örömeinek helyébe természetesen léphet a társadalomnak való hasznosság öröme, s a fogyasztóval való közvetlen kapcsolat helyébe a sokak javára végzett munka tudata. Mindez a munka régi formájában sok tekintetben kevésbé volt realitás. Ez azonban természetesen nem oldja meg korunkban a munka megbecsülésének, értékelésének kérdését teljességgel.

A munka megbecsülése a becsületes munka

Az eddigi vázlatos áttekintésből világos az is, hogy ez a kérdés minden korban és történelmi, társadalmi rendben létezett. Az is világos, hogy ebben a kérdésben az apostoli korban a keresztyénségnek megbotránkoztatón új, előre mutató, a munka becsületét megadó jelentős mondanivalója és magartása volt. A reformáció korában a lutheri hivatás-ethika annak istentiszteleti jellegét és szent voltát hangsúlyozva adta vissza újra igazi becsületét. Arra is rámutattam, hogy a modern korban a munka hivatás-jellegének nehezebb felismerhetősége hogyan veszélyezteti a munka becsületét. A szocialista társadalmi rend megadta ugyan a munkának az azt megillető megbecsülést az által, hogy a munkát tekinti alapjának és az ember értékmérőjévé is ez lesz benne, viszont a megváltozott munka hozott az ember számára újabb kísértéseket, amelyek megint csak a munka becsületének kérdéséhez vezethetnek egyéni szempontból.

Természetes, hogy ez társadalmunkban gyökeresen más megnyilvánulásában és alapjaiban is, mint egyéb korszakokban és társadalmakban. Világos, hogy más volt a kérdés az ókor rabszolgatartó társadalmában és más a középkorban, de más a feudalista és kapitalista társadalmi rendben is, mint a szocializmusban. Először is hangsúlyozni szeretném, hogy az előzőekben széles társadalmi rétegek kérdése a munkaértékelés, az utóbbiban egyéni kérdés lehet csupán, hiszen a társadalom a maga egészében annak alapjára helyezkedett. Az okokat tekintve ott a munka becsületének devalvációja az antihumanizmus (elembertelenedés) és bérkérdés miatt következik be, addig a szocializmus területén kísértéssé éppen a munka emberséges könnyítése, a biztonságos bér, valamint a munkához való jog szavatolása válik.

Nem kétséges, hogy csak a legnagyobb örömmel és egyetértéssel tekinthetünk a munkához való jog biztosítására, a biztonságosan és országosan rendezett bérezésre, valamint minden humánus intézkedésre, amely végsősorban a munka könnyebb, szebb voltát eredményezi. Tudjuk azonban, hogy mindezzel nemcsak helyesen lehet élni, de vissza is lehet élni. Ezért fogadunk minden olyan intézkedést örömmel, amely odaadó, becsületes munkára való indítást jelenthet a dolgozók számára, amely a lelkiismeretesen végzett jó munka megbecsülését, értékelését mutatja akár anyagi, akár szellemi vonatkozásban. Nemcsak a jutalmazásokra, vagy a bérezés jobb teljesítmény szerinti árnyaltságára gondolok itt, hanem egyéb a jó és becsületes munkát elősegítő más tényezőkre is.

Keresztyének számára a döntő iránymutatást ma is csak az apostoli kornak az a felismerése adja, hogy munkánkkal az Úrnak szolgálunk. Hogy ez egybeesik a lutheri hivatás-ethikában a munka istentisztelet jellegének hangsúlyozásával, azt nem kell külön bizonyítani. Az Úrnak

való szolgálat a modern munka világában is lelkiismeretességet és becsületességet, a maximális hozzáállást jelenti. A munka becsületét így gyakorlatilag a becsületes munka adja csak meg. Meggyőződésünk, hogy azokat, akik igazán Uruknak vallják Krisztust, csak az igazán becsületes helytállás jellemezheti. Így noha a munka hivatás-jellegének közvetlen felismerése a modern munka világában nehezebb is, mint századokkal ezelőtt, annak tartalmi értéke nemcsak hitünk, de társadalmunk szempontjából is pozitív hatóerőt képvisel.

Mivel csupán a munka becsületének, értékelésének kérdésével foglalkoztam, nem törekedtem a munka-ethika minden kérdésének megvilágítására. Így sok fontos és kevésbé fontos szempont maradt figyelmen kívül, mint a munka isteni mandatum jellege (Bonhoeffer), munka és pihenés, bűnös munka stb. Gondolom, azonban számunkra a fő kérdés, mint ahogy mindig is ez volt, a munka értékelése, a hozzá való állás.

Bánfi Béla

Az igehirdető műhelye

ARATÁSI HÁLAADÓ ISTENTISZTELET

1Tim.4,4—5.

Néhány egzegetikai megjegyzés:

Az Újszövetség szava a teremtés megjelölésére: ktizma. A ktizó ige Isten cselekvésére utal, melynek eredménye a teremtettség; az a környezet, melyben lejátszódik az Isten és az ember története, a bűntől megromlott világ az újteremtés részesévé válik (vö. Rm. 8,19. lkk. és 2Kor. 5,17.). A teremtés és újteremtés az Újszövetségben sem szűkíthető le csak az emberre, még kevésbé valami lelki-szellemi szférára. A teremtés maga az áldás aktusa, tehát minden, ami abból származik, jó. Ennek az áldásnak a hordozója az anyagi világ is, hiszen a Teremtő kezemunkáját dicséri.

Az eucharisztia szó többet jelent, mint egyszerű hálaadást. A szótár szerint „háladatosság” — ami egy magatartást jelent. Ezt érzékelteti jól bibliafordításunk is, amikor a „meta eucharisztiasz lambanomenon”-t „hálaadással élni”-vel fordítja. A hagiázó — megszentelni, azaz Istenhez méltóvá tenni (szent az, ami Istené). Az egész teremtettséget maga Isten szentelte és szenteli meg az Ige (dia logou) és az imádság (dia enteükszeosz) által. Az Ige Isten sokféle cselekvésének a megjelölése — ma arra különösen is figyelniünk kell, hogy ez az Ige testté lett. Az enteükszisz egyaránt jelent kérő, illetve hálaímat. Itt azt az imádságos kapcsolatot jelenti Istenel, melyben az ember is részt vesz ugyan, de a könyörgést meghallgató és cselekvő az Isten; Ő szentel meg tehát mindent az Ige és az imádság által.

Kontextus:

Pásztori levélrészlet — az igehirdetőknek, gyakorló lelkészeknek szól személyesen. Mégis nyílt gyülekezeti levél, mert a gyülekezet egy csoportjának szektás magatartását veszi célba. Pál erőlyesen, meggyőző érveléssel utasítja rendre azokat, akik külön utakon járnak, ördögi tanításokra figyelnek, és meg nem engedhető következtetéseket vonnak le az evangéliumból.

Textusunk és ünnepünk közös alaphangja a hálaadás. Nem az a célja ünnepünknek, hogy évről évre kötelességszerűen lerójuk hálánkat, hanem, hogy átéljük a hála mélyebb tartalmát. A hála ugyanis meghatározza viszonzulásunkat Istenhez és embertársainkhoz. Ezért az alábbi pontokba foglalnám a prédikáció mondanivalóját.

Hálaadás — a Teremtő előtti alázat

Igénk alapján erős kapcsolatot fedezhetünk fel a teremtés és az évenkénti aratás eseménye között. Amikor aratunk, mindig a teremtés csodáját éljük át: a porból, sárból élet támad. Persze az emberi munka sem mellékes, de hangsúlyosabb az attól független titokzatos erő; sem a mag, sem a földműves nem tudja, hogy honnan ered az az erő, mely a termést

létrehozza (vö. magától növekedő vetés — Mk. 4,26—29). Tanúi vagyunk Isten folyamatos teremtő munkájának (creatio continua). Érdekes párhuzamot vonhatunk a „teremteni” és „teremni” szó között — amikor a termés hétköznapi eseményére gondolunk, akkor is a Teremtőt sejthetjük a háttérben.

Hálaadásunkkor először is azt ne feledjük, hogy ki áll az eredmények mögött. Pál olyan tévelygőkről beszél, akik a teremtménynek a Teremtő előtti illő alázatáról feledkeztek meg. Önkényesen szelektálnak a teremtés ajándékaiban, és ebből kötelező életnormát szabnak ki. A teremtésben egyértelműen pozitív tartalmú igéket negatívumokkal, tiltásokkal váltják fel. Ez olyan gőg, amit az ember — aki maga is teremtmény — nem engedhet meg magának. A 92. Zsoltárral és Sztáray Mihállyal együtt csak ezt mondhatjuk: „Dolgaidat oly nagyoknak találom, Hogy imádvá leborulok, s csodálom.”

Hálaadás — Isten ajándékainak örömteli elfogadása

Akkor hálás az ember, ha valami öröm éri. Hála és öröm összetartoznak. Sokszor mégsem örvendező a hálaadásunk. Miért? Talán azért, mert valójában nem fogadtuk el a felénk nyújtott ajándékot. Talán azért, mert nem mindenre tartunk igényt, ami Isten „ajándékcsomagjában” benne van. Gyakran megrekedünk a teremtés első szintjén (ami egyébként szintén áldás), és nem fogadjuk el az újteremtés ajándékát is. Pedig ez a garanciája, hogy számunkra valóban öröm legyen mindaz, amivel Isten elhalmoz bennünket. Az újteremtés lényege az, hogy Jézus Krisztus által Isten visszaadja azt, amit ős ellenségünk, a Sátán elvett tőlünk. Atyánk az ő Fiát adta nekünk, és „vele együtt hogyne adna mindent nekünk”! Az újteremtés az, hogy Isten világa lett látható, kézzelfogható a testté lett Igében. A Jézus által adott bűnbocsánatot elfogadva képes csak az ember igazán felszabadultan, örömmel élni minden anyagi, szellemi és lelki jóval. Kell erről beszélni! Nem prédikálhatunk rövidzárlatosan a mindennapi kenyérről, felejtve a mennyei kenyeret. A kettő együtt van Isten „ajándékcsomagjában”. A hálás elfogadásnál ezt különösen is hangsúlyoznunk kell.

Érdekes jelenség, hogy éppen a mai, jobbára materiális szemléletű világban mennyire devalválódnak az anyagi értékek. Többünk van, mint elődeinknek, de kevesebb örömet találunk benne. Minket nem a szektás szűkkeblűség, hanem az egykedvű, örömtelen „élvezés” veszélye fenyeget. A kettőben azonban közös, hogy elszakadnak a Teremtőtől. Egyik sem éli át a megajándékozottság örömét: előbbi visszautasítja, utóbbi pedig mindent magától értődőnek, érdektelennek tart.

Fentiek gyakran ránk, mai keresztyénekre jellemzőek, akik naponta imádkozzuk: „mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma”. Luther mondja a mindennapi javakról: „Isten azt akarja, hogy imádkozzunk érte, mégpedig azért, hogy észrevegyük, hogy az Ő kezéből kapjuk, és megérezzük atyai jóságát.”

Éljünk tehát *örömmel* Istennek a testté lett Ige, és a hívő könyörgés által megszentelt minden ajándékával!

Hálaadás — munkálkodás a Teremtő szolgálatában

Egy munkával, fáradtsággal teli időszak gyümölcseit tesszük most Isten elé. Jól tudjuk, hogy az elmúlt évben is igaz volt: emberé a munka — Istené az áldás. A bűneset után ugyan az átok kapcsolódott az emberi

munkához, mégis, ma is áldás forrása a jól végzett munka. Ha eltorzult is a csodálatos isteni rend, melynek az ember rossz gazdája volt, nem szabad felelőtlenül lemondanunk a teremtésben kapott megbízatásunkról. Maga Isten mondja az özönvíz ítélete után: „amíg csak föld lesz, nem szűnik meg vetés és aratás...”

A feladat tehát adott. A teremtésből ma is kivetheti és ki kell, hogy vegye az ember a részét — erre indítja a hála. Ez a hála pedig nem az év egy bizonyos napján elrebegett „köszönöm”, hanem hálaadással való élés, hálás életforma. Hogyan lehet az ember Isten munkatársa? Ha teljes mértékben azonosul a Teremtő szándékával, aki a „jókra és gonoszokra egyaránt felhozza napját”, aki gondoskodik „az ég madarairól és a mező liliomairól”, aki szeretetének jeleivel árasztja el ezt a világot. Hogyan lehetne hálánk szívbőljövő és örömteli, ha magunk egy éven át nem ezen fáradtunk?! Hogyan élvezhetjük igazán Isten ajándékait, ha embertársaink szükségét látjuk?! Lehet-e őszinte az ünneplésünk, ha a mi fáradságos munkánkat siker koronázta, de nem törődünk azzal, hogy felebarátunknak nincs kenyér az asztalán?!

A megajándékozottak felszabadult hálájával, annak roppant energiáival forduljunk mi is a teremtett világ felé. Hálánk legvalóságosabb kifejezése a folytonos munkálkodás, a jól elvégzett munka okos istentisztelete.

Ez valóban teremtő tevékenység, melynek nyomán megfordul a bűn — bűnhődés ördögi köre, és az áldás végtelen láncolatává válik napról napra, évről évre, vetéstől aratásig.

Győri Gábor

TEMPLOMSZENTELESI ÜNNEP

1Kor 3,16—17

Rendhagyó ige!

A minden évben visszatérő kedves emlékűnnep arra szokta ráirányítani a figyelmünket, hogy a régmúlt időben hogyan építették fel hatalmas áldozattal őseink templomukat. Letűnt évszázadok — a mi gyülekezetünkben ez 263 év! — ránk kérdeznek, ma élő egyháztagokra, lenne-e hitetek, áldozatkészségetek, testi-lelki erőtök ma megépíteni ezt a hatalmas templomot? De hiszen az a tény, hogy ma is áll templomunk, arról beszél a ma élőknek, hogy hatalmas az Isten, aki háborúk, országágések, viharok közepette is megőrizte mind a mai napig templomunkat! A hatalmas Isten szeretetére kell gondolnunk ma hálaadással, köszönetmondással!

Igen, de a kijelölt ige nem a kövekből, a cementből épített templomról szól, hanem a mi testünk templomáról. E rendhagyó ige adta szívemre azt a gondolatot, hogy a gyülekezetünk tagjai közül igen-igen kevesen tudják, hogy mikor is volt a templomszentelés éve, hónapja és napja, s ebből következtettem arra — többeket megkérdezve —, hogy igen-igen kevesen tudják saját testük „templomszentelési ünnepnapját”. Régi keresztelési anyakönyveinket lapozva csodálkozunk rá, hogy eleink csak a keresztelés dátumát jegyezték be az anyakönyvbe, a testi születés dátumát sohasem. A döntő az volt, hogy Isten mikor jegyezte el az újszülöttet a maga számára örökre. Te tudod-e, mikor, a hónap hányadik napján

volt a megkereszteltetésed — az igénk szerint a „templomná szenteléd” áldott napja?

Alapfogalom-tisztázás

Ma ez is szükségessé válik. Templomunk megtekintésére jöttek olyanok, akik Petőfi Sándor szülőháza után tekintették meg templomunkat, ahol városunk szülőtte „templomná szenteltetett”. Egyik ifjú ezt kérdezte tőlem: tessék mondani, itt mit szoktak csinálni és kik? Mi a templom? Műemlék? Építészeti remekmű? A magyar nyelv értelmező szótára a templomról ezt írja: „A templom nyilvános istentisztelet tartására való, rendszerint egy vagy több tornyú, nagyobb épület.” Az értelmező szótár a továbbiakban már arról is szól, hogy a kulturális értékek szolgálatában álló épület a művészet temploma, a tudomány temploma stb.

Eszembe jut Dsida Jenő: Templomablak című verse, ő így ír többek között: Kik csak azuccán járnak-kelnek / szépséget rajta / nem igen lennek / kíváncsi szemmel / rá nem tapadnak / csak egy karika, / szürke karika / ólomkarika, / vén templomablak. / Rácsa rozsdás, / kerete málló, / emitt moh lepi, / amott pókháló, — / sütheti napfény, / sötét örökre, / mint világtalan, / bús világtalan, / agg világtalan hunyt szeme-gödre. / De ki belép / a tág, iromba, / boltozatos, / hűvös templomba, / belülről pillant ablakára, / megdöbben áll, / megkövülten áll, / elbűvölten áll; — / Néz a csodára!... Ó titkok titka: / a földön ittlent / belülről nézzen / mindenki mindent, / szemet és szívet / és harcot és békét / áldja meg az Úr, / a belülről látók fényességét!” A templom: Isten Szentlelkének műhelye! Szent hely, mert szent tervei szerint akar megújítani Igéjével!

Mit jelent Isten templomává lenni?

Szent volt a kőből épített hajlék is ott Jeruzsálemben. A zsidó nép Isten templomának tartotta azt, pedig az Isten kőből csinált templomban nem lakik. Hitték, hogy az a kőtemplom Istennek lakása, éppen azért törvény szerint halállal lakolt az, aki a templomot megszejtetlennítette. Mennyivel szentebb Istennek az élő kövekből emelt temploma, melyben Szentlelkével valósággal bent lakozik, ti. a híveiben, megváltott gyermekeiben! Vajon mi jelzi életfolytatásunkban, hétköznapjainkban Istenhez tartozásunkat? Az élő Istennek temploma vagyunk: ez a kép megtéveszt, mert „álló kép”-nek vesszük. Egy épület mozdulatlanul egy helyben áll. Az igében pedig számos „mozgó kép” jelenik meg előttünk. Szól az ige e ház állandó növekedéséről, vagy arról, hogy a megkeresztelteteket mint „élő kövek” épülnek be ebbe a szent templomba, miután „odamentek” tudatos hittel Jézushoz, kit ugyan Izráel építőmesterei hasznavehetetlen kőként félredobtak, de az Isten kiválasztott drágakőként az „új ház” alapjává tette! Az Újszövetség népe nevezetetik Isten templomának. Isten temploma lenni szép tisztesség, de egyszermind fokozatos felelősség. Pál azért idézi emlékezetükbe őket bűnös alvásukból. Bűnük a széthúzás! Bűnük a szétszakadozottság! Isten temploma azonban *egy!* „Egy a test és egy a Lélek... egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség...” (Ef 4,4—5)

Az Istenről nemcsak azt tudjuk és hisszük, hogy szent, hanem azt is, hogy az Isten szeretet! Isten szeretetét mi Jézus Krisztusban ismerhetjük meg — aki lehajolt a jerikói út megvert és kifosztott vándorához —, hogy mi is irgalmasságot gyakoroljunk. Derekára kötötte a rabszolgák „egyen-

ruháját”, a kötényt, letérdelt tanítványai elé és megmosta lábaikat, nem került el nagy ívben a tisztátalanokat, a bűnösöket, hanem velük egy asztal mellett ült, a beteget gyógyította, az éhező sokaságnak kenyeret adott, s a vétkezőknek bűnbocsánatot. Ha Isten temploma vagyunk, akkor a bennünk lakozó Lélek által Isten szeretetének hordozóivá és sugárzóivá leszünk.

Persze kényelmesebb és kellemesebb elvonulni a világ zajától és ezernyi gondjától és csak önző magunkat élni „egyhelyben álló templom élete!” Erre félelmetes példa Ján. 5,1—9 rész. A mindenkori gyülekezet kell, hogy Isten szeretetének, irgalmának hordozója legyen ebben a világban. A jeruzsálemi templom mellett kórház volt: Bethesda! De ezt a „Kórházat” segítség nélküli csupa nyomorúság jellemzi! A magukra hagyottak magukra hagyottsága teszi igazán nyomorúsággá a nyomorúságot! A szeretet hiánya elhordozhatatlanná teszi a szenvedést. Fiatalon került oda az a beteg, aki már 38 éve ott volt. Nem volt embere, segítő keze, két lábon járó eleven temploma. Micsoda ellentét! Ott a templom, benne az istenes emberek, éneklő, imádkozó hívek, mellette a Kórház tele nyomorúsággal, de a kettő között nincs híd! Szenvédők és imádkozók között nincs semmi kapcsolat. A kórháznak a szenvedő népe *ítéletet* jelent a templomnak szeretet nélküli népe felett! Mi melyik csoporthoz tartozunk? Jézus oda megy az élet nyomorultjaihoz! És vele együtt megy az irgalom és a gyógyulás. Ez is a neve a kórháznak: Bethesda, ami azt jelenti: „Ahol az Isten kegyelmet ad!” Jézus Isten törvényét jött betölteni: „Irgalmasságot akar és nem áldozatot!” Keresztelő Jánosnak is ezt üzeni: „menjete el és mondjátok meg, hogy a vakok látnak, a sánták járnak, leprások tisztulnak meg, süketek hallanak, halottak támadnak fel, és szegényeknek hirdettetik az evangélium”. (Mt 11,4—6)

Hit szeretet nélkül az egyháztörténetnek nagy szégyene! A keresztyénség „csődjéről” csak azért beszélhetünk, mert az ilyen „hivőkben” csalódott e világ.

Naponkénti „templomtisztogatásra van szükségünk.

Az épület, a templom hasonlatánál maradvá, vegyük észre a magától értetődőt is. Egyik téglá hordja a másikat! Amíg szétszórva hevernek az építőkövek, szinte semmi közük egymáshoz. Egy kő külön heverve, önmagában csekély érték. Ha igazán kövek vagyunk, beépülve az Isten templomában, akkor hordozunk és hordoztatunk. „Egymás terhére hordozátok...” Ez nemcsak az anyagiakra vonatkozik, de a bűntéher hordozására is, ami bizony nehezebb, mert megbocsátást és a szelídség lelkével történő szolgálatot kíván tőlünk kölcsönösen.

Jézus Urunk saját testének temploma lerombolását vállalta értünk, hogy harmadnapra újból felépítse értünk. Ő mondotta: „Nem rejthető el a hegyen épült város (templom).” Szét kell sugározni egész néptünk felé élő templom voltunk a szolgálatban, a szeretetben, a segítőkészségben, a hűségben. Jézus Urunk indulata legyen sajátunkká az életünk minden dolgában: szeretet, szelídség, türelem, alázat, tisztaság, segítség, hogy valóban lehessünk Istennek két lábon járó eleven templomaivá!

Ponicsán Imre

TEMETÉSI IGEHIRDETÉSEK

NEM HAGYOD EL . . .

Zsolt 9,11

(Temetési igehirdetés 71 esztendő, 3 gyermekes özv. édesanya felett. Míg tehette, részt vett a gyülekezet életében, templomjáró volt. Életének utolsó éveiben a betegsége alatt is többször kérte otthonában az úrvacsorát.)

Az életben nekünk jutó búcsúzások közül a legnehezebb jutott most néktek, amikor édesanyátok koporsója mellett állotok. Édesanyától búcsúzni — nem könnyű dolog. Mostanáig, amíg mindhárom családjának vendége volt betegsége idején egy-egy időszakra, ha el is ment egyikőtöktől, a másiknál megtaláltátok. Ezután itt többé nem találjátok. Elment, szép csendesen, szerényen, elaludt. Olyan volt az elmenetele is, mint az egész élete: csendes, önmagát nem mutogató, észrevétlen.

De a csendes, észrevétlen élet mögött nem a határozatlanság és erőtlenség mutatkozott. Nagy szüksége volt neki arra, amit a zsoltáros így mond: „nem hagyod el, Uram, akik téged keresnek.” Hogy mennyire kereste Istent, arra nemcsak ti, gyermekei és unokái lehettek tanúk, akiket sokszor vont oda énekeskönyve és bibliája mellé, hogy erőt adjon nektek is az életre, de tanú reá egész gyülekezetünk is és az a templomi pad, mely ritkán maradt üres, amíg a betegség vissza nem tartotta.

És hogy Isten nem hagy el, azt szinte az egész életének menete példázza.

Fiatalon maradt árva, nem örülhetett a fiatalágnak olyan hiánytalanul, mint azt sokan tehetik, mert neki több jutott a terhekből, munkából, mint másoknak.

Mikor a házasságban úgy látszott, hogy eddigi küzdelmei nem voltak hiábavalók, ezután a zavartalan öröm és a felemelkedés következik, akkor az öröm zavartalanágát két kis gyermekkoporsó változtatta ismét szomorúsággá.

Fiatalon maradt özvegy is . . . Elveszítette férjét, hűséges élete társát, ereje teljében és itt maradt 3 gyermekkel. Ismét egyedül. Ránehezdedt minden. Mennyit kellett bírnia az édesanya vállainak. Nemcsak a munkát, a gyermekekért való küzdést, az ő megmaradásukért, a tiértetek való imádkozást, tusakodást, de még közben egy irtózatos világháborút is. S ez megint csak rosszat hozott neki: elveszti szeretett testvérét, öccsét is. Árván, egyedül — gyermekeivel.

Közben nem fáradt meg a bizakodásban, a hitben. Mindenki elmaradt mellőle, szülők, férj, gyermekek, testvér, — ő maradt a megmaradtakkal és vallotta, még az utolsó nehéz, betegségtől megpróbált években is Isten nem hagyott el . . . most sem hagy el . . .

Azért tudott olyan nagyon bízni Istenében az utolsó lehelletéig, mert azt tapasztalta: Isten nem hagyott el!

Nem hagyta el! Valljuk mi is, valljátok ti is gyermekei, unokái, az egész gyászoló család és gyülekezet.

A halálban sem hagyta el Isten. Tudjuk, hogy nem hiába hitt. Mi is hiszünk, hogy nemcsak az életben, de a halálban is vele van Isten. Jézussal erősítette magát, az úrvacsorával és bízott rendületlenül. Nem csalatkozhat, nem is csalatkozott. Meg fogja látni, hogy hite nem volt értelmetlen. Aki nem hagyta el itt az egész földi életben, nem hagyja el a halálban, az örök életben sem.

Amit elmondtunk róla, ahogy valljátok, hogy Isten valóban nem hagyta el őt, úgy nézzetek most magatokra ti, akik itt maradtatok. A megárvult család, a szűkebb és tágabb családi kör. És halljátok a zsol-tárt magatok felé és magatokról. Isten nem hagyja el azokat, akik őt keresik. Nem hagy el a szomorúságban, a gyászban. Nem hagy el az emlékezésben, a meg-megújuló fájdalomban. Keressétek tovább, úgy, ahogyan édesanyátok arra a példát adta. Bízatok a halált legyőző Jézusban, ahogyan ő tudott bízni és mindig felülkerekedni a bajon, a szomorúságon.

Ami igaz volt őreá nézve, az igaz a ti életetekre is. Nem hagy el az Isten itt a gyászban és később bármi jön is életetekben. Bízatok benne! Jézus győzött a halál felett! Ilyen reménységgel búcsúzhattok a halottól. Fel-támad és mi is feltámadunk! Az Isten valóban nem hagy el!

Tóth-Szóllós Mihály

EGYMONDATOS ÉLETRAJZ

(Temetési igehirdetés egy katolikusból evangélikussá lett és hét evan-gélikus gyermeket felnevelt, 83 éves korában elhunyt özvegy asszony felett.) Mózes 5, 22—24.

Szeretünket, utolsó üzenetünket egy mondatban szeretnénk kife-jezni, mert egy igazi mondat egy ember élete fölül olyan, mint a tiszta ezüst, tiszta arany, csengése nemes, fénye ragyogó.

Ti egymondatos életrajzotok ott olvasható a ravatalt borító koszorúk szalagján, rajta elmondjátok ki volt ő nektek. „A legjobb Édesanya” „A legdrágább Nagymama” vagy csak ennyi — de mégis minden: „Édesanyám”

Drága szavak, melyek 83 év minden szeretetét, értetek való fárado-zását kifejezik úgy, hogy vele szívetek köszönetét is kifejezitek az iránt, kitől most búcsúztok. Vigasztaló szavak, és mégis nagyon fájók, mert már csak a múltból beszélhetnek.

Van-e ezeknél vigasztalóbb egymondatos életrajz a földön?

Isten adott minden gyászoló szívnek örök vigasztalására egy ilyen mondatot. A 365 évet élt Énókh életéről mondta először: *Istennel járt...*

Csodálatos egymondatos életrajz. Benne van az, hogy mindvégig *szerette az Istent*. Hiszen életünkben csak azzal tudunk együtt járni, akit igazán szeretünk.

Aki Istent szereti, nem lehet, hogy ne *szerezse embertársait*. Irgal-mas, megbocsájtó, másokat segítő, mások gyengeségeit elhordozó volt Énókh, mert Istennel járt.

Természetes az ilyen életrajz folytatása... *Isten magához vette*. A legnagyobb vigasztalás ez: Az örök, szent, igaz Isten az Ő országába, hol nincsen fájdalom, szenvedés, gyász és halál, hanem örök élet, oda magá-hoz veszi Isten azt, aki itt vele jár.

És most szívünk hálával fordul az élet és halál Urához, hogy ilyen egymondatos életrajza nemcsak egy embernek, Énókhnak volt.

Jézus Krisztus óta egyre több szív hallhatja Istentől feléje elmondott életrajzot... Istennel járt... és Isten magához vevé.

Jézus Krisztus azt akarja, hogy mindnyájunk életrajza ez legyen.

Ő azért jött e földre, hogy velünk járjon a földi életben, hordozza terhünk, gondunk, fájdalmunk, újra és újra megtisztítson bűneinktől, melyekkel vétkeztünk Isten és egymás ellen.

Hálát adunk az Istennek, hogy Jézus az elhunyt édesanyával is együtt akart járni, ezért fogadta gyermekének már a keresztség szentségében, ezért nyújtotta neki a bűnbocsánat poharát az oltárnál. Oltalmazta élete napjaiban, hogy gyermekeit szeretettel felnevelhette, hogy mindig hazavárhatta a munkából, szeretteik köréből és az oltár mellől éppen úgy, mint a messze idegenben eltöltött nehéz háborús fogságból.

Hazavárt mindig, hogy mellette legyenek.

Most Isten hívta el e küzdelmes földi életből. Igénk így mondja: *Isten magához vette.*

Hisszük, hogy amint Isten szeretete nem változik meg, úgy az Isten által megszentelt édesanyai szív szeretete sem változik meg.

Vár rátok ezután is, de Isten kegyelméből most már odaát, az örök országban.

Isten tudja mikor követjük őt a halandók útján.

Addig pedig újra és újra megköszönjük Istennek, hogy tud örök vigasztalást adni a kegyelmében bízónak, a vele járóknak, vigasztalást, mely az élet vigasztalása, az örök élet.

Brebvsky Gyula

NEM VAGY MESSZE ISTEN ORSZÁGÁTÓL

MK12,34

1. a) Kétezer évvel ezelőtt, amikor a mi Urunk Jézus Krisztus találkozott egy emberrel, és elbeszélgetett vele, utána ezt a nagyon meglepő és szép dicséretes mondatot mondotta néki: „Nem vagy messze az Isten Országától.” Abban az órában annak az embernek bizonyára ennél szebb, ennél örvendetesebb és ígéretesebb szavakat senki nem mondhatott volna. Pedig az az ember, akinek az Úr Jézus ezt mondotta, nem tartozott Jézus tanítványai közé. Mai fogalmainkkal kifejezve például azt mondhatnánk, hogy nem járt templomba. Jézus Urunk mégis gazdaggá, szebbé, ígérete-szebbé tette annak az embernek egész életét azáltal, hogy megajándékozta őt ezzel az örömhírrrel: „Nem vagy messze az Isten Országától.”

b) Ebben az órában M. B. drága testvérünkre is így emlékezünk, s így búcsúzunk el tőle, ebben a bizodalomban, hogy Jézus Urunk kifogyhatatlan szeretetéért ez a régi szép vigasztaló Ige őrajta is megnyugszik, őreá is érvényes lehet. M. B. testvérünk sem volt messze az Isten Országától. Bár nem jutott el a Golgota keresztjének bizonyosságáig, ahová látván Jézus szenvedését és halálát, Lélek által megvilágosodva így kiáltott fel: „Valóban Isten Fia volt Ő!” M. B. testvérünknek nem adatott meg ez a kegyelem, ez végső, ez a teljes kegyelem. Mindazonáltal az Isten Országától mégsem volt messze. Az ő egész életének összefüggésében, átgondolásában tudjuk vállalni ezt a bizodalunkat.

2. a) Hiszen nincs messze senki az Isten Országától, aki önzetlenül és áldozatkészen tudja szeretni embertársait. M. B. testvérünkre valamenynyien így emlékezünk, hozzá közel és távol állók egyaránt, hogy az ő szívében törhetetlen és erős volt a szeretet. Hűségesen gondot viselt család-jára, két gyermekét becsületesen felnevelte. Úgy cselekedett, ahogyan Jézus Urunk is tanította: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat.” Valahányszor szabad idejében itt álldogált házának kiskapujában, akik itt elmentek, mindenkihez volt kedves, vidám, bátorító szava. Ezekért merjük azt mondani jó szívvel, hogy bizonyára nem volt messze az Isten Országától.

b) Nem volt messze az Isten Országától, hiszen nincs messze attól senki, aki bátran és egyértelműen harcolni tud az igazságért, a béke győzelméért, a szebb és boldogabb holnapért. Ebben a magyar hazában M. B. testvérünk messzemenően vállalta ezt a harcot és néki is része volt abban, hogy itt a faluban az elmúlt idők háborús romjain fizikailag is, erkölcsileg is új, szebb, igazságosabb otthon épült! Ezért különösképpen is szeretettel és tisztelettel emlékezünk őreá. S ezért is merjük mondani: „Nem volt ő messze az Isten Országától.”

c) S harmadsorban, nem volt ő messze az Isten Országától, hiszen nincs messze attól senki, aki végigjárja a szenvedések és megpróbáltatások útját. M. B. testvérünknek is jutott bőven a szenvedésekből, gondokból, fájdalmakból. 37 évi házasság után a nehéz és szomorú özvegység sorsa adatott neki. S amikor emberileg szűkebb családi körben már csak két felnőtt gyermeke maradt meg élete alkonyának örömeiként, újabb nagy szenvedéssel kellett szembenéznie. Meg kellett állania egyik féltőn szeretett gyermekének frissen ásott sírja mellett. Lelke legmélyén ezekben az órákban bizonyára sok mindent megismert ő Istennek ebből az igéjéből: „Könyörülök, akin könyörülök...” Része volt abban a nagy valóságban, amit a nagy német költő írt egykoron: „Aki kenyéren könnyű ízet nem érezte, Gyászát siratva aki nem virrasztott soha még, Nem ismer téged, Eg hatalma”. Igen, M. B. testvérünk nem volt messze az Isten Országától, mert nincsenek messze azok, akik lelkük mélyén fájdalmas sebeket hordoznak.

3. Isten, az élet és halál Ura, haza hívta őt. És most már végképp teljessé és igazzá vált Jézus Urunk szava: Nem vagy messze az Isten Országától. Most már egészen, mindenestől ott van az Isten örök országában. Ott, ahol nincs többé szenvedés, nincs többé mulandóság, nincs személyválogatás. Ott, ahol nem számít már semmi más, csak Jézus Krisztus értünk adott vérenek gyümölcse, a drága kegyelem!

M. B. testvérünk végigküzdötte életének 75 esztendejét. Végezetül nem maradt más az ő számára és mindnyájunk számára vigasztalásul, örök életnek vallomásául semmi más, csak Jézus Krisztusnak, a mi Urunk mentő, mindeneken könyörülő szeretete.

Győr Sándor

Egyháztörténeti évfordulók

Ihász Dániel emlékezete (1813—1881)

Az 1848-as magyar szabadságharc kiváló katonája, vitéz ezredese, Kossuth Lajos hadsegédje, bujdosásának hűséges társa: Ihász Dániel, 1813. november 17-én született, evangélikus szülőktől, Nagydémen, Veszprém megyében. Szülei: Ihász Sándor és Nagy Erzsébet voltak. Nagydém község egykor, több, régi evangélikus családnak: Káldyaknak, Ihászoknak, Berzsenyieknek és a Mihályaknak volt ősi fészke. A közeli Kisdém Kossuth feleségének, Meszlényi Teréziának szülőhelye. Itt tartották, nem mint sokan hiszik, esküvőjüket, hanem eljegyzésüket. Úgy véljük, nem tévedünk, hogy az a barátság, mely Kossuthot és Ihászt összefűzte, már itt elkezdődhetett. (Vö. Szalay M.: A nagydémi leányegyház. Harangszó 1935. 380—81.) Ihász Dániel szülei a nagydémi filiának áldozatos támogatói voltak. Áldozatkészségüknek köszönhető 1832-ben az új templom és iskola felépítése.

Ihász Dániel az elemi iskola elvégzése után a soproni evangélikus líceumnak lett tanulója. Tanulmányai befejeztével katonai pályára lépett. Az osztrák hadseregből, mint főhadnagy került a magyar forradalmi hadseregbe. Ő szervezte meg a 7-ik zászlóaljat, melynek törzsét 25 pápai kollegista diák képezte. Bem seregében harcolt, ezredesi rendfokozatot ért el, majd Kossuthnak lett hadsegédje. Számos győztes csatában vett részt, többször megsebesült. Katonái rajongásig szerették. A szabadságharc bukását követően Törökországba emigrál. Hú bajtárs és bizalmas barátként elkíséri Kossuthot Angliába, Amerikába és Olaszországba. Ihász az 1859—61-es években, mint az általa kiváló szervezőerővel létrehozott Magyar Légión parancsnoka, majd pedig mint az olasz hadsereg ezredese, harcolt az olasz nemzeti egységért. Miután pedig 1862-ben kilépett a katonai szolgálatból, mindhalálig Kossuth mellett maradt. Eleinte Torinóban szállt meg, majd 1874-től, a várostól nem messze Collegno al Baraccone lesz végős lakóhelyük.

A collegnoi évek eseménytelen és egyhangú unalmát botanizálással, mineralógiával és levelezéssel újík el. (Csak a hetvenes évek végével jönnek a látogatók! L. bővebben: Fabiny T.: Kossuth L. levelezése a szegedi evangélikusokkal. Diakónia 1979. 1. sz. 55—64.) Ezeknek az időknek egyik kedves emléke az a Kossuth által készített — és Ihásznak ajándékozott — herbárium, mely a rokonok révén később pápai gyűlekezetünk egykori múzeumába került, jelenleg pedig a becses növénygyűjtemény néhány lapja Országos Múzeumunk állandó kiállításán látható.

Ihász Dániel 1881. április 10-én hunyt el Collegnóban. Halálának híre hamarosan eljutott szülőfalujába is. Április 18-án, Nagydémen Bognár Endre lovászpatonai lelkész tartott emlékezetére gyászistentiszteletet, melyre Veszprém és Győr megyéből nagy számban sereglettek egybe s az itt elhangzott prédikáció pedig megjelent, egész terjedelmében, az egykori sajtóban. (Pápai Lapok 1881. 72—73.)

Ihász Dániel halála 100. évfordulója alkalmából, idegenben porladó hamvai, a késői emlékezés nem hervadó virágaként, Kossuthnak róla írott jellemzését helyezzük: „Mint derék katona és jó polgár megmaradt zászlója alatt akkor is, amidőn a magyar hadsereg hivatva lőn fegyverrel oltalmazni a haza politikai függetlenségét.”

Németh Tibor